

IJOSES Dergisi yılda iki defa Haziran ve Aralık aylarında yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

IJOSES’de Türkçe ve İngilizce bilimsel makaleler yayınlanır.

IJOSES’de yayınlanan yazılarda belirtilen düşünce ve görüşlerden yazar(lar)ı sorumludur.

IJOSES’e yayınlanmak üzere gönderilen ve yayın kurulunca kabul edilen makalelerin tüm yayın hakları IJOSES Dergisi’ne aittir. Yayınlanan yazılar izinsiz olarak kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde çoğaltılamaz.

Editör / Editor

Assoc. Prof. Selim Hilmi ÖZKAN

Yildiz Technical University
Department of Social Education Davutpasa Campus 34220
Esenler / İstanbul, TURKEY
Tel: +9(0212) 3834864
E-mail: ijoses@hotmail.com

Sahibi / Owner

Selim Hilmi ÖZKAN

Editör / Editor

Selim Hilmi ÖZKAN

Alan Editörleri

Talat AYTAN
Genç Osman İLHAN

Yazı İşleri Müdürü

Talat AYTAN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Abdullah KAYA, Adem Cengiz ÇEVİKEL, Cahit KAYA, Enver SARI, Gürsoy Şahin,
Güven ÖZDEM, Hasan BABACAN, Hatem TÜRK, Hüseyin TOROS, İsmail KIVRIM,
Mustafa ŞEKER, Orhan ÇELTİKÇİ, Remziye CEYLAN, Sacit UĞUZ, Saim YÖRÜK,
Tahir SEVİNÇ, Talat AYTAN

Bu Sayının Hakemleri / Referees

Dr. Ahmet KÖÇ, Balıkesir Üniversitesi

Dr. Efkan UZUN, Niğde Üniversitesi

Dr. Hatem TÜRK, Giresun Üniversitesi

Dr. Hayrullah KÂHYA, Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Musa TOZLU, Giresun Üniversitesi

Dr. Sacit UGUZ, Mustafa Kemal Üniversitesi

Dr. Selim Hilmi ÖZKAN, Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Sezai BALCI, Giresun Üniversitesi

Dr. Tahir SEVİNÇ, Yalova Üniversitesi

Dr. Talat AYTAN, Yıldız Teknik Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SİCİLLERDEN İHTİDALARI OKUMAK: TANZİMAT ÖNCESİNDE ANKARA'da
MÜHTEDİLER

Ahmet Köç

1-13

ORTADOĞU DENKLEMİNDE IRAK TÜRKMENLERİ VE GELECEĞİ

Ferhat Güngör

14-41

GRAFFİTO TEKNİĞİNİN EĞİTİMDE KULLANIMINA İLİŞKİN SAĞLAYACAĞI
YARARLAR ÜZERİNE KURSIYER GÖRÜŞLERİ

Nurgül Bozkurt, Nida Bayındır, Aynur Çukurcalıoğlu

42-53

HÂŞİMÎ'NİN MİHR Ü VEFÂ MESNEVISİNDE "MEKÂN"

Salih Uçak

54-63

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

Ahmet Yurtseven

64-87

SİCİLLERDEN İHTİDALARI OKUMAK: TANZİMAT ÖNCESİNDE ANKARA'DA MÜHTEDİLER

READING CONVERSION TO ISLAM FROM THE KADI REGISTERS: THE CONVERTS IN ANKARA BEFORE THE TANZİMAT

Ahmet KÖÇ*

Özet

Osmanlı devrinde gerçekleşen ihtida/din değiştirme olaylarının birbirinden farklı sebepleri ve farklı prosedürleri bulunmaktadır. Her biri ayrı bir öykünün parçası olan din değiştirme hadiseleri, devletin uzun geçmişi içerisinde farklı şekiller ortaya çıkarmıştır. Çalışmada Tanzimat fermanı öncesindeki şer'iyeye sicilleri ön plana çıkarılarak Ankara'da kayda geçirilen ihtida kayıtlarından hareketle bazı sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Ankara Şer'iyeye sicillerinde din değiştirme ile ilgili kayıtların hemen hepsi defterlere kaydedilmediğine göre, bir kısmının kaydedilmesinin arka planında nelerin olduğu sorusunun cevabı aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ankara, Din değiştirme, Şer 'iyeye sicilleri

Abstract

The events of conversion to Islam in the Ottoman era had different reasons and procedures from each other. The events of conversion to Islam which were part of an unique story, revealed different patterns in the long-term Ottoman past. In this study, it has been tried answering to some questions according to the conversion cases recorded in Ankara using the kadı registers before the Tanzimat. Thinking of not recording some cases about conversion in the kadı registers of Ankara, it has been questioned what was behind that situation.

Keywords: Ottoman, Ankara, Conversion, Kadı registers.

* Doç. Dr.; Balıkesir Üniversitesi Öğretim Uyesi, akoc@balikesir.edu.tr

Giriş: Konun sınırları

Müslüman olmak suretiyle hidayete eren, gerçeğe ulaşan, doğru yolu bulan kimselere daha genel bir ifade ile şeref-i İslam ile müşerref olmuş insanlara mühtedi denmektedir. Genel anlamı ile doğru yolu bulmak yani gerçeğe ulaşmak anlamlarına gelen ihtida(din değiştirme) aynı zamanda farklı sonuçlar doğuran çeşitli şekil ve şartlarda gerçekleşen bir olaydır¹.

Tanzimat öncesi ihtida(din değiştirme) olaylarının ele alındığı bu çalışmada, konunun tek bir bağlamda ele alınmasının zorlukları ilk etapta ortaya konmalıdır. Bu bağlamda öncelikli olarak, Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda yaşanan olayları ortaya koyan belirli eserleri ele almak ve bunlar vasıtasıyla konunun eksenini belirlemek daha doğru olacaktır.

Balkan coğrafyasına göre erken dönemde İslamlaşan Anadolu topraklarında ihtida olaylarının geçmişi daha eskidir. İfade edilmelidir ki, farklı bölgelerdeki ihtida olaylarının hemen hepsinin aynı dönemde ve aynı hususlar çerçevesinde şekillenmiş olduğunu düşünmek doğru olmaz. O halde bu çalışmanın sınırlarını belirlerken öncelikli olarak Anadolu topraklarının merkeze alındığını belirtmemiz gerekir. Diğer taraftan Tanzimat öncesi Ankara'sında ihtida olaylarının nasıl yapıldığını, mühtedilerin desteklenip desteklenmediğini, öne çıkan protokol uygulamalarından hareketle ihtidanın nasıl gerçekleştiğini anlamlandırmak zor olabilir.

Geçmişte yaşanmış ihtida olaylarının zaman ve mekana göre farklılıklar gösterdiği bir yana, bu olayların defterlerde konu ediliş biçimleri ve kayıt sistemleri de zamanla gelişmiştir². Bu yüzden ihtida olaylarını ele alırken, Osmanlı devrinde yapılan din değiştirme hadiselerini, Anadolu Selçuklu dönemi ile veya erken Osmanlı devrindeki din değiştirme olaylarını, XIX. yüzyılda yapılan ihtida olayları ile karşılaştırmanın zorluklarını elirtmek gerekir³. Onun için bu nedenle ihtida olaylarını daha iyi analiz edebilmek için kendi içinde mutlaka ciddi dönemsel sınırlamalara tabi tutmak gerekmektedir⁴.

¹ İhtida kelimesi hüda(hidayet) kökünden gelmekte olup, diğer dinlerden veya dinsiz iken İslam dinine girme anlamında bir terimdir. Bakz. Ali Köse, "ihtida", *TDV. İA. XXI*, s. 554.

² Tanzimatın ilanından sonra ihtida olayları hakkındaki prosedürde değişim söz konusudur. Bu süreçte; 1- ihtida etmek isteyenler Müslüman olmak istediklerine dair bir dilekçeyi meclis-i idare-i vilayete verirler. 2- burada önce din değiştirmek isteyen kişinin sorgusu yapılır. 3- hür, âkil bâliğ olup olmadığı araştırılır ve tabiyeti incelenir. 4- ihtida etmesinde cebr ve iğfalın olup olmadığı sorular ve kelime-i şehadet getirir. 5- bu sorgulama vali huzurunda bir heyetle yapıldıktan sonra dilekçesine kenar yazısı yazılarak konu şeri mahkemeye intikal ederdi. Aynı işlem bir kez de kadı efendi huzurunda tekrar ettirilirdi. Bakz. B. Özdemir, *Osmanlı Çoğulculuğu Selanik'in 1840'lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri*", *Osmanlı IV*, Ankara 1999, s. 267.

³ İhtida eden kişilerin çeşitli zamanlarda farklı beklentilerle hareket ederek Müslüman olmuş olmaları olayın değişik boyutlarının olduğunu ortaya koymaktadır. XX. yüzyılın ilk yarısında –daha açık bir ifade ile- mübadele dönemindeki ihtida olaylarının içeriğinin daha farklı olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye'de mübadeleye tabi tutulan Ortodoks Rumların eski dinlerini terk ederek Müslüman olmalarının hangi şartlarda nasıl gerçekleştiği sorusu bu dönemdeki ihtida olgusunun doğasını ortaya koymaktadır. Zorunlu nüfus değişimi ile mübadeleye tabi olup Yunanistan'a gönderilmesi sözleşme gereği olan Ortodoks Rumların bir kısmı çeşitli gerekçelere ve mazeretlere bağlı olarak Bakanlar Kurulunca mübadeleye tabi

Osmanlı devrinde yaşanan ihtidalar hakkında çok sayıda çalışma yapılmasını sağlayan temel kaynak türü şer'iyye sicilleridir⁵. Şer'iyye sicillerinde hem ihtida olayları hakkında, hem de mühtedilerin din değiştirmeleri sonucunda karşılaştıkları zorlukları ortaya koyan dava örnekleri vardır. Siciller dışında başka bir kaynak türü ise arşiv evrakıdır. Başbakanlık Osmanlı arşivinde -özellikle son dönemde tutulmuş- çok sayıda din değiştirme hadiselerinin kaydının olduğunu da belirtmek gerekir.

Araştırmanın ana kaynağını oluşturan Ankara Şer'iyye Sicillerinde ağırlıklı olarak yüzlerle ifade edilebilecek ihtida olayına rastlamak mümkündür. Bilinmelidir ki, sicillerdeki kayıtlar din değiştirenlerin tamamını kapsamamaktadır. O halde şer'iyye sicillerinde ihtida edenlerin hemen hepsinin kayıtları tutulmadığına göre, acaba kaydı tutulanlara neden ihtiyaç duyulmuştur? Benzer şekilde neden ihtida edenler sicillere kendi vaziyetlerini kaydettirme ihtiyacı hissetmişlerdir? Sorularına cevap aramak gerekmektedir.

Tanzimat öncesi Osmanlı Ankara'sında yaşanmış olan ihtida olaylarının ele alındığı bu çalışmada takip edilen yöntem, kronolojik ve yatay yaklaşım tarzıdır. Ankara Sancağı'nda Tanzimat fermanı öncesinde ihtida olaylarının nasıl yapıldığı sorusuna cevap veren ilk unsur kronolojidir. Yani Tanzimat Fermanı öncesinde Ankara Sancağı'nı kapsayan şer'iyye sicilleri üzerinde yapılan incelemeler konunun ana kaynağıdır. Yatay yaklaşım tarzından kasıt ise Tanzimat öncesi dönemde örnekleme yöntemi ile şer'iyye sicillerinden çıkardığımız kayıtlarla çalışma şekillenmiştir.

Çeşitli Açılardan İhtida

Bilindiği gibi Anadolu'nun fethiyle birlikte, din değiştirmeler de kendiliğinden artmıştır⁶. Anadolu'da erken dönemde yaşanan ihtida olaylarının farklı hususlar

tutulmamışlardır. Bu bağlamda, İhtida mübadeleden istisna tutulma nedenlerinden biridir. O halde Rumların bir kısmı ya ihtida ederek, ya da Müslüman bir erkekle evlenip mübadeleden kurtulmaya çalışmışlardır.

⁴ Çalışmaya Anadolu'da erken dönemde yaşanan ihtida olaylarını tek tek anlatarak başlamak konuyu boyutunu aşacaktır. Erken dönem Anadolu'sunda yaşanan ihtida olaylarının nasıl yapıldığını tam olarak tespit etmek mümkün olmadığı gibi, o dönemde tutulan kayıtları XIX. yüz ile karşılaştırmak da mümkün değildir. Erken dönem ihtida olaylarını ele alan yazarların bir kısmı Anadolu Selçuklu topraklarında Hristiyanlığın eski siyasî gücünü yitirmiş olması nedeniyle sık sık ihtidaların yaşandığını belirtirler. Öte yandan Anadolu'nun fethi gibi Balkan fetihlerini yorumlayan kimi yazarlar ise ihtida olayında daha farklı yorumlar ileriye sürerler. Hatta bu konuda meseleyi daha da genişleten bir takım yazarlar, vergiden kurtulma, idarî mevki ve mülk edinme isteği, Hristiyanlığa yönelik aşağılayıcı bakış açısından kurtulma arzusu, evlilik gibi, ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerden bahsederler.

⁵ Kamil Çolak, *XVI. yüzyılda İstanbul'da İhtidâ Hareketleri*, s. 9. Sicillerde sık sık *kendi rıza ve ihtiyarları* ile ifadesi geçmektedir. Bakz. SŞS 23/74.

⁶İhtida olaylarından bahseden kaynaklar biraz fazladır. Osman Turan'ın *Anadolu'da İslamiyet*, Osman Çetin'in, *Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı ve Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları*, Yavuz Ercan'ın *Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslimler*, Heath Lowry'nin, *Trabzon Şehri'nin İslamlaşması ve Türkleşmesi*, Anton Minkov'un, *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life*, Mehmet Şeker'in, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı ve Mühtediler*, Maria Vasileiou'nun *Conversion in the Late Ottoman Empire: A Case Study on the Legal Status of Greek Orthodox Converted to Islam* isimli kitaplara bakılabilir. Konuyla ilgili kitaplardan başka çok sayıda makale de vardır. Bu makalelerden Ahmet Yaşar Ocak'ın "Anadolu" ve "XIII. ve XV. yüzyıllarda Türk-Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi(Saint Georges) Kültü" isimli makaleleri, İlber Ortaylı'nın "Tanzimat Devrinde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", ve "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet" isimli makaleleri, Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV ve XVI. yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki ve İçtimai ve Sosyal Durumu" ve Bülent Özdemir'in *The Plurality and Religious Dimensions of Ottoman Culture: The Case of Orthodox Community of Salonica in the 1840s*" Selim Deringil'in "There is No Compulsion in Religion; On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire" isimli

çerçevesinde geliştiği araştırmacıların üzerinde durduğu hususlardır. İhtida olayında elbette ki vergiden kurtulmak, idari mevki elde etmek, mülk edinmek, evlilikler gibi sosyal faktörler önemli olarak kabul edilse de mühtedilerin hepsinin aynı yöntemle Müslüman olduklarını düşünmek doğru olmaz⁷.

Psikoloji biliminin ortaya koyduğu kaynaklardan hareketle ihtida hadisesinin aniden meydana gelmediği ileri sürülmektedir. Hugh Goddard'ın ifade ettiği din değiştirme hikayelerine bakıldığında, İslam dinini bırakıp, Hristiyanlığa geçişin ani bir olay olduğunu, öte yandan diğer dinlerden İslam dinine geçişin, bir sürecin sonunda gerçekleştiğini ifade etmektedir. Yine yazara göre ihtida olayının tam olarak neden ve sonuçlarını anlayabilmek için, mühtedinin çocukluğundan başlayarak incelenmesi ve psikolojik faktörlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir⁸. Hukukî yönden ise ihtidanın gerçekleşmesi için çeşitli şartların öne sürüldüğu görülmektedir; Bunlardan birincisi ve en önemlisi âkil ve bâliğ değildir. İkinci olarak da kadın veya erkeğin etki altında kalmadan bu fiili hür iradesi ile kabul etmiş olması beklenmektedir⁹.

Mühtediler içerisinde siyasi ve iktisadi menfaatlerden dolayı ihtida edenler olabildiği gibi, manevi ve daha değişik nedenlerle ihtida edenler de olabilir. Bunlar arasında devletin yönlendirmesiyle de bireysel din değiştirme olayları olmuş olabilir. Bireylerin din değiştirmeleri konusunda önemli görülen bazı hususları burada belirtmek gerekirse: özellikle Çolak'ın ifade ettiği Osmanlı toplumsal yapısında XIII. yüzyıl vurgusu öne çıkmaktadır. Yazara göre devlet, cizye gelirlerinin azalacağı endişesini taşımış olabilir¹⁰. Cizye vergisinden kurtulmak için din değiştirme hususu sık sık gündeme gelmekle birlikte söz konusu bu hususun gerçek manada oranını tespit etmek mümkün değildir. Öte yandan Lowry, XVI. yüzyıl Trabzon'unda Hristiyan olanların müslüman olanlara göre daha fazla vergi verdiklerini ifade ederek, bu durumu, gayrimüslimlerin İslam'a yönelmesinde çekici bir unsur olarak göstermektedir¹¹. Lowry'nin fikirlerini destekleyen Jennings ise ihtidanın

makalesi, Nuri Adıyeke'nin "İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair" isimli makalesi, Galip Eken'in "Bir Anadolu Osmanlı Şehri Kayseri'de İhtida Hareketleri" isimli makalesine bakılabilir. Öte yandan Cloude Cahen'in "Zimme" maddesi, Ali Köse'nin, "İhtida" maddesi vardır. Bu konuda çeşitli tezler de yapılmıştır. Kamil Çolak'ın *XVI. yüzyılda İstanbul'da İhtidâ Hareketleri*, isimli doktora tezi, Halide Aslan'ın *Tanzimat Döneminde İhtida* isimli doktora tezi, Esra Karadağ'ın *XIX. yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da İhtida Hareketleri* isimli yüksek lisans tezi belli başlı çalışmalardır.

⁷ Vryonis'e göre XIV ve XV. yüzyıl Balkan coğrafyasındaki İslamlaşmanın sebeplerinin daha çok endişeye bağlı olduğu; "alt sınıftan üst sınıfa geçme, dini vaazlar, medrese ve camilerden etkilenme ve korku faktörü olarak ..." ifade edilmiştir.

Halide Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtida*, s.53.

⁸ Batı toplumları üzerinde yapılan araştırmalarda ihtidanın çok çeşitli sebepleri olabildiği ifade edilmiştir. Bunlar; 1- mevcut halinden veya mevcut fikirlerinden tatmin olmama, 2- bir başka Hristiyan mezhebine yönelerek çözüm arama, 3- hiçbir dinden memnun olmama ve bunun verdiği mutsuzlukla yeni arayışlar içine girme, 4- bütün bu denemelerden sonra nihayet İslam dinini kabul etme durumu karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Halide Aslan; *Tanzimat Döneminde İhtida(1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 23- 24.

⁹ Halide Aslan; "Tanzimat Döneminde Dini Değişim Halleri: İhtida, Gizli Din- Tanassur ve Osmanlı", *Toplum Bilimleri Dergisi VI(12)*, 2012, s.55-60

¹⁰ Bakz. Kamil Çolak, *XVI. yüzyılda İstanbul'da İhtidâ Hareketleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi, Ankara 2000, s. 25.

¹¹ Heath W.Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi(1461-1583)*, İstanbul 1977, s. 138.

doğasında cizye vergisinin bir cazibe oluşturduğunu açıkça ifade eder. İlahiyatçı Köse'ye göre ise, İslam toplumlarında bahsedilen cizye miktarı kişilere fazla yük getirmemiştir. Bu vergiden kadınlar, çocuklar ve fakirlerin muaf olduğu düşünüldüğünde cizyenin İslam'ı kabul etmeye yönelişte önemli bir unsur olmadığı kanısı oluşmaktadır. Zira ihtida edenlerin %2.5 oranında zekat vermenin yanı sıra askerlik görevini de göze alması zorunludur¹².

Din değiştirerek Müslüman olan bireylerin hem askerlik hem de İslamî vergilere tabi tutuldukları düşünüldüğünde, cizye vergisi dolayısıyla din değiştirmenin cazip tarafının olmadığı anlaşılır. Özdemir, Selanik şehrinde ihtida olaylarını açıklarken daha farklı bir konuya değinmektedir. Yazara göre farklı dini topluluklardan meydana gelen Osmanlı toplumunda din değiştirenlerin borçlarının genellikle Müslümanlar tarafından ödenmesi hususu, din değiştirmelerde önemli bir etkidir¹³. Yazarın ifade ettiği bu durum, zamana yayılmış bir din değiştirme hadisesinin varlığına işaret etmektedir. Öte yandan Özdemir'in bahsettiği din değiştirenler için toplanan yardım paraları devlet tarafından organize edilen düzenli bir tahsisat değil tam aksine, halkın kendi aralarında oluşturduğu fonlardır.

İhtida olaylarında zaman ve yer faktörü elbette önemlidir. Osmanlı Devleti'nde Kanuni Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar Balkan coğrafyasının kırsal alanlarında yoğun bir İslamlaşma dönemi yaşanmış olmalıdır. İhtida olaylarının Balkanlarda hangi dönemlerde daha hızlı olduğu hakkında farklı görüşler vardır. Maria Todorova bu sürecin XIX. yüzyıla kadar devam ettiği hususunu öne çıkarır. Halil İnalçık ise Balkanlardaki İslamlaşma meselelerini biraz daha genişleterek Sırp, Bulgar ve Arnavut aristokratların bile buraların fethinden hemen sonra ihtida etmeye başladıklarını ifade eder¹⁴.

Tanzimat dönemi öncesinde Osmanlı merkezi idaresi gayrimüslim reayaya zorla din değiştirmemeleri konusunda sürekli emirler göndermiştir, Zira "*dinde zorlama yoktur*" ayeti ile bu konu İslâm dininin özünden kaynaklandığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Tanzimat döneminde yapılan yenileşme/ çağdaşlaşma çabalarının sosyal alana da yansıdığını belirtmek gerekir. Hiç kimsenin yargılanmadan ölüm cezasına çarptırılmaması, reayanın malı ve mülkünü istediği şekilde tasarruf edebilmesi, bu haklardan Müslüman olmayanların da yararlanması fermanla sağlanmıştır. Bunun sonucu olarak dini serbestiyetle ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır¹⁵. Devletin gayrimüslimlerle ilgili XIX. yüzyılda çeşitli adımlar atmasında, yabancı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı etkili olmuştur. Bu hassasiyetin bir sonucu olarak, din değiştirme hareketleri Tanzimat

¹² Ali Köse, "İhtida", *TDV. İA. XXI*, 2000, s. 556.

¹³ Bülent Özdemir, "The Plurality and Religious Dimensions of Ottoman Culture", s. 81.

¹⁴ Selim Deringil, "There is No Compulsion in Religion; On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire 1839-1856", *Comparative Studies in Society and History* 42, 2000, p. 556.

¹⁵ 17 Temmuz 1839 tarihinde yayımlanan Hatt-ı Hümayun'da devlet işlerinde kanuna riayet ve hakkaniyete dikkat edilmesi, halktan rüşvet alınmaması ve zulümden kaçınılması, ülkede yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halkın güvenliğinin sağlanması, canından, malından ve meskeninden emin kılınması, saraya hediye gönderilmemesi ve bürokratların hediye kabul etmemesi gibi Tanzimat Fermanı'nın önemli ilkeleri vardı. Ali Akyıldız, "Tanzimat", *TDV. İA.* 40, 2011, s. 2-5.

sonrasında kurumsallaşması söz konusu olmuştur¹⁶. XIX. yüzyıl ortalarında Osmanlı toplumunda diğer dinlerden İslâm dinine geçmek isteyenlere daha sistemli bir sürecin uygulanmasına dikkat edilmiştir. Osmanlı arşivlerinde bahsettiğimiz ihtida prosedürlerini ortaya koyan çok sayıda belge mevcuttur. Belgelerde ihtida olayları ile ilgili en çok üzerinde durulan konular; *kişilerin zorla Müslüman yapılmaması, belli bir yaşta, kendi isteğiyle Müslüman olduklarının kesin olarak ortaya konulmasından sonra Kelime-i Şehâdet getirmelerine yardımcı olunması* hususlarıdır¹⁷. Belirtilen bu vasıflara uymayan mühtedilerin ihtidaları kabul edilmemiştir¹⁸.

Osmanlı toplumunda ihtida eden kişilere gerek devlet tarafından¹⁹ ve gerekse vakıflar kanalıyla önemli tahsisatların yapılmış olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Sosyal yardımlaşmanın önemli aşamalarından biri olan vakıfların bu alana yatırım yapması aslında şaşırtıcı değildir. Zira vakfiyeler takip edildiğinde vakıfların ihtida eden kimselere yönelik faaliyetlerini görmek mümkündür. Hicrî Şaban 896/Haziran 1491 tarihinde ihtida eden mühtedi Ahmed'in Bursa'da bulunan Yeşil İmareti'ne yerleştirildiği, Hicrî 1033/1624 tarihinde II. Murad İmareti'nden Mehmed bin Abdullah'a yemek tahsis edilmesi, vakıfların mühtediler için tahsisat ayırdığının açık delilleridir. Aynı şekilde XV. yüzyılda oluşturulmuş Hacı İvaz Paşa Vakfiyesi'nde mühtedilere ödeme yapıldığına dair açıklama bulunmaktadır. Vakfiyede *bahây-i destâr, bahây-i destâr-ı mühtediyân, bahây-i destâr-ı mühtediyân ber- mûcib-i tezkire-i hâkimü'ş-şer'* veya *edây-ı destâr-ı mühtediyân bâ mürâsele-i şer'iyye* şeklinde ifade edilen kayıtlar bulunmaktadır²⁰.

Din değiştirme işleminin belirli bir süreci olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre mühtedilerin ihtidalarından sonra isim değiştirdikleri, erkeklerinin sünnet olduğu, elbise parası anlamına gelen sembolik olarak kisve-bahâ verildiği, ihtiyaç sahibi olanlara şayet mümkünse yardım edildiği belgelerden anlaşıldığına göre bu durum -genel olarak- uygulamalara da yansımıştır. Bu dönemde gayrimüslimler, İslâm dinini seçmeleri için baskıya uğramadıklarını ifade etmişlerdir. Müslüman kıyafeti giymek, açıkça İslâm dinini kabul ettiğini beyan etmediği sürece ihtida etmek anlamına gelmiyor idiyse de, bu ikisi hem halkın tahayyülünde hem de kanunlar nezdinde iç içe geçmiştir. Öyleyse, bir gayrimüslim ihtida ettiğinde genellikle kendisine bir elbise takımı hediye edilmesine şaşmamak gerekir. Geçmiş asırlarda kıyafetin farklılaştırma kaidelerinden biri olması hasebiyle bu geleneğin hem pratik hem de sembolik anlamları vardı. Farklı dinî

¹⁷ İslam dinini, kendi hür iradeleriyle kabul ettiklerini beyan eden ifadeleri her sicilde bulunmaktadır.

¹⁸ Mehmet Şeker, *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı ve Mühtediler*, 2005, s. 71- 86

¹⁹ Osmanlı padişahları istedikleri taktirde bireysel olarak yardım kapılarını istedikleri kadar açabilirdi. Padişah emriyle Sırp kökenli piyade askerlerinin din değiştirmeleri üzerine dağıtılan atiyyeleri 150 kuruştan 300 kuruşa yükseltmiştir. Bakz. *BOA. DH. MKT. 1700/69*.

²⁰ "... sebeb-i tahrir oldur ki; merhum Şeyh Hacı Halife Mahallesinden İsmail nâm kafir İslam'a gelüb merhum Hacı İvaz Paşa Evkafı'ndan mühtediler için tayin olunan akçeden efendi marifetiyle yüz akçe virildi. Mütevelli Mehmed bin Eflatun elinden" denmektedir. Osman Çetin; "Hacı İvaz Paşa Vakfiyesindeki Mühtedi Fonu Hakkında", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi III*, 1991, s. 170- 171.

cemaatlerin mensuplarının kılık kıyafetleriyle tefrik edildiği bir toplumda, kişinin bir dinden diğerine geçmesi giysilerini tamamen değiştirmesini gerektirirdi; bunu yapmak ise, varlıklı kesim dışındakiler için malî bir külfet getirmekteydi²¹.

Zamanın incelikli durumu sebebiyle ihtidaların çok ciddi prosedürlerle meydana geldiği, mühtedilerin dini, idari ve sosyal olmak üzere çeşitli sebeplerle İslâm dinini seçtikleri, din değiştirdikten sonra çeşitli sosyo-ekonomik problemlerle karşılaştıkları tespit edilmiştir. Osmanlı merkezi idaresi din değiştiren kişilerin, sıkıntı çekmemeleri için bazı mühtedilere iş vermek suretiyle onları kısa sürede İslam dinine ısındırmıştır. Kendi rızasıyla Müslüman olmuş kişilere, XVIII. yüzyılın sonlarında yeni bir iş verme konusunda Osmanlı Devleti kimi zaman istekli görünmüştür²². Bu gelişmeler sırasında mühtedilerin haklı olarak devletten özel muamele bekledikleri de tespit edilmiştir²³.

İhtida süreci kadar ihtida sebepleri ve sonuçları da önemlidir. Mühtediler, din değiştirme sebeplerini çoğunlukla açık bir şekilde dile getirmemiş olsalar da, belgelerde geçen ifadelerle göre bunları dini-psikolojik, sosyal ve ekonomik sebeplerle²⁴ ihtidaların yaşandığını tespit edebiliyoruz. İhtidanın sebebi olarak değil, belki sonucu olarak değerlendirilebilecek bir durum da evlenme yoluyla yapılan ihtidalarlardır. İslâm dini Müslüman erkeğin gayrimüslim kadınla evlenmesine cevaz vermesine rağmen, -daha çok sosyal nedenlerle olsa gerek- bu kadınların Müslüman erkek ile evlenmeden önce veya evlendikten hemen sonra din değiştirdikleri gözlemlenmiştir.

Öte yandan Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkek ile evlenmesi dini olarak haramdır. Nitekim Müslüman kadınların iman etmeyen gayrimüslim erkeklerle evlenmeleri çeşitli ayetlerle de yasaklanmıştır²⁵. Bu durumda gayrimüslim erkeğin Müslüman olduktan sonra Müslüman kadın ile evlenmesine izin verilmiştir. Şayet evli kadının eşinden önce Müslüman olması durumunda, eşinin de dinen İslam dinini seçmesi beklenmiştir. Aksi taktirde bu tür evlilikler dinen haram olarak nitelendirilmiştir. Ankara'da sakin Yahudi taifesinden Aişe binti İsak nâm mühtedi, Hicrî 3 Receb 1242/31 Ocak 1827 tarihinde şerî mahkemeye gelerek eşi İsak için *şer'an arz-ı İslam olunmak* lazım geldiğini ifade ederek kendisinin Müslüman olduğunu, bu yüzden eşinin de İslam dinini kabul etmesini talep etmiştir²⁶.

Evlilik yoluyla Müslüman olma durumu kişiden kişiye farklılık göstermiştir. Şayet Müslüman bir erkekle gayrimüslim bir kadın evlenmek isterse, bu izdivaçta dinen sakınca yoktur. Müslüman erkeklerle evlenen gayrimüslim kadınların ihtida mecburiyeti olmamasına rağmen, kadınların ya evlendikten kısa bir süre sonra, ya da evlenmeden önce

²¹ İrvin Cemil Schick; "Tebdil-i Kıyafet, İrtidat ve İhtida" *Acta Turcica* 2-1, s. 35-45

²² ŞŞS. 30/170

²³ Halide Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtida*, s. 129.

²⁴ Gayrimüslimler cizyenin yanı sıra haraç adı altında bir vergi de vermektedirler. Cizye, zekat ve askerlikten muaf olmanın karşılığı olarak kabul edilirken, haraç ise Müslümanların ödediği resm-i çift veya resm-i dönüm denilen toprak vergisinin karşılığı olarak ödüyor olmaları gayrimüslimlerin tercih sebebi olabilir.

²⁵ Kur'an-ı Kerim Bakara 2/221 ve Mümtehine 60/10 ayetleri.

²⁶ AŞS. 107/793: 155

İslam dini ile müşerref oldukları görülmektedir. Ankara Öksüzce Mahallesi'nden Aişe binti Abdullah'ın, Hacı Ashab Mahallesi'nden Halil ile 29 Rebi'ü'l- evvel 1164/25 Şubat 1751 tarihinde yaptıkları evlilik buna örnek olarak gösterilebilir²⁷.

Din değiştirerek Müslüman olan kişilerin hayatı eskiye göre büyük oranda değiştiği için bu dönemin en önemli sorunu, eski çevresi ile yaşadıkları çatışmalar olmuştur. Din değiştiren kişilerin daha önceden beraber yaşadığı çevre, kişilerin durumunu kabullenme, onları olduğu gibi benimseme konusunda çoğu zaman istekli olmamıştır. İhtida eden kişilerin yeni durumunun kabul görmemesi nedeniyle çevredeki kişilerin bu duruma değişik seviyelerde tepki göstermesine neden olmuştur. Ortaya çıkan bu manzara bazı durumlarda din değiştirenlerin kendilerini savunarak mücadele etmelerine yol açmıştır²⁸. İhtidaların belki de en zor tarafı, din değiştiren kişilerin aileleriyle yaşadıkları bu sorunlardır. İster erkek isterse kadın olsun, her iki cinsin Müslüman olduktan sonra Hristiyan veya Yahudi olan aileleriyle sık sık sorunlar yaşadıkları ve yaşanan bu sorunların bazen aile içi mesele olmaktan çıkıp, cemaat meselesi haline gelebildiği görülmektedir²⁹.

Din değiştiren kişilerin aileleriyle yaşadıkları sorunların çeşitli yönleri vardır. Aynı dine inanan cemaat mensuplarından birinin içlerinden çıkıp Müslüman olması, Müslüman olan kişiye bakışı birden değiştirmiştir. Nitekim örneklere bakıldığında yeni Müslüman olmuş kişilerin kimi zaman sıkıntılı günler yaşadıkları anlaşılmaktadır³⁰. Çünkü Müslüman olmuş bireyleri yalnızlaştırmak, tecrit etmek için dindaşları onunla bütün bağlarını kesmişlerdir. Aynı şekilde din değiştiren kişilere karşı cemaat baskısının olduğu da gözükmektedir. Yahudi taifesinden olan Aişe binti Elyak'ın, Müslüman olduktan sonra kendisine ait olan iki yastık, iki kilim ve iki minderi ailesinden alamadığını ifade ederek mahkemeye başvurmuştur. Ankara kadısının yaptığı incelemeler neticesinde yeni Müslüman olan Aişe'nin mallarının teslim edilmesine karar verilmiştir³¹.

İhtida olayları diğer pek çok şehirde olduğu gibi Ankara'da toplu şekilde olmayıp ferdi olarak gerçekleşmiştir. İhtida etmek isteyen gayrimüslimler kendilerine hiçbir zorlamada bulunulmadan, kaza kadısı huzuruna gelerek oradaki mecliste kelime-i şehâdet

²⁷ Örneklerde genellikle "...bundan akdem din-i İslam'ı kabul ve Mehmed ismiyle tesmiye olunan kimesnenin zevce-i menkuhası dahi edyân-ı batıladan rüçü' ve din-i İslam'ı kabul ve kelime-i tevhid ve şehadeti meclis-i şer'de bi't-tav'ıha lisaniyle ikrar ve kalbi ile tasdik idüb ve talebiyle ismi Fatma tesmiye olunduğu iş bu mahalle kayd olundu..." şeklinde kayıtlar vardır. Bakz. *AŞS. 134/820:355*

²⁸ Din değiştirenlerin yaşadığı sorunlar hakkında Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 311. K. Çolak, *XVI. yüzyılda İstanbul'da İhtida*, s. 158- 161. Ayrıca H. Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtida*, s. 164.

²⁹ İhtida olayları kimi zaman uluslararası büyük sorunlara dönüşebilmiştir. Bunun en güzel örneği, Selanik şehrinde 1876 yılının Mayıs ayında yaşanan olaydır. Bulgar kızı Stephana'nın ihtida ederek Müslüman olması, fazlasıyla siyasallaştırılarak bu olayın arkasına gizlenmiş sosyal ve siyasi çekişmeyi yansıtır. Selanik Vakası, bir Bulgar kızının ihtida etmek istemesi üzerine Hristiyanlar tarafından kaçırılması sonucu oluşan Müslüman halk öfkесinin bir tezahürüdür ve bunu takip eden toplu gösteriler bir Müslüman topluluğunun 6 Mayıs 1876 tarihinde, Fransız ve Alman konsoloslarını öldürmesi ile sonuçlanmıştır. Bab-ı Ali ile Büyük Güçler arasındaki rekabet, sıradan bir Bulgar kızının din değiştirmesi meselesinde de kendini göstermiştir. Berke Torunoğlu; *Murder in Salonika, 1876: A Tale of Apostasy Turned into an International Crisis*, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 1- 100.

³⁰ Müslümanlara yapılan baskı ve eziyetten az da olsa bahsedilebilir. Özellikle Balkanlarda yeni Müslüman olmuş kişilere karşı eziyet örnekleri az da olsa vardır. Bakz. *BOA. TFR. I. KV. 98/9788* (3 Cemaziye'l-âhir 1323/6 Temmuz 1905).

³¹ *AŞS. 107/793: 165*

getirip İslam dinine girmişlerdir. Daha sonra ise ihtida eden kişinin adının değiştirilmesi için tören yapılmıştır. Din değiştirenlere genellikle Türk büyüklerinin veya İslam büyüklerinin isimleri verildiğinden, Ankara şer'iyeye sicillerine göre Müslüman olan erkeklere Mehmed, Mehmed Ali, Mustafa, Hasan, Ali, Yusuf isimleri kadınlara ise Aişe, Rukiyye, Fatma gibi isimlerin sık sık verildiği görülmektedir.

Ankara Sancağı'nda Müslüman olanların ağırlıklı olarak Ermeni ve Rumlardan oldukları anlaşılmaktadır. Ermeni ve Rumlar Tanzimat öncesinde Ankara Sancağı'nda sayılarının fazla olması, ihtida olaylarına sıkça şahit olmamıza olanak vermiştir. Öte yandan Ermeni ve Rumlar kadar olmasa da Ankara'da Yahudi ve Bulgarların da din değiştirme konularında defterlere yansımış başvuruları vardır. Şer'iyeye sicillerinde anlatılan din değiştirme olaylarına baktığımızda Yahudi milletinden olup da din değiştirenlerin sayısı az olmakla birlikte kendi cemaatlerinden kişilerin ihtida edenlerine karşı tepkisi daha ağır olmuştur.

Başka bir konu ise Müslüman olmuş olan kişilerin miraslarıyla ilgilidir. Din değiştiren kişinin şayet evladı yoksa onun bütün malları -diğer Müslüman gruplarda olduğu gibi- Beytülmal Sandığı'na aktarılıyordu. Şehirlerde bulunan Beytülmal eminlerinin görevi sadece ölen kişilerin mülklerini kontrol altına tutmaktan ibaret değildir. Söz konusu eminler, varissiz ölen kişilerin mirasını nakde çevirerek merkeze gönderilmesinden de sorumluydular³².

Şer 'iyeye Sicillerindeki İhtida Kayıtlarının Düşündürdükleri

Ankara Şer'iyeye sicillerinin miras, evlenme, boşanma, vasiyet, vekalet, ortaklık, alışveriş ve merkezden gelen ferman ve berat gibi belgelere kaynaklık etmesi bu kaynak türünü önemli kılmaktadır. Şer'iyeye sicilleri şehirlerdeki şeri' ve örfi uygulamaların işlerliğinin takip edilebildiği, sosyal düzeni canlı bir şekilde aksettiren kaynak türüdür. Defter sisteminin bir parçası olan Ankara Şer'iyeye sicilleri sosyal olayların izah edilmesi konusuna geniş bir kapı aralamaktadır. Bu yüzden sicillerdeki askerî meselelerden sosyal meselelere, dini sorunlardan mali konulara kadar geniş yelpazede malzeme çeşitliliğini gören araştırmacılar bu kaynak türünden vazgeçemezler.

Osmanlı toplumsal hayatında her ihtida hareketinin şer'iyeye sicillerine kayıt edilip edilmediği konusu henüz aydınlatılmış değildir. Gayrimüslim tebanın kelime-i şehâdet getirmesi Müslüman olmak için yeterli olmakla birlikte, kimi zaman hukuki ve iktisadi bir takım prosedürlerden dolayı, ihtida olaylarına resmiyet kazandırılmaya çalışılmıştır³³. Buradan da anlaşılıyor ki şer'iyeye sicillerine kaydedilen ihtida kayıtlarının bir kısmı sicillere miras, alışveriş, kefalet gibi belirli bir takım hususlardan dolayı yansımıştır.

³² AŞS.221/907: 189. Ayrıca Bakz. Arif Bilgin- Fatih Bozkurt; "Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Varissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları", *I. İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri*, İstanbul 2010, s. 247- 266.

³³ Galip Eken;"Bir Anadolu Osmanlı Şehri Kayseri'de İhtida Hareketleri", s. 86

Özellikle ihtida kayıtlarında hukuki meseleler gündeme gelmiştir. Miras kavgalarında ihtida etmiş olmak bazı durumlarda taraflar arasındaki kavganın temelini oluşturmuştur³⁴.

Genel uygulamalara bakıldığında ihtida kayıtlarında geçen hususları belirli başlıklar altında toplamak mümkündür. İlamlarda kişinin *eski ve yeni adı, hangi dinden ayrıldığı, yaşadığı yer³⁵, mesleği, fiziki görünümü, kimi zaman yaşı ve şahitlerin isimleri* belirtilmektedir. Mühtedilerin kayıtlarında öncelikli olarak kişinin mahallesi belirtilmekte, baba ismi ile birlikte, eski ve yeni ismi, yine kendi rızasıyla eski dinini terk ederek Müslüman olduğu ve bu dinin gereği olan kelime-i şehâdet getirerek İslam dinine girdiğinin belirtilmesi ilamların ortak özelliğidir. Bu hususların dışında bazı belgelerde, din değiştiren kişinin hangi milletten olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan din değiştiren kişinin yaşadığı şehir çoğu zaman ilamın sahih olmasını kolaylaştırmaktadır. Bunlardan başka İslam dinini kabul eden kişinin yaşı çoğunlukla kaydedilirdi. İhtida eden kişinin yaşı özellikle 12 civarında ise mutlaka kayıtlara geçirilirdi. Çünkü din değiştiren kişilerin yaşı Osmanlı yöneticileri ile mensubu bulunduğu ülkenin elçileri arasındaki tartışmanın ana kaynağını oluşturabiliyordu. Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaasına zorla İslam dinini kabul ettirdiği hususunda yabancı devletlerin şikayetleriyle sık sık karşı karşıya kalmıştır.

Müslüman olan kişilerin mesleğinin belirtilmesi sicillerde ana unsurlardan biri olmamasına rağmen; *An asl Sakız Adası'ndan olub Kul Derviş Mahallesi'nden Binbaşı Yusuf Ağa'nın hizmetinde olan Rum milletinden Kostantin veledi Yorgi* şeklinde mesleği belirtilenler de yok değildir³⁶. Son olarak batıl-ı dinden hak dine geçen kişilerin fiziksel özelliklerine yer verilerek kişinin *orta boylu, ter bıyıklı şâbb- emr(ed)* olduğuna belgelerde sık sık yer verilmiştir.

İhtida edenlerle ilgili sicillerde her kişi için ayrı ayrı kayıtlar tutulmuştur. Bu ayrımın yanı sıra ihtida eden kimsenin henüz ergenlik yaşına gelmediği durumlarda bu çocuklar hukuki olarak sabî olarak nitelendirildikleri için anne veya babaları ile birlikte değerlendirilirdi. Şayet küçük çocukların anne ve babaları Müslüman olmuşa bu durumda, çocuklarının vaziyeti de aynı kayıt içinde olurdu.

Şer'iyeye sicillerinde din değiştirmelerle ilgili kayıtlar dışında, mühtedilerin ticari, ailevi, siyasi ve dini anlaşmazlıkları ile ilgili kayıtlar da vardır. Bu kayıtlarda mühtedilerin eski dindaşları, yakın veya uzak akrabaları, mahalle ve meslek kollarından arkadaşları sırf din değiştirdiği için kimi zaman şikayet konusu olabiliyorlardı. Şer'iyeye sicillerinde sayıları değişmekle birlikte hemen hemen her kaynaktan ihtida kayıtlarına ulaşılabilir³⁷.

³⁴ AŞS. 305/991: 239

³⁵ Başka şehirlerden kimi zaman ticaret için, kimi zaman da ziyaret için gelen kişilerin Ankara'da ihtida ettikleri belgelere yansımıştır. Bunlardan; "Tırnova Kazası mahallâtından Derbend Mahallesinden Bulgar tâifesinden Hristo veledi Tobra..." AŞS 236/922: 134 veya "...fi'l asl Trabzon mütemekkinlerinden olub el-yevm Ankara Sancağı'na tabi' Yabanabad Kazası'nda vaki' Müslüman karyesinde sakin Rum milletinden Todori veledi Abtol ..." gibi Ankara'da din değiştirmiş kişiler vardır. AŞS 259/945: 2.

³⁶ AŞS 241/927: 4.

³⁷ Nitekim şer 'iyeye sicilinin ilk sayfasında ise numaralar birden başlamış ve yine defterin son kısmında ise son numaralar olarak kaydedilmiştir. Bakz. AŞS 124/820: 355- AŞS 234/920: 2- AŞS 241/927: 3- AŞS 253/939: 3- AŞS 259/945: 2

Şer'iyeye sicillerine mühtedilerin kayıtlarının kaydedilmesinin belki de en önemli sebebi: aralarındaki muhtemel kavgaları engellemek olduğunu da belirtmek gerekir. Sicil kayıtlarına geçirilen ticari ve mali uygulamalarla ilgili kayıtlar, olası risklerin önüne geçilmesinde önemli bir ayrıntıdır. Şer'iyeye sicillerine bakıldığında; defterlere kaydedilmiş ihtida kaydı kadar, ihtida eden kişilerin, yakın akrabaları veya iş arkadaşları arasında oluşan husumeti ortaya koyan belgeler de vardır. Aslına bakılırsa sicillerdeki ihtida kayıtları bir anlamda ihtida edenin gasp edilen haklarının iadesi için bir çıkış yolu olarak da görülebilir. Osmanlı hukuk sisteminde hak aramanın ana unsuru olan kadılara başvurma hususu, bu noktada mühtediler için de kullanılmaktadır. Osmanlı toplumunda, adalet ve hak arama konusunda etnik ayrım söz konusu olmadığına göre, bu fikirlerin insanlar arasında yerleşmesi için hukuk sistemi medeni hayatın dayanağı, toplum içerisinde emniyetin garantisi olarak algılanmıştır. Toplumda haksızlıkların önü sadece ve sadece, adalet yani hukuk kurallarının doğru bir şekilde uygulanması ile alınabileceği için toplumda hukukun değeri her şeyin üstünde tutularak bunun herkes için bir şemsiye olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batılı devletler din değiştirme hadiselerinin altında kötü niyet ve baskı aramış olsalar da din değiştirme hadiselerinin İslam dininin kolaylaştırıcı hususiyetleri çerçevesinde geliştiğini belirtmek gerekir. Hukuki olarak Tanzimat öncesinde karşımıza çıkan ihtida olaylarının ele alındığı bu çalışmada, toplumsal olarak ihtida kayıtlarının farklı gerekçelerle tutulduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Ankara Şer'iyeye sicillerinde karşımıza çıkan bazı örnek kayıtlar bu zorunlulukları hissettirmektedir. Sicillerde din değiştiren insanların kardeşleri veya dindaşları ile kimi zaman miras anlaşmazlıkları yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Mühtedilerin daha önceden üyesi oldukları dindaşları tarafından dışlanmaları, ihtida eden kimselerin toplum nezdinde yeterince anlaşılmadığı ve bu yüzden kimi zaman alenen, kimi zaman da gizli olarak hakkında farklı dedikoduların yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum da kişinin ruhi yapısında yaşadığı değişimin, etrafındaki kişiler tarafından yeterince anlaşılmadığı muhakkaktır.

Sicillerde sık sık ihtida olaylarının verilmesi sanıldığı gibi zorunluluktan değil, tam aksine bu kayıtların din değiştiren kimselerin hukuki ve iktisadi açılardan işlerinin kolaylaştırılması için önemli bir süreç olarak görülmelidir. Öte yandan ihtida ilamlarının defterlerde sık sık geçmesi, herkesin din değiştirme ile ilgili kayıtlarının defterlere kaydedildiği anlamına da gelmemektedir. Ankara Şer'iyeye sicillerindeki örneklere baktığımızda, devletin XIX. yüzyılda siyasi, iktisadi ve adli sıkıntıların kolayca çözülebilmesi ve yabancı devletler karşısında gayrimüslimlerin dışarıya olumsuz bir durum aksettirmemesi için devletin dikkatli ve hassas davranarak sorun oluşturabilecek din değiştirme olaylarını resmi kayıt altına almayı gerekli gördüğünü ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Ankara Şer 'iyye Sicilleri: AŞS. 107/793 – AŞS. 134/820 – AŞS. 221/907- AŞS. 229/915- AŞS. 229/9 – AŞS. 234/920 – AŞS. 236/922, - AŞS. 241/927 - AŞS. 253/939- AŞS. 259/945 - AŞS. 305/991

BOA. DH. MKT. 1700/69 - BOA. TFR. I. KV. 98/9788

Sofya Şer 'iyye Sicilleri: ŞŞS. 23 – ŞŞS. 30

Adıyeke, Nuri; "İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair", *Osmanlı IV*, Ankara 1999, s. 255- 260.

Akyıldız, Ali; "Tanzimat", *TDV. İA. 40*, İstanbul 2011, s. 1- 10.

Aslan, Halide; *Tanzimat Döneminde İhtida(1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2008.

Aslan, Halide; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Mühtedi Çocuk Manzaraları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14/1*, Elazığ 2009, s. 119- 142.

Aslan, Halide; "Osmanlı'nın Son Döneminde Kosova'da İhtida(İslamlaşma) Süreci Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 52/1*, Ankara 2011, s. 165-188.

Aslan, Halide; "Tanzimat Döneminde Dini Değişim Halleri: İhtida- Gizli Din-Tanassur ve Osmanlı", *Toplum Bilimleri 6/12*, 2012, s. 55- 82.

Bilgin, Arif- Fatih Bozkurt; "Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Varissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmâl Mukataaları", *I. İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri*, İstanbul 2010, s. 247- 266.

Cahen, Cloude; "Zimme" *EI XIII*, Leiden 1993, p. 566- 571.

Çetin, Osman; "Hacı İvaz Paşa Vakfiyyesindeki Mühtedi Fonu Hakkında", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi III*, Bursa 1991, s. 167- 175.

Çetin, Osman; *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Çolak, Kamil; *XVI. yüzyılda İstanbul'da İhtidâ Hareketleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2000.

Deringil, Selim; "There is No Compulsion in Religion; On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire 1839-1856", *Comporative Studies in Society and History 42*, 2000, p. 547-575.

Eken, Galip; "Bir Anadolu Şehri Kayseri'de İhtida Hareketleri", *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi I*, Manisa 1997, s. 85- 90.

Ercan, Yavuz; "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, C. 1, S. 1, 1990, s. 117-125.

Hökekleli, Hayati; *Din Psikolojisi*, Ankara 1993.

Kaçar, Mustafa; "Sultanın İsimli Kahramanları", Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2007, s.1-14.

Karadağ, Esra; *XIX. yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da İhtida Hareketleri(1800-1850)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2005.

Köse, Ali; "İhtida", *TDVİA. XXI*, s. 554- 558.

Kızılkın, Ayşe Ö.; "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı'da İhtida Olaylarına Gayr-i Müslimlerin Tepkisi: İşkence ve Zulümler", *Tarih Okulu*, XIII, s. 35- 51.

Lowry, Heath W.: *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi(1461-1583)*, İstanbul 1977.

Minkov, Anton; *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730* [Balkanlar'da İhtida: Kisve Bahası Arz-ı Halleri ve Osmanlı Toplumsal Hayatı, 1670-1730], Leiden: Brill Academic Publishers, 2004.

Mutaf, Abdülmecit; "Balıkesir'de İskan Edilen Ermenilerin Yönetim ve Müslüman Halkla İlişkileri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü I*, Manisa 2003, s. 71- 80.

Ocak, Ahmet Yaşar; "Anadolu" ve "XIII. ve XV. yüzyıllarda Türk- Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi(Saint Georges) Kültü" *Belleten LV*, Ankara 1991, s. 661- 664.

Ortaylı, İlber; "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, s. 481- 487.

Özdemir, Bülent; "The Plurality and Religious Dimensions of Ottoman Culture: The Case of Orthodox Community of Salonica in the 1840s.", in David Shankland, (Ed.) *Anthropology, Archaeology and Heritage in the Balkans and Anatolia*, (İstanbul: The Isis Press, 2004), V.II, pp.253-269.

Özdemir, Bülent; *Osmanlı Çoğulculuğu Selanik'in 1840'lı Yıllarda Müslüman, Ortodoks ve Musevi Cemaatleri*", *Osmanlı IV*, Ankara 1999, s. 262- 269

Şeker, Mehmet; *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı ve Mühtedîler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.

Torunoğlu, Berke; *Murder in Salonika, 1876: A Tale of Apostasy Turned into an International Crisis*, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 1- 100

Yiğit, Ahmet; "İzmir Şer'iyeye Sicillerine Yansıyan İhtida Vakaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/11, 2010, s. 633-648.

ORTADOĞU DENKLEMİNDE IRAK TÜRKMENLERİ VE GELECEĞİ

TURKOMAN IN IRAQ AND THE FUTURE OF THE MIDDLE EAST IN EQUATION

Ferhat GÜNGÖR*

Özet

Irak Türkleri, bugün Irak topraklarında yaşayan milletler içerisinde yaklaşık üç milyon nüfusu ile üçüncü sırada yer almaktadır. Dünyanın üçüncü büyük petrol rezervine sahip olan Irak, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Avrupa Devletleri ve ABD'nin güç mücadelelerine sahne olmuştur. Uzun yıllar diktatörlükle idare edilen, savaşlarla ve iç karışıklıklarla uğraşan Irak'ta, Türkmenlerin hayatı da, ülkenin kaderiyle özdeşleşmiştir. Ancak, en fazla kenara itilen ve ötekileştirilmeye çalışılan millet Türkmenler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Irak, Türkmenler

Abstract

Iraqi Turks living in Iraq today, with a population of about three million people in the ranks third. Iraq, which has the world's third largest oil reserves in the past, as now the states of Europe and the United States has been the scene of a power struggle. Long years of dictatorship are managed, dealing with wars and civil unrest in Iraq, the Turkmen in life, has become synonymous with the country's destiny. However, the most marginalized and Turkmen nation has been tried to be marginalized.

Keywords: Middle East, Iraq, Turkmens

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yakınçağ Tarihi) Doktora Öğrencisi

Giriş

Ortadoğu, yüzyıllar boyu Türk hâkimiyetinde kalmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere bölgedeki petrol ve doğalgaz yataklarını keşfetmiştir. Buna paralel olarak bu devletin emperyalist isteklerinin su yüzüne çıkmasıyla birlikte, diğer büyük devletler de bölge üzerinde nüfuz sahibi olmak istemişlerdir. I. Dünya Savaşını izleyen süreç içerisinde de bölge, Avrupa ve ABD tarafından içinden çıkılması zor bir girdaba doğru sürüklenmiştir. Bölge halkları Türk devletlerinin ve özellikle bunların en güçlüsü ve en uzun süre bölgede hâkimiyet kurmuş olan Osmanlı Devleti'nin tesis etmiş olduğu adalete, huzur ve güven ortamına hasret bırakılmıştır.

Türkmenlerin bölgedeki Araplar ve Kürtlerle olan ilişkileri de hemen her zaman dostane ve barışçıl olmuştur. Ortak bir Müslüman kimliğinde birleşen bu üç halk, Osmanlı yönetiminde geçen asırlar boyunca barış ve huzur içinde yaşamıştır. Bölgede huzursuzluklar, çatışmalar ve baskılar ise, Osmanlı yönetiminin yıkılmasının ardından başlamıştır¹.

İngiltere'nin Irak'ı işgal girişimlerinin temelini 1915 yılında Araplarla kurmuş olduğu yakın ilişkiler oluşturmuştur. İngilizler Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'e Osmanlı Devleti'ne ihanet etmesi karşılığında, kendisinin lideri olduğu büyük bir Arap devleti kurdurmayı vaat etmişlerdir². Bunun üzerine Osmanlı Devleti Irak Cephesi'nde çetin mücadelelere girmek zorunda kalmıştır³. 1916 yılında İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes-Picot Antlaşması'na⁴ göre ise Musul üzerinde iki devlet arasında ortaya çıkan hâkimiyet kurma konusundaki pürüz dolayısıyla, İngiltere Kasım 1918'de Irak'ta manda yönetimini kurmuştur. Nisan 1920'de gerçekleştirilen San Remo Konferansı⁵nda ise Fransa İngiltere lehine Musul üzerindeki haklarından vazgeçti. Musul Meselesi Lozan Antlaşmasında çözümlenememişti. İngiltere zengin petrol yataklarına sahip olmasından dolayı Musul'u Türkiye'ye bırakmak istememişti. Musul Meselesinin çözümü için Türkiye ile İngiltere arasında görüşmeler 19 Mayıs 1924'de başladı. Fakat İngiltere'nin uzlaşmaz tutumu nedeniyle sonuç alınamadı. Bundan sonra mesele önce Milletler Cemiyetine, sonra Lahey Adalet Divanına gitti. Meselenin kendi konusu olmadığını ileri süren Adalet Divanı, meseleyi tekrar Milletler Cemiyetine havale etti. Milletler Cemiyeti, en güçlü üyesi İngiltere'nin baskısıyla Musul'un İngiltere'nin mandası altında olan Irak'a bırakılmasına karar verdi. Cemiyete üye olmayan Türkiye, bu kararı kabul etmedi. Ancak 1925'te çıkan Şeyh Sait İsyanı sonucunda Türkiye ile İngiltere arasında yapılan 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile Musul ve çevresi İngiliz mandasındaki Irak'a bırakıldı⁶. Irak hükümeti Musul petrol gelirlerinin vergisinin %10'unu 25 yıl süre ile Türkiye'ye vermeyi kabul etti. Ancak Türkiye 500.000 sterlin karşılığında petrol geliri üzerindeki hakkından vazgeçti⁷. 1932

¹ http://www.irakturkleriderneği.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=93&Itemid=196, 16 Ekim 2011, E.T. 7 Haziran 2014.

² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yay., İstanbul, Ağustos 2005, s. 125.

³ "Bölgenin yerli halkının "Cihat" ilan etmiş olan Halifeye karşı gelerek İngilizlere yardım etmesi, Mezopotamya'yı ele geçirmek için savaş başlar başlamaz Basra'yı işgal edip kuzeye doğru ilerlemeye başlayan İngilizlere karşı, Osmanlıların işini zorlaştırmıştı. Osmanlı Devleti aldığı tedbirlerle karşı taarruza geçmiş, 22 Kasım 1915'te İngiliz ordusu yenilmiş, komutanları esir alınmış olmasına rağmen, savaşın sonucunun bu bölgeden alınacak başarılarla bağlı olduğunu gören İngilizler, Arapların da desteği ile 1917'de yaptıkları büyük bir taarruzla Bağdat'ı ele geçirmişler, Osmanlıyı yumuşak karnından vurmışlardı." Turan Silleli, *Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, Kasım 2005, s. 17.

⁴ Antlaşma metni için bkz. Arı, *a.g.e.*, s. 135-136.

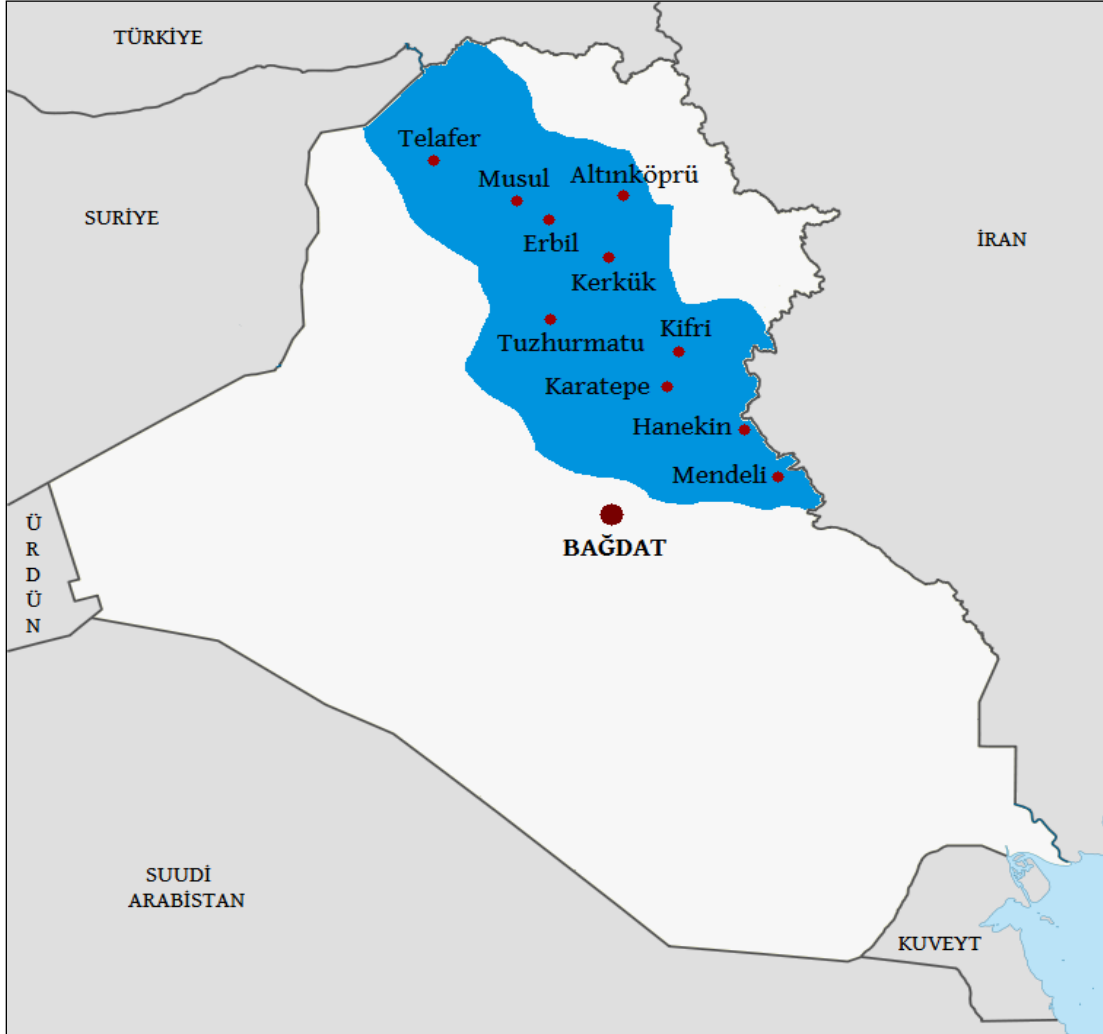
⁵ San Remo Konferansı, Sevr Antlaşması'nın şekillenmesini ve yazılı metne dökülmesini sağlayan bu dönemdeki son konferans olmuştur. Yaşar Ertürk, *Büyük Oyunun Eski Perdesi Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, Temmuz 2007, s. 262.

⁶ Bilâl N. Şimşir, *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yay., Ankara, Eylül 2004, s. 18.

⁷ Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Başkanlığı'na 1968 yılında seçilen Nefi Demirci, bu konuda şunları dile getirmiştir: "Musul vilâyeti zengin petrol kaynakları ve içinde yaşayan Türk insanıyla birlikte, 500 bin İngiliz altını karşılığında, haklarımız ve isteklerimiz olmadan o topraklarda yaşayan Türklere sorulmadan, fikirleri öğrenilmeden elden çıkarıldı.", Nefi Demirci, *Sönmeyen Ateş Dinmeyen Hasret Kerkük*, Ural Yay., İstanbul, Nisan 2011, s. 16; Dönemin

yılında Irak'ta bağımsız bir devlet kurulmuştur. Bu durum, Türkiye ile aynı tarihî ve kültürel bağlara sahip olan yüz binlerce Türkmenin kendi kaderiyle baş başa kalmasına neden olmuştur. Türkmenler, kendi vatanlarında yıllarca öksüz bir evlât muamelesi görmüşlerdir. Yakın tarihe kadar Türkmenler, krallık döneminde başlayan ve Baas rejiminde şiddetini arttıran çeşitli baskı ve şiddet olaylarına maruz bırakılmıştır. İran-İrak Savaşı'nda (1980-1988), 1991 ve 2003 yıllarında gerçekleşen ABD-İrak Savaşları'nda hep acı reçete Türkmenlere çıkarılmıştır.

Harita 1: Irak Türklerinin Yaşadığı Bölge

Kaynak: <http://www.bilinmeyenturktarihi.com/irak-turkmenleri.html>

İrak bugün sahip olduğu petrol ve stratejik konumu itibariyle bütün büyük devletlerin iştahını kabartıcı bir yapıya sahiptir. Bu sebeple, Türk hâkimiyetinden çıktığı andan itibaren bölge, büyük devletlerin menfaat savaşı verdiği bir alan haline gelmiştir. Son dönemde de meydana gelen

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Musul'un, Ankara Antlaşması'ndan sonra orada kalan Türk varlığı konusunda herhangi bir güvence alınmadan İngiltere'ye bırakıldığını ifade etmiştir. Nefi Demirci, *Musul'un Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, Ocak 2010, s. 244.

ABD-Irak Savaşı bunun en açık göstergelerinden biridir. ABD, 11 Eylül 2001 sonrası süreçte⁸ Afganistan'a müdahalesinin ardından, meşruiyet zemini olmadan ve B.M. kararlarını dikkate almadan Nisan 2003'te Irak'ı işgal etmiştir. Bu işgalden en çok zarar gören topluluk Irak Türkleri olmuştur. Talafer⁹'den Mendeli'ye kadar¹⁰ dağınık bir coğrafyada hayatlarını sürdürmeye çalışan bu millet, ABD'nin Irak'ı işgali sonrası adeta yok sayılmıştır.

1. Türkmenlerin Irak'a Gelişleri ve Yerleşmeleri

Özellikle ticarî ilişkiler sebebi ile 10. yüzyıldan itibaren Oğuzlar arasında yayılmaya başlayan İslâmîyet, 11. yüzyılda ezici bir çoğunluğun dini haline gelmiştir. Bunun sonucunda 11. yüzyılda Oğuzlara "Türkmen" adı verilmiştir. Bu ad yaklaşık iki yüzyıl sonra Oğuz kelimesinin yerini almıştır. Ancak Oğuz sözü Türkmenlerin destanlarında ve hatıralarında atalarının adı olarak uzun süre yaşatılmıştır¹¹. Türkmenlerin Irak'a gelişleri kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, M.Ö. Orta Asya'dan Anadolu ve Mezopotamya bölgelerine göç eden çeşitli Türk gruplarının¹² buldukları bilinmektedir¹³.

Türkler Irak'a ilk olarak 674 yılında, Emevî Halifesi Muâviye tarafından Horasan'a gönderilen Emevî komutanlarından Ubeydullah bin Ziyâd'ın ordusuyla birlikte gelmişlerdir. Savaşçılıktaki üstün yetenekleri nedeniyle Emevî ordularında önemli bir yer edinen Türklerin Irak'a gelişleri Abbasiler döneminde daha da yoğunlaşarak devam etmiştir. Ordudaki Türkler iç karışıklıkların bastırılmasında ve Bizans'a karşı yapılan savaşlarda büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Halife Cafer'ül-Mansur (754-775) ve Harun'ür-Reşid (786-809) devirlerinde Türk garnizon ve muhafız birliklerine büyük bir önem verilmiştir. Bununla birlikte, özellikle Halife

⁸ "11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD, dünyayı yeniden şekillendirme politikasına fîliyat alanı bulmuş ve bu doğrultuda Afganistan'da Taliban rejimine son vermiştir. ABD'nin bundan sonraki hedefi Irak'a düzenleyeceği bir operasyonla Saddam yönetimini devirmek olmuştur.", Ümit Ertuğrul, *Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması ile Irak'ın İşgali Ekseninde Irak Türkleri ve Türkiye*, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, Haziran 2006, s. 228.

⁹ "Talafer, Kuzey Irak'ta federe olarak oluşturulan ancak Kerkük'ü ilhak ettikten sonra önümüzdeki on yılda bağımsızlaşması planlanan ve Türkiye, Suriye ile İran'ın Kürt kökenli nüfusunun yaşadığı bölgelere yayılarak "Büyük Kürdistan'a dönüşecek projenin gerçekleşmesinin önündeki en önemli jeopolitik ve jeodemografik engellerden birisidir. Talafer iki boyutta Büyük Kürdistan projesine engel oluşturmaktadır. Öncelikle, Talafer, Kuzey Irak'ta Kürt hâkimiyetine karşı etkin bir direniş merkezidir. Talafer'in Kürt hâkimiyetine karşı direnci kırılmadan, Kuzey Irak'ta bağımsız Kürdistan'ın Kerkük'ü ilhak etse dahi kurulması çok zor olacaktır. İkinci olarak, Talafer, Kuzey Irak Kürtleri ile Suriye Kürtlerini birbirinden ayırmaktadır. Talafer engeli ortadan kaldırılmadan Irak ve Suriye Kürtlerinin birleşmesi mümkün değildir." Ümit Özdağ, *Talafer (2003-2008) Bir Türkmen Kenti'nin ABD Ordusu ve Peşmergelere Karşı Direnişi*, Fark Yay., Ankara, Haziran 2008, s. 9.

¹⁰ Irak Türkmenlerinin coğrafyası, Talafer'den Mendeli'ye kadar uzanan bölge ve Daye Nehri'nin eteklerinden başlayıp, Himran Dağı'ndan bugünkü Habur Sınır Kapısı'nın altındaki Efkinî Kasabası'na kadar olan yerlerdir. Orhan Çeltikçi, *Yaşar Kalafat'ın Eserlerinde Türk Dünyası Kültür ve Halk İnançları*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, Haziran 2007, s. 146.

¹¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, A.Ü.D.T.C.F Yay., Ankara 1972, Giriş s. X; Türkmen adının anlamı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nilüfer Bayath, *XVI. Yüzyılda Musul Eyâleti*, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 141-142; Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1996, s. 331-332; Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, C. 2, İstanbul, 1963, s. 10; Erşat Hürmüzlü, *Irak Türkleri*, Irak Millî Türkmen Partisi Enformasyon Bürosu Yay., Ankara, 1994, s. 9-11; Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, Mayıs 2003, s. 15-17.

¹² "Tarihin ilk devirlerinde Irak'ta yaşamış olan Mitanniler Orta Asya'dan göç etmiş olan Türk topluluklarındandır. Bu bölgede ilk defa medeniyet kuran Samerilerin Altay silâlesinden Samur Han'ın hanedanı oldukları Türk silsilenâmelerinde adları ve sanları ile yazılıdır. Anadolu'da medeniyet kuran Hititlerle Huzistan'da hükümet eden Neptiler ise, Samerilerin ırk olarak ahfadıdır. Biraktıkları eski medeniyet eserlerine göre bunların Turan ırkından oldukları birçok Arap müellifi tarafından zikr ve ispat edilmiştir.", *Türk Yurdu*, C. 17, S. 31-225, "Irak Türklerine Dair (Umumî Malûmat)", Tutibay Yay., Ankara, 2001, s. 6.

¹³ Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yay., İstanbul, 1994, s. 54; Aynı Müellif, "Osmanlı Döneminde Kerkük Şehrinin Sosyal ve İktisadî Yapısı (1847-1908)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 103, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., Ağustos 1996, s. 17; Aynı Müellif, "Irak Türkleri", *Türkler*, C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 603.

Me'mûn ve annesi Türk olan Mu'tasım-Billâh (833-842) dönemlerinde ağırlıkları açık bir şekilde hissedilen ve muhalif güçlere karşı halifelerin en önemli dayanaklarından biri olan Türk askerleri için Sâmerra şehri kurulmuştur. Burası yaklaşık yarım yüzyıl (836-892) hilâfete merkezlik yapmıştır. Ordudaki Türk unsurunun sayı ve nüfus bakımından ön plana çıkması Türkistan bölgesinin İslâmlaşmasında önemli rol oynamıştır¹⁴.

Türklerin hâkimiyet alanı bu dönemde sadece Irak ile sınırlı kalmamıştır. Suriye ve Mısır da yetki alanlarına dâhil olmuştur. Mısır ve Suriye topraklarında kurulan Tulunî Devleti'nin kurucusu Ahmet bin Tulun, Abbasî Devleti'ne bağlı bir Türk komutanıdır¹⁵.

935 yılında emirü'l-ümera unvanını taşıyan yöneticiler Abbasî ordusunun temelini teşkil etmişlerdir. Türk nüfusunun küçümsenemeyecek derecede önemli bir siyasi güç haline gelmiş ve 945 yılında Büveyhiler Bağdat'a girdiği zaman halife adına her şeyi kontrolleri altına almışlardır. Bu dönemde Muiz el Devle (977-983) komutasındaki çoğunluğunu Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu bir grup asker de Irak'a getirilmiştir¹⁶.

Irak'a Türk göçünün bel kemiğini oluşturan, ikinci akım 1050-1054 yılları arasında kalabalık gruplar halinde Selçuklular tarafından yapılmıştır. Bu dönemde Selçuklu ordusunda buluna Oğuzlara mensup binlerce asker, Irak'a tek tek veya öbek öbek köle halinde değil, kalabalık bir topluluk olarak hür, silahlı fatih olarak girmişlerdir. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Ortadoğu'daki hâkimiyeti sırasında Türkmenler bugünkü Musul ve civarını kendilerine vatan kabul etmişlerdir¹⁷.

Birçok tarihçi, Irak Türklerinin Oğuzların Bozok koluna mensup Bayat boyundan oldukları hususunda hemfikirlidir. Irak Bayatları, genellikle, Kerkük bölgesinde bulunmaktadır. Irak Türklerinin çoğunluğu onlara mensuptur¹⁸.

Bu dönemde Araplar tarafından Etrak-ı Bağdad (Bağdad Türkleri) olarak adlandırılan Türkler İslâmiyet'i koruma ve yayma görevini en iyi şekilde yerine getirmişlerdir¹⁹.

Sultan Mehmet Tapar'ın ölümünden sonra Selçuklular Irak'ta 76 yıl hüküm süren bağımsız bir devlet kurmuşlardır. 1118 yılında Sultan Mehmet Tapar'ın büyük oğlu Mahmut tarafından kurulan Irak Selçukluları²⁰ 1157 yılına kadar Sultan Sencer'e tâbi olmuştur. Daha sonraki yıllarda zayıflamaları üzerine Atabeylere tâbi olmuşlardır²¹.

Bu dönemde kurulan ve Musul, Erbil, Hakkâri, Harran, Sincar ve Tikrit bölgelerinde hüküm süren önemli beyliklerden birisi Erbil Atabeyliği²²dir. 1144 yılında Selçuklu komutanlarından Beğtigin oğlu Zeyneddin Ali Küçük²³ tarafından kurulan beylik, kendisinden sonra oğulları Zeyneddin Yusuf ve 65 yıl süreyle Erbil'de hüküm süren Muzaffereddin Gökbörü tarafından idare edilmiştir.

¹⁴ "Irak (Tarih/İrak Türkleri)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yay., İstanbul, 1999, s. 99; Zekeriya Kitapçı, "Türklerin Müslüman Oluşu", *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 263-270.

¹⁵ Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yay., İstanbul, 1994, s. 55.

¹⁶ Mim Kemâl Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İz Yay., İstanbul, 1995, s. 14-15.

¹⁷ Öke, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁸ Irak Bayatları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ekrem Pamukçu, "Bayatlar ve Irak Bayatları", <http://hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/download/443/434>, E.T. 19 Haziran 2014, s. 5.

¹⁹ Sinan Marufoğlu, "Osmanlı Döneminde Kerkük Şehrinin Sosyal ve İktisadî Yapısı (1847-1908)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 103, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., Ağustos 1996, s. 5.

²⁰ Irak Selçukluları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", *Genel Türk Tarihi*, C. 3, Edit: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 195-209.

²¹ Hüzmüzlü, *a.g.e.*, s. 25.

²² Erbil Atabeyliği hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fazıl Bayat, "Erbil Atabeyliği", *Genel Türk Tarihi*, C. 3, Edit: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 229-238.

²³ Zeyneddin Ali Küçük'ün, Muzaffereddin Kökbörü, Zeyneddin Yusuf Yinaltegin, Akbörü ve Alâaddin adlarında dört oğlu vardır. Gülay Ögün Bezer, "Beğteginliler: Erbil'de Bir Türk Beyliği (1132-1233)", *Genel Türk Tarihi*, C. 3, Edit: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 261.

Kerkük ve Şehrızor bölgesinde İvâkî (İvâîyye) Türkmenleri tarafından kurulan, Süleymaniye bölgesiyle Şehrızor ovasını içine alan Türkmen beyliği de Arslantaş oğlu Kıpçak Bey'in İmâdeddîn Zengî'ye yenilmesiyle Musul Atabeyliği²⁴, ne katılmıştır²⁵.

Türkmen beylikleri arasında en meşhur olanı ise Musul Atabeyliğidir. Bu beylik, siyasî ve askerî dehalarıyla ön plana çıkan ve özellikle haçlı ordularına karşı büyük zaferler kazanan İmâdeddîn Zengî ve Nureddîn Zengî'ye nispetle Zengiler adıyla da anılmıştır. İmâdeddîn Zengî'nin Kerkük ve civarını ele geçirmesi (1139), bölgenin Türkleşmesine büyük katkı sağlamıştır. 1127 yılından 1233'e kadar hüküm süren beylik, daha sonra 1262 yılına kadar Zengilerin yanında yetişen Lu'lu ailesi tarafından devam ettirilmiştir. Musul Atabeyliği'ne, 1258 yılında Musul'u kendilerine merkez olarak tahsis eden İlhanlılar son vermiştir²⁶.

Irak, 1258-1336 yılları arasında İlhanlı Devleti hâkimiyetinde kalmıştır. Moğollar Türk ırkından değildir. Ancak önemli sayıda Türk topluluğunu beraberlerinde getirmişlerdir. Gerek bu Türk topluluğu, gerek geldikleri yerlerde Türkler arasında kalan Moğollar 16. yüzyıl ortalarına kadar büyük ölçüde Türkleşmişlerdir. Moğol Devleti'nin başka bir kolu olan Celâyirli Devleti'nin bölgede hâkimiyetinin sürdüğü müddet (1338-1360) içerisinde ve Timur İran'dan Irak'a geçtikten sonra birçok Türkmen topluluğu bölgeye gelmiştir. Bu aşiretlerden Karatepe ve ona yakın bölgelerde yerleşmiş olan Sarlu aşireti bugüne kadar varlıklarını muhafaza eden Türk topluluklarındandır²⁷.

Celâyirli Devleti'nden sonra bölgeye hâkim olan Baranlı aşiretine mensup Karakoyunluların ilk yerleştikleri yerler Musul bölgesiyle Doğu Anadolu'daki Erciş civarıdır. Kuzey Irak'a Türklerin en yoğun şekilde yerleştikleri devir Karakoyunluların (1360-1469) bölgeye hâkim olduğu zamandır. Bölgenin idaresi 1470 yılında Karakoyunlu Cihan Şah'ın, Uzun Hasan'a yenilmesiyle Akkoyunlu Devleti eline geçmiştir (1470-1508). 1508 yılında Şah İsmail'in Bağdat'ı almasıyla Safevîler'in eline geçen bölge, 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferiyle²⁸ Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir²⁹.

Irak'a Türk göçünün son dalgası Osmanlı Devleti zamanında gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti, Musul bölgesini Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılındaki Çaldıran Savaşını müteakip 1516 yılında hâkimiyet alanına almıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferiyle Bağdat Osmanlı Devleti tarafından alınmış ve Türk hâkimiyeti bütün Irak'a yayılmıştır. Irak, Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında IV. Murat dönemine uzanan çekişmelere rağmen Birinci Dünya Savaşı'ndaki İngiliz ileri harekâtına (1917) kadar, yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı Devleti yönetim ve medeniyet sistemi içinde kalmıştır³⁰.

Birinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar geçen süre içerisinde Irak Türkleri, katliam, sürgün, acı, ızdırıp ve gözyaşı dolu günler geçirmeye mahkûm edilmiştir. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesiyle (Musul hariç), Irak'ın tamamı İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkler ve Kürtlerin teşkil ettiği Musul³¹ ise yine İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Türkiye ile İngiltere arasında 5 Haziran 1926 tarihinde

²⁴ Musul Atabeyliği hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gülay Öğün Bezer, "Zengiler (1127-1233)", *Genel Türk Tarihi*, C. 3, Edit: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 211-227.

²⁵ Hürmüzlü, *a.g.e.*, s. 26.

²⁶ Hürmüzlü, *a.g.e.*, s. 25.

²⁷ Bayatlı, *a.g.e.*, s. 145.

²⁸ Bkz. Yaşar Yücel, *Muhteşem Kanuni ile 46 Yıl*, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 45-50.

²⁹ "Irak (Tarih/İrak Türkleri)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yay., İstanbul, 1999, s. 99.

³⁰ Öke, *a.g.e.*, s. 15.

³¹ Musul meselesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mim Kemâl Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, 2. Baskı, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., İstanbul, 1991. , Aynı Müellif, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İz Yay., İstanbul, 1995; Ayhan Aydın, *Musul Meselesi (1900-1926)*, Turan Yay., İstanbul, 1995.

imzalanan Ankara Anlaşması³², na kadar bir çekişme konusu olmuştur³³. Türk Hariciye Vekili Tevfik Rüştü, İngiliz Büyükelçisi Lindsey ve Nuri Said tarafından Türkiye-İngiltere ve Irak Hükümetleri arasında “Mün’akid Hudud ve Münâsebât-ı Hasene-i Hemcivârî Muâhedenâmesi” adıyla 18 madde olarak imzalanan bu anlaşmayla Musul İngilizlere terk edilmek zorunda kalmıştır. Anlaşmada yer alan Irak’ın petrol gelirlerinden yirmi beş sene müddetli Türkiye’nin yüzde on pay alacağı ifadesi kâğıt üzerinde kalmış ve bugüne kadar bu miktar tahsil edilememiştir³⁴.

Ankara Anlaşması’nın yapıldığı gün, taraflar arasında karşılıklı alınıp verilen ve anlaşmanın bir parçası sayılan Mektup Notası ile anlaşmanın 14. maddesine bir ek hüküm getirilmiştir. Buna göre, anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 12 ay içinde, Türkiye Hükümeti, 14. maddede bahsedilen yüzde 10 hissesini çevirmek isterse, Irak Hükümeti’ne haber verecekti. Irak hükümeti de 30 gün içinde, bu maddenin yerini almak üzere, Türkiye’ye 500.000 İngiliz lirası ödeyecekti³⁵. Böylece, Türkiye Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan bir toprağını daha emperyalist bir devlete terk etmek zorunda kalmıştır.

2. Türk Hâkimiyetinden Sonra Irak’ta Türkmenlerin Durumu ve Türkmenlere Uygulanan İnsan Hakları İhlalleri

Birinci Dünya Savaşı ve Ankara Antlaşması sonrasında, Türkmenlerin geleceği İngiliz mandası altında kurulan Irak Krallığı’nın insafına bırakılmıştır. Krallık yönetimi ise Irak Türklerine, İngilizlere ve Irak Kralı Faysal’a karşı tutumlarından dolayı sindirme, sürgün ve katliam politikalarına başvurmuştur³⁶.

Türkmenlere karşı ilk katliam, Birinci Dünya Savaşı sırasında, İngilizler ile işbirliği yapan yerli gayrimüslim taifesine mensup Tayyari Asurîlerin, Levy adı altında oluşturdukları askerî milis teşkilâtı tarafından, 4 Mayıs 1924 tarihinde Kerkük’te işlenmiştir³⁷. Ramazan Bayramı arifesine rastlayan bu tarihte, Kerkük çarşısında alışveriş yapan İngiliz ordusuna mensup bir grup askerle esnaf arasında çıkan bir tartışma kavgaya dönüşmüştür. Askerler sivil halka ateş açmışlardır. Bu olay üzerine halk silâhlanarak Kerkük Kalesi’nde mevzilenen askerlerle çatışmaya girmiştir. Çevreden gelen aşiretler de olaya karışmışlardır. Bu kanlı çatışma ancak, hükümetin suçluları cezalandıracağı ve zarar görenlere tazminat ödeyeceği yönünde teminat vermesiyle durdurulabilmiştir³⁸.

Bu dönemde Ankara hükümeti ile Musul’daki Türk liderler arasında sıkı bir irtibat bulunmaktadır. Musul Mücadelesinin önemli şahsiyetlerinden Acemi Sâdun Paşa, Mustafa Kemal ile sürekli bir şekilde telgraflaşmıştır. Aynı şekilde Cebbârîler’in reisi Seyyid Muhammed Cebbârî’nin de bölge liderleriyle dayanışma içinde olduğu ve Mustafa Kemal ile de yakın ilişki kurduğu bilinmektedir³⁹. Ancak Milletler Cemiyeti’nin 16 Aralık 1925 tarihinde Musul bölgesinin İngiltere himayesinde Irak’a terki yönünde karar vermesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin idaresi altında

³² Feridun Ergin, “Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7. S. 20. , TTK Basımevi, Ankara, Mart 1991, s. 165-173; Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C. 1 (1919-1980), İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 267-271.

³³ Sinan Marufoğlu, “Irak Türkleri”, *Türkler*, C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 606.

³⁴ Kadir Mısırlıoğlu, “Mısak-ı Millî’de Son Tango”, *Tarih ve Düşünce Dergisi*, S. 33, Ekim 2002, s. 27.

³⁵ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 563.

³⁶ Marufoğlu, *a.g.e.*, s. 606; Türkmenlere karşı yapılan baskılar ve Irak’ta uygulanan insan hakları ihlalleri hakkında daha geniş bilgi sahibi olmak için bkz. Max Van Der Stoel, *Irak’ta İnsan Hakları İhlalleri “Türkmenler”*, Irak Milli Türkmen Partisi Enformasyon Bürosu Yay., 1995; Erşad Hürmüzlü, *The Turkmen and Iraqi Homeland*, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 2003.

³⁷ Marufoğlu, *a.g.e.*, s. 606.

³⁸ “Irak (Tarih/İrak Türkleri)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yay., İstanbul, 1999, s. 100.

³⁹ Mustafa Kemal ile Musul’daki Türk liderler arasındaki ilişkiler için bkz. Qassam Kh. Al-Jumailly-İzzettin Öztoprak, *Irak ve Kemâlizm Hareketi (1919-1923)*, yay. haz. İzzettin Öztoprak, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999; Mustafa Kemal, bir yandan Hatay, Musul-Kerkük topraklarının Türkiye’ye katılması için bütün gücü ile çaba sarf ederken diğer taraftan da Ocak 1926’da Hicaz Krallığı’nın taniyan ilk devlet başkanı olmuştur. Erdal Şimşek, *Türkiye’nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati Yay., İstanbul, Şubat 2005, s. 13.

kalmak isteyen Irak Türkleri arasında büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuştur. Diğer taraftan, Ankara Anlaşması öncesi müzakerelerde Türkmenlerin etnik, siyasi ve kültürel haklarını korumaya yönelik herhangi bir konunun masaya yatırılmaması da milletlerarası alanda bu halkın Irak yönetimine karşı büsbütün korumasız bir halde kalmalarına ve üzerlerindeki baskıcı tutumun giderek artmasına sebep olmuştur⁴⁰.

Irak yönetimi Türklere siyasi haklar verilmesini başlangıçta kabul etmiştir. 1920 yılında kurulan hükümette Kerküklü bir Türk'e yer verilmiştir. İngiltere ile Irak yönetimi arasında yapılan müzakerelerde vatandaşlar arasında siyasi ayırım yapılmaması, ana dille öğretim verilmesi gibi hususlar güvence altına alınmış gibi gösterilmiştir. Ancak devletin hazırladığı anayasalarda etnik ve siyasi bakımdan ayrımcılık esaslarına dayalı maddelere ve ibarelere rastlanmaktadır. Gerek 1931 yılında yayımlanan Mahallî Diller Kanununda gerekse 30 Mayıs 1932 tarihinde Başbakan Nuri Said'in yayımlanmış olduğu bildirmede, bütün vatandaşların aynı medenî ve siyasi v.b. haklara sahip olacağı ifade edilmiştir. Fakat bunlar müteakip süreçte sözde vaatler halinde kalmıştır. 1936 yılında hükümet başkanlığına getirilen Memlûk Türklerinden Hikmet Süleyman'ın iki yıl sonra istifa etmesinin ardından Irak Türklerine yapılan baskılar daha da artmıştır. 1937 yılında Türkiye, İran, Irak, Afganistan arasında oluşturulan Sâdâbâd Paktı vesilesiyle Irak'a giden Türk heyeti Kerkük ziyaretinde yoğun ilgi görmüştür. Bunun ardından, pek çok Türkmen aydını tevkif edilerek sürgün edilmiştir. Bu olaydan sonra da Türkiye'den gelen heyetin bölgeyi ziyaret etmesine Irak yönetimi tarafından izin verilmemiştir⁴¹.

Türkmenlere yapılan ikinci katliam ise, Kerkük'te petrol şirketinde çalışan işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi talebiyle düzenlemiş oldukları toplantı ve yürüyüş üzerine, 12 Temmuz 1946 tarihinde, polis kuvvetlerinin bu topluluğa ateş açmasıyla meydana gelmiştir⁴². Irak yönetimi, Türkmenlerin direniş hareketlerini sindirmeye çalışmıştır. Kültürel ve sosyal faaliyet gösteren dernek kurmaları, kendi dillerinde yayın yapma ve eğitim verme gibi buna benzer birçok temel hak ve hürriyetleri kısıtlanmış ya da bütünüyle yasaklanmıştır.

1955 yılında Türkiye, Irak, İngiltere, İran, Pakistan arasında imzalanan Bağdat Paktı⁴³ vesilesiyle bölgeden esen soğuk rüzgârlar bir ara yerini dostluk havasına bırakmıştır. Ancak Türkmenlere yönelik baskı ve asimilasyon faaliyetleri şiddetini arttırarak devam etmiştir.

14 Temmuz 1958 tarihinde bir darbe ile Irak'ta krallık yönetimine son verilip, cumhuriyet ilân edilmiştir. General Abdülkerim Kasım liderliğindeki idare Irak'ı oluşturan üç önemli unsurdan biri olarak Türkleri kabul etmiştir. Bu hadise üzerine Türkler yeni iktidarı desteklemişlerdir. Fakat kısa bir müddet sonra komünistlerin yönetimi ele geçirmesi ve Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurma girişimi, bölgeyi tekrar karışıklığa sürüklemiştir. Sürgüne gönderildiği Rusya'dan dönen Molla Mustafa Barzani'nin Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurma girişimi ve Kerkük'e göz dikmesi, bölgede çoğunluğu oluşturan Türklerle arasında bir gerginliğe sebep olmuştur. Barzani'nin 22 Ekim 1958'de Kerkük'e gelmesiyle ortam daha da gerilmiştir. 24 Ekim'de bölgede silahlı çatışma çıkmıştır. Barzani, ancak polis ve asker koruması eşliğinde bölgeden uzaklaşabilmiştir. 8 Mart 1959'da Albay Abdülvehhâb Şevvâf tarafından başlatılan ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

1959 Kerkük Katliamı, yeni kurulan cumhuriyetin birinci yıldönümü kutlamaları sırasında, 14-16 Temmuz 1959 tarihleri arasında, birtakım kışkırtıcı olaylar neticesinde 3 gün boyunca, yaşlı-geç, kadın-erkek, büyük-küçük demeden, silahsız masum Kerkük Türklerinin önceden silahlandırılmış Kürt gurupları tarafından kıyıma tabi tutulduğu bir vahşet hareketidir. Bu katliamda evler, dükkanlar, ticarethaneler yağmalanmıştır. Kerkük kan gölüne dönmüştür. Uluslararası tepkilerin artması ve Türkiye'nin uyarısı üzerine katliamın sorumlusu Dâvûd el-Cenâbî ile birlikte

⁴⁰ "Irak (Tarih/İrak Türkleri)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yay., İstanbul, 1999, s. 100.

⁴¹ *a.g.e.*, s. 101.

⁴² Marufoğlu, *a.g.e.*, s. 606.

⁴³ Sâdâbâd ve Bağdat Paktı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Canatan, *Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.

260 kişi tutuklanmıştır. 28 kişinin idamına karar verilmiştir. Ancak bu karar yerine getirilmemiştir. Serbest bırakılanların 40 kadarı ise müteakip süreçte suikastlar sonucunda öldürülmüştür.

Irak Türkleri kültürel haklarını elde etmek amacıyla 28-30 Ağustos 1960 tarihinde Kerkük'te bir eğitim kongresi düzenlemişlerdir. Türk öğretmenler sendikası tarafından düzenlenen ve Erbil, Telafer, Hânikin, Tuzhurmatu, Kifrî, Altunköprü ve diğer bölgelere mensup öğretmenlerin katıldığı kongrede Türklerin eğitim ve kültür meseleleri tespit edilerek merkezî hükümete sunulmuştur. Bu girişimler sonucunda Bağdat Radyosu yarım saat süreyle Türkçe yayın yapmaya başlamıştır. Bağdat'ta kurulan Türkmen Kardeşlik Ocağı ise, 1 Mayıs 1961 tarihinden itibaren sanat, kültür, folklor, edebiyat konularında Türkmenlere önemli bir kaynak teşkil edecek olan Kardeşlik dergisini yayımlamaya başlamıştır. 17 Ağustos 1961 tarihinde Türkmenlere yapılan baskı ve zulmü protesto etmek amacıyla İstanbul'da bir miting düzenlenmiştir. 9 Ocak 1962 tarihinde suikasta uğrayan İbrahim Hamza ve Salâh Terzi'nin, cenaze töreni sırasında çıkan olaylarda 1 kişi ölmüş, 15 kişi ağır yaralanmıştır. 120 kişi ise sürgüne tabî tutulmuştur. Şubat 1963 tarihinde Abdüsselâm Ârif'in devlet başkanı olmasıyla, daha önce haklarında idam hükmü bulunan 28 Kerkük katliamı sanığının infazı gerçekleştirilmiştir. Bu olay Türkmenlere karşı nispeten bir ılımlı döneme girildiğinin göstergesi olmuştur⁴⁴.

Ne yazık ki, Türkmenlere karşı Irak yönetiminde sezilen bu ılımlı dönem kısa sürmüştür. 17 Temmuz 1968 tarihinde Sosyalist Arap Baas Partisi darbesiyle tekrar karanlık bir dönem başlamıştır. İktidara gelir gelmez acımasız bir tasfiye hareketine başlamıştır. Baas Partisi, ilk olarak 51 kişinin idam edilmesine karar vermiştir. Bu kişiler arasında Türk casusu olmakla suçlanan önceki hükümetin Ekonomi ve Ticaret Bakanı Nizâmeddin Ârif de bulunmaktaydı. Yine bu dönemde 2 Ocak 1969 tarihinde tutuklanan ve orduda görevli bulunan Çavuş Fâzıl Dâkûkî de işkenceyle öldürülmüştür. Yine bu sırada 1960 yılından bu yana ayaklanan Kürtlere özerklik verilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Ancak Kürtlerin başkent yapmak istedikleri Kerkük şehrinin Türklüğü kabul edilmiştir. Kürtlere karşı bir denge unsuru olarak ise 24 Ocak 1970 tarihli kararlar bölgedeki Türk halkına ilkokullarda kendi dillerinde eğitim ve öğretim yapabilmeleri, Türkmen edebiyatçı, şair ve yazarların Talim ve Terbiye Bakanlığına bağlı bir müdürlük bünyesinde kültürel ve sosyal faaliyetlerini Türkmençe olarak sürdürebilme hakkı tanınmıştır⁴⁵.

Bu dönemde Irak yönetiminde Kürtlerin temsil edilmesine yönelik bir anlaşma yapılması, özerk bir Kürt bölgesinin kurulması cumhurbaşkanının Kürt olması gibi hususların kabul edilmesi, zaten gergin olan bölgeyi fazlasıyla karıştırmıştır. Bundan başka, etnik kökene göre sınır belirlenmesi için nüfus tespitine gidilmiştir. Türkmenlerin kendilerini Arap ya da Kürt olarak yazdırmaya zorlanması, bölgeni Araplarla Kürtler arasında bir çekişme sahası haline gelmesine yol açmıştır. Türkiye'nin, Türkmenleri bu zor durumdan kurtarmak için yaptığı girişimler ise sonuçsuz kalmıştır. Yine bu sırada, nüfus dengesini Araplar lehine değiştirmek amacıyla bölgeye yerleştirilen Araplar huzursuzluk kaynağı olmuştur. Çıkan olaylar sırasında bir Türkmen gencinin öldürülmesi durumu tamamen içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Bölgedeki Kürtlerin ise Araplara karşı üstünlük sağlamaya başlaması, Irak yönetimini nüfus sayımını ertelemesine yol açmıştır.

Baas Partisi, 24 Ocak 1970 tarihli bildiriye Türkmenlere vereceğini beyan ettiği hakları, baskı, sindirme, sürgün politikalarıyla engelleme yoluna gitmiştir. Türkmençe eğitim verecek okulların sayısı azaltılmıştır. Türk öğretmenler Güney Irak'a sürülmüştür. Yayın faaliyetleri kısıtlanmıştır. Türkmen Edebiyatçıları Birliğine tanınmış Türk edebiyatçıları alınmamıştır. Kültür ve Tanıtma Bakanlığına bağlı Türkmen Kültür Müdürlüğü ve buna bağlı yayın organları Baas rejiminin propagandasını yapan bir araç haline getirilmiştir. Bu uygulamalara tepki olarak Türkmenler üç günlük bir boykot ilân etmişlerdir. Baas Partisi ise birçok öğretmen ve öğrenciyi tutuklamıştır. Onları çeşitli baskı ve işkencelere maruz bırakmıştır. Bu işkenceler sırasında Türkmen tiyatro sanatçısı

⁴⁴ "Irak (Tarih/İrak Türkleri)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yay., İstanbul, 1999, s. 101.

⁴⁵ *a.g.e.*, s. 101-102.

Hüseyin Ali Demirci çok acı bir şekilde can vermiştir. Bunun yanı sıra öğrencilerin üniversiteye girişleri, mezun olduktan sonra Türk bölgelerinde çalışmaları engellenmiştir. Camilerde Türkçe hutbe okunması yasaklanmıştır. Türk yerleşim birimlerine Arapça isimler verilmiştir. Bu bölgelere Araplar yerleştirilerek Türkmenlere uygulanan baskı ve şiddet her geçen gün arttırılmıştır.

1976 yılında Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün Kerkük ziyareti esnasında Türkler arasında yaşanan büyük coşku, Baas rejiminin bu halka karşı olan kin ve nefretini tekrar canlandırmıştır. Bu ziyaretin hemen ardından birçok kişi tutuklanmıştır. Bölgenin idarî yapısında Türklerin yerleşme alanlarını kapsayan yeni düzenlemeler yapılmıştır. Türkler yaşadıkları yerlerden başka alanlara sürülmüştür. Tarım arazileri kamulaştırılmış, Türklerin kurduğu birçok derneğin mallarına el konulmuştur. Kardaşlık Ocağının bütün kültürel ve sosyal faaliyetleri Baas Partisi yönetiminin eline geçmiştir. Bunun devamındaki süreçte bu derneğin başkanlığını da yapmış olan Emekli Albay Abdullah Abdurrahman, Bağdat Üniversitesi Öğretim üyesi Necdet Koçak ve müteahhit Âdil Şerif (16 Ocak 1980) idam edilmiştir⁴⁶.

1977 yılında Orta Doğu'daki siyasî gelişmelerle mutlak olarak iktidara gelmesi hızlanan Saddam Hüseyin, 1979'da Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan el-Bekir'in yerini sağlık gerekçeleriyle kendisine bırakmasıyla gücünü daha da arttırmıştır. Türk bölgelerini Araplaştırma politikalarını hızlı bir şekilde uygulamaya koyan Saddam Hüseyin yönetimi, Ocak 1980 tarihinde aldığı bir kararla, Irak Türklerini topluca güneye ve oralarda Araplar arasında üç ayrı (Kut, al-Imara ve Samava) bölgede yerleştirme kararı almıştır. Ancak Eylül 1980 tarihinde çıkan İran-İrak Savaşı nedeniyle bu girişiminden vazgeçmiştir. İran-İrak Savaşı (1980-1988) süresince de Türk bölgelerine Arapların iskân edilmesine hız verilmiştir. Devrim Komuta Konseyi tarafından 1984 ve 1986 yıllarında alınan kararlarla, nüfus kütüğünü Kerkük'e nakleden ve burada yerleşen Araplara 10.000 Irak Dinarı ve bedava arsalar verilmiştir. Türk kızlarıyla evlenen Araplara, işyeri açmak isteyenlere kredi verilmiştir. Bir kısmı da Kerkük'te petrol şirketinde işe alınmışlardır⁴⁷.

1991 Körfez Savaşı'nda Irak, ABD ve müttefiklerine karşı hezimete uğramıştır. Bunun ardından, Saddam Hüseyin yönetiminin zayıflaması, ülkenin güneyinde bulunan Şiiler ile kuzeydeki Kürtlerin ayaklanmasına yol açmıştır. 18 Mart 1991 tarihinde Kerkük'te kuzeyden gelen Kürtlerin başlattığı ayaklanmada Araplara karşı büyük bir yağma ve bozgunculuk hareketine girişildi. Bu olay üzerine Bağdat'tan gelen Irak ordusu birlikleri 26 Mart'ta Kürtlere Kerkük'ü terk etmek zorunda bırakmışlardır. Aynı olayın devamında, askerler Tuzhurmatu'da birçok Türkmen'i acımasızca öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Kerküklülere evlerini terk ederek kuzeye doğru göç etmişlerdir. 27 Mart günü Kerkük'e giren ordu birlikleri kontrolü sağladıktan sonra Altunköprü'yü de ele geçirmişlerdir. 100 civarında Türk'ü ertesi gün kurşuna dizmişlerdir. Bu soykırım faaliyetleri üzerine binlerce Türk 1991 yılının Nisan ayı başlarından itibaren Türkiye ve İran sınırlarına göç etmeye başlamıştır. Irak yönetiminin baskısından kaçan bu halkın 15.000 kadarı Şemdinli ve Yüksekova bölgelerine yerleştirilmiştir. 7000 kişi ise İran'a sığınmıştır. Irak yönetiminin bu zalimce uygulamalarını protesto etmek amacıyla İstanbul'da Irak başkonsolosluğu önünde gösteri yapan topluluğa, içerden otomatik silahlarla ateş açılması üzerine 2 kişi ölmüştür. Körfez Savaşı'ndan sonra 36. paralelin kuzeyinde Çekiç Güç tarafından oluşturulan güvenlik bölgesindeki Türklerin durumlarını iyileştirmeye yönelik bir gelişme olmamıştır. Bunun yanı sıra, diğer bölgelerde kalanlara yönelik baskılar da artmıştır. Bu durum zaman içerisinde Türklerin kaçak yollarla (çoğunlukla deniz yoluyla) Türkiye'ye ve Batı'ya göç etmelerine sebep olmuştur. Bu yolculuklar sırasında birçok Türkmen ya deniz kazalarında canını kaybetmiş veya göç ettikleri ülkelerin sınır veya sahil güvenlik güçleri tarafından tutuklanarak sınır dışı edilmiştir⁴⁸.

⁴⁶ "Irak (Tarih/İrak Türkleri)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yay., İstanbul, 1999, s. 102.

⁴⁷ Marufoğlu, *a.g.e.*, s. 608.

⁴⁸ "Irak (Tarih/İrak Türkleri)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yay., İstanbul, 1999, s. 102-103.

3. Türkmenlerin Nüfusu

Irak Türkmenlerin nüfusu, değişik nedenlerden dolayı Irak yönetimleri tarafından gizli tutulmuştur. Türkmenlerin nüfusu, devletin asimilasyon politikası doğrultusunda, gerçek ve tarafsız bir sayımla ortaya konmamıştır⁴⁹.

Öncelikle aşağıda, İsmet Paşa'nın Lozan Barış Konferansı müzakereleri sırasında Türk tezini kuvvetlendirmek için Musul'daki etnik yapıya dair beyan etmiş olduğu istatistiği vermek, Türkmenlerin bugün Irak'taki nüfusuyla ilgili bir fikre sahip olmamıza yardımcı olacaktır⁵⁰.

Tablo 1: Lozan'da Türk Heyeti'nin Sunduğu Musul Etnik Yapısı İstatistiği

Kürtler	263.830
Türkler	146.960
Araplar	43.210
Yezidiler	18.000
Gayrimüslimler	13.000
Toplam	485.000

Kaynak: Ayhan Aydın, *Musul Meselesi (1900-1926)*, Turan Yay., İstanbul, 1995, s. 52.

1927, 1934, 1947, 1957, 1965, 1977 ve 1987 senelerinde yedi kez yapılan nüfus sayımlarının hepsinde Irak Türklerinin sayısı gerçeğe aykırı bir şekilde % 2 olarak gösterilmiştir⁵¹.

1957 yılında Irak'ın resmi istatistiklerine göre nüfusu 6 milyon 900 bin idi. O tarihte Türkmen nüfusu 567 bin olarak gösterilmiştir. Bugün ise 3 milyon Türkmen Irak içinde dağılmış durumdadır. İstatistiklere göre 1970 yılında Kerkük'te 200 bin Türkmen yaşıyordu. 1 Şubat 1987 tarihli İngiliz "Inguing" dergisine göre, Irak'ta 1,5 milyon Türkmen, Arap ya da Kürk kimliği içinde sürülmek ve öldürülmek endişesi ile Türk kimliğini gizlemiştir⁵².

1987 nüfus sayımında Türkler, kendilerini Arap ya da Kürt yazdırmaları konusunda açıkça tehdit edilmiştir. Nüfus hanesine Türk yazanlar sürgüne tabi tutulmakla tehdit edilmiştir. Bu karara karşı çıkan birçok köy ve yerleşim bölgeleri sakinleri, köyleri zorla boşaltılmıştır. Köyler dozerle yıktırılmıştır. Halkı Arap bölgelerine askeri araçlarla dağıtılmıştır. Oralarda zorunlu iskâna tabi tutulmuştur⁵³.

Irak'taki etnik yapının dağılımı, ülke nüfusu 1990 yılı tahminlerine göre 17.742.000 kabul edilerek şu şekilde açıklanmıştır⁵⁴:

Tablo 2: 1990 yılı Irak Nüfusunun Etnik Yapıya Göre Dağılımı

Araplar % 60	10.645.200
Kürtler % 20	3.548.400
Türkler % 12	2.129.040
Süryaniler % 4	709.680
Diğer azınlıklar % 4	709.680
Toplam	17.742.000

⁴⁹ Mazin Hasan, *Dünden Bugüne Irak Türkmenleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2007, s. 15.

⁵⁰ Toplam nüfusa 170.000 civarındaki Kürt, Türk, Arap göçebe aşiretlerinin nüfusu, sürekli olarak yer değiştirmelerinden dolayı sayımı yapılamadığı için dâhil edilememiştir. Aydın, *ag.e.*, s. 52.

⁵¹ "Irak Türkmenleri", http://www.hurgokbayrak.com/yeni_sayfa_245.htm, E.T. 7 Haziran 2014.

⁵² Hamza Celepoğlu, *Dünden Bugüne Irak Türkmenleri (Orta Doğu Siyasetindeki Yeri)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2006, s. 17.

⁵³ "Irak Türkmenleri", http://www.hurgokbayrak.com/yeni_sayfa_245.htm, E.T. 7 Haziran 2014.

⁵⁴ *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi Yay., Planlama ve Proje Sorumlusu: Ertuğrul Zekâi Ökte, haz. Suphi Saatçi, Edit. Tülây Duran, İstanbul, 1996, s. 32.

Ekim 1997'de yeni bir nüfus sayımı yapılmıştır. Irak yönetimi ve güvenlik birimleri Türkmenler arasında, kendilerini Türkmen yazdıranların ellerinden her türlü vatandaşlık hakları alınarak sürgün edilecekleri haberini yaymışlardır. Halk korkutulmuştur. Ayrıca hazırlanan formlarda da Türkmen toplumu inkâr edilmiştir. Bu nedenle, birçok Türkmen can ve mal güvenliği nedeniyle kendini Arap yazdırmak zorunda kalmıştır. Irak yönetimi, baskılarla elde ettiği bu sonucu gerçek kabul ederek ülkede Türkmen toplumunun yaşamadığını veya çok az sayıda olduğunu iddia etmektedir⁵⁵.

Irak'taki Türk varlığı bugün için %10-13 civarındadır. Dolayısıyla bugün Irak için 2,5-3 milyonluk bir Türk varlığından bahsetmek bilimsel yaklaşımın dışına taşmayacak gerçeklikte rakamlardır⁵⁶.

4. Türkmenlerin Dili, Dini ve Eğitim Durumları

Irak Türklerinin dili Türkçedir. Dilleri Azerbaycan Türkçesi'ne benzemektedir. Ancak aralarında şive bakımından büyük farklılıklar vardır. Yazı dilinde İstanbul ağzını tercih eden Türkmenler, son yıllarda Arapça ve Kürtçenin tesiri altında kalmışlardır.

% 96'sı Müslüman olan Türkmenlerin, çoğunluğu Sünnî olup, % 23'ü Şîî'dir. Türkler arasında mezhep farklılığı yüzünden herhangi bir düşmanlık yoktur. Bugüne kadar bir sorun da olmamıştır.

1994 yılı itibariyle Irak Türklerinin % 75'i okuryazar, % 25'i okuma yazma bilmemektedir. Kadınların % 14'ü, erkeklerin % 16'sı ortaokul mezunudur. Kadınların % 7'si, erkeklerin % 17'si lise mezunudur. Kadınların % 14,7'si, erkeklerin ise % 38'i üniversite mezunudur. Irak halkı içinde de Türkmenler aydın kesimiyle önemli yer tutmaktadır⁵⁷.

5. Irak Türklerinin Yurtiçinde ve Yurtdışında Faaliyet Gösteren Kuruluşları

Türkmenlerin ilk olarak oluşturdukları kuruluş, 1959 yılında İstanbul'da kurulan, daha sonra Ankara, İzmir ve Konya'da şubeleri açılan Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği'dir. 1988 yılında Türkiye'deki bir grup Irak Türkü Irak Millî Türkmen Partisi'ni kurmuştur. 1990 yılında II. Körfez Krizi'nin başlamasıyla bu Parti resmen faaliyete geçtiğini duyurmuştur. 1994 yılında Erbil şehrinde Türkmeneli Partisi, 1995 yılında Kuzey bölgesinde Türkmen Bağımsız Hareketi kurulmuştur. Bu partilerin kuruluşunun hemen ardından aynı sene Türkmen Cephesi kurulmuş ve protokol gereği bu cephenin çatısı altında altı kuruluş toplanmıştır. Bu kuruluşlar sırasıyla şunlardır: Irak Millî Türkmen Partisi, Türkmeneli Partisi, Türkmen Bağımsız Hareketi, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Türkmeneli Vakfı (1995 yılında Ankara'da kurulmuştur.), Türkmen Kardeşlik Ocağı (1974 yılında şube olarak açılmış, 1990 yılından sonra bağımsız olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.)

Türkmen Cephesi'nin Daireleri ise şu birimlerden oluşmaktadır:

1. Güvenlik Dairesi: 300'e yakın akıncıdan oluşmaktadır.
2. Eğitim ve Kültür Dairesi: bu daireye bağlı 13 Türkmen okulu (9 ilkokul, 2 ortaokul, 2 lise) bulunmaktadır. Bu daire bünyesinde kütüphane, TİKA tarafından verilen matbaa, öğrencilerin yararlanması için elbise dikim ve halı atölyesi bulunmaktadır.
3. Sağlık ve Sosyal Dairesi: Biri Erbil, diğeri Kifri'de 2 sağlık ocağından oluşmaktadır.

⁵⁵ Mustafa Sürmeli, *1990 Sonrası Irak Türkmenlerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Irak Ekonomisine Katkısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, İstanbul, 2005, s. 34.

⁵⁶ İsmail Dursun, *Kuzey Irak Kürtleri, Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Devletleşme Süreci ve Türkiye'ye Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Strateji Bilimi Anabilim Dalı, Gebze, 2006, s. 19.

⁵⁷ Rabia Kocaman Aydın, "Irak Türklerinin Sosyal Hayatı", *Türkler*, C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 621-623.

4. Enformasyon Dairesi: Erbil’de bölgesel televizyon ve radyo, Süleymaniye’de ve Kifri’de birer radyo bulunmaktadır. Silopi-Erbil arasında posta servisi yapılmaktadır.
5. Araştırma ve Planlama
6. Siyasî ve Dış ilişkiler

Türkmen Cephesi’ne bağlı hareket eden kuruluşlar: Gençler Birliği, Kadınlar Birliği, Talebe Birliği, Sanatçılar Birliği, Tüccarlar Birliği, Esnafiler Birliği, Öğretmenler Birliği, Veliler Birliği, Edebiyatçılar Birliği, Meslekler Birliği, Göçmenler Birliği, Türkmen Kültür Merkezi, Türkmeneli Spor Kulübü, Türkmenevi’dir. 1997 yılında Türkmen Halk Partisi kurulmuş ve geçici olarak görev yapmaktadır.

Irak dışında da çok sayıda Türkmen kuruluşu vardır. Türkiye başta olmak üzere, birçok ülkede Türkmen dernek, vakıf ve cephe temsilcilikleri bulunmaktadır. Türkiye’de bulunan kuruluşlar: Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Merkezi, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı, Türkmeneli Aydınlar Derneği adı altında iki farklı dernek, Türkmen Cephesi Türkiye Temsilciliği, İzzettin Kerkük Vakfı’dır.

Batılı ülkelerde bulunan kuruluşlar: Avustralya Türkmen Derneği, İngiltere Türkmen Cephesi Temsilciliği, Hollanda Irak Türkmen Kültür Araştırma Vakfı, Danimarka Türkmen Derneği, Kanada Türkmen Derneği, Almanya Cephe Temsilciliği, Amerika Türkmen Cephesi Temsilciliği’dir.

Bu Türkmen kuruluşları içerisinde en etkin olarak çalışmalarını sürdüren, 1995 yılındaki bütünleşmeden itibaren aralıksız olarak faaliyet gösteren Irak Türkmen Cephesi’dir. Bu parti, Irak Türklerinin haklı mücadelesini hemen hemen her platformda dile getirerek, Türkmen halkının refah ve huzuru için büyük bir çaba sarf etmektedir⁵⁸.

Irak Türkleri, bu gibi kuruluşlarla dünyaya seslerini duyurmaya çalışırken, birçok Türkmen aydını suikast ve faili meçhul cinayetlerle hayatını kaybetmiştir. Türkmenlerin, Arap, Kürt ve diğer grupların saldırılarıyla can güvenlikleri kalmamıştır. Türkmen liderleri saldırılarda hedef alınmıştır. Türkmenler, 14 Mayıs 2004 tarihinde IMTP Başkanı, ITC Yürütme Kurulu Üyesi ve Kerkük Meclis Üyesi Mustafa Kemal Yayçılı’yı Kerkük-Tûzhûrmâtû yolunda şüpheli bir trafik kazasına kurban vermiştir⁵⁹. Irak’ın kuzeyinde Musul kentinde, Irak Türkmen Cephesi Musul İl Başkanı Yavuz Efendioğlu evinde uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetti⁶⁰. Irak’ın Selahaddin iline bağlı Tuzhurmatu ilçesinde düzenlenen intihar saldırısında Irak Türkmen Cephesi Başkan Yardımcısı Ali Haşim Muhtaroglu ve Selahaddin eski vali yardımcısı Ahmet Abdülmecit Koca öldürüldü⁶¹. Irak Türkmen Cephesi (ITC) Yürütme Kurulu Üyesi Münir Kafili, Kerkük’ün Askeri semtinde, kimliği belirlenemeyen silahlı kişiler tarafından öldürüldü⁶². Türkmen liderlerine yönelik saldırılar her geçen gün artarak devam etmektedir.

6. ABD İşgali ve Sonrası Irak

Bill Clinton döneminde, birkaç füze saldırısından başka Irak’a karşı fazla bir tepki gösterilmemiştir. Birleşmiş Milletler, ABD, İngiltere ve müttefikleri, Körfez Savaşı’ndan sonra her geçen gün Irak’a karşı uyguladığı yaptırımları arttırmıştır. El Kâide Örgütü, 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika’da Dünya Ticaret Merkezi Binası’na ve Amerikan Savunma Bakanlığı binalarına saldırmıştır. Hemen ardından, George W. Bush’un dikkati bu saldırıya sebep olması ihtimaline karşı

⁵⁸ Güçlü Demirci, “Irak Türklerinin Demografik Yapısı”, *Türkler*, C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 614-615.

⁵⁹ Abdülkadir Hacıoğlu, “Acı Kaybımız”, *Türkmeneli*, Yıl:9, S. 665. , 16 Mayıs 2004, s. 2.

⁶⁰ Bu haberle ilgili daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bkz. “Türkmen lider evinde öldürüldü”, <http://www.cmnturk.com/2009/dunya/11/22/turkmen.lider.evinde.oiduruldu/552732.0/>, 22 Kasım 2009, E.T. 17 Ekim 2014.

⁶¹ “Türkmen lider saldırıda öldürüldü.”, <http://www.ntvmsnbC.com/id/25451170/>, 25 Haziran 2013, E.T. 17 Ekim 2014; “Irak’ta şok! Türkmen lider öldürüldü.”, <http://www.fmtr.com/turk-dunyasi/5415814-irakta-sok-turkmen-lider-oiduruldu.html>, 28 Haziran 2013, E.T. 17 Ekim 2014.

⁶² “Kerkük’te Türkmen lider öldürüldü”, <http://www.ntvmsnbC.com/id/25522840/>, 24 Haziran 2014, E.T. 17 Ekim 2014.

Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'e yönelmiştir. Ancak ABD'nin bu yöndeki iddiaları asılsız çıkmıştır. Bunun üzerine, Irak'a saldırı için yeni bahaneler öne sürülmüştür. Bu sebeplerden en önemlisi Irak yönetiminin kitle imha silahları bulundurduğudur. Saddam Hüseyin'in, bu iddiaların ortaya çıkışından itibaren B.M. Silah Denetçilerine, Irak'ta inceleme yapma izni vermemesi bu konudaki şüphelerin artmasına ve sonunda ABD'nin Nisan 2003'te Irak'ı işgal etmesine neden olmuştur. Gerçekte bu işgalin ardındaki sebep, ABD'nin Irak petrolü üzerindeki tarihî emelleri ile dünyanın tek gücü olmanın verdiği sarhoşluk ve rahatlıkla dünyada istediği her şeyi yapabileceği ve buna hiçbir gücün müdahale edemeyeceği inancıdır. ABD, Irak'ı işgal ettikten sonra ciddi bir direnişle karşılaşmamıştır. Fakat Ümmü Kasr'daki Iraklı direnişçiler Amerikan güçlerini uğraştırmıştır. Bölgede yer yer gerilla taktiğiyle savaşan bu direnişçiler, Amerikan ordusunun ilerleyişine engel olamamışlardır.

ABD Başkanı George W. Bush, Irak Savaşı'nın 1 Mayıs 2003'te resmen bittiğini açıklamıştır. Ancak koalisyon güçleri ile Iraklı direnişçiler arasındaki çatışmalar zaman içinde devam etmiştir. 22 Mayıs 2003 tarihinde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Irak'taki B.M. yaptırımlarını oybirliği ile kaldırarak, ABD'nin ülkedeki petrol kaynaklarını kullanmasını resmen kabul etmiştir. Irak'ta 13 yıldır süren BM yaptırımlarının acı bilançosu yaklaşık bir milyon insandır. 13 Temmuz 2003'te Irak'ın 13 Şii, 5 Sünnî, 5 Kürt, 1 Hıristiyan ve 1 Türkmen vekilden oluşturulan geçici yönetimi ilk toplantısını yapmıştır. 22 Temmuz 2003 tarihinde Saddam Hüseyin'in oğulları Uday ve Kusay, Musul'da öldürülmüştür. 31 Temmuz 2003'te Şii başkaldırısının lideri Mukteda el-Sadr yaklaşık on bin kişinin kendi kurduğu "İslâm Ordusu"na katıldığını iddia etmiştir. 13 Aralık 2003'te Saddam Hüseyin, Tikrit'te yakalanmıştır. 30 Ocak 2004'te Amerikan Başkanı George W. Bush'un en güvenilir yardımcılarında ve Irak'taki işgalin önde gelen savunucularında Condoleezza Rice, istihbarat birimlerinin aslında Irak'ta hiç kitle imha silahı bulunmayabileceğini açıkladığını itiraf etmiştir. 8 Mart 2004'te Irak'ın geçici anayasası imzalanmıştır. 27 Nisan 2004'te Mahkemede Saddam Hüseyin'i savunacak Avukat Jacques Verges, A.B.D.'yi 1980'li yıllarda Irak'a kitle imha silahı teknolojisi vermekle suçlayacağını ve o yıllarda Irak'a örtülü ziyaretler yapan Savunma Bakanı Rumsfeld'i tanık göstereceğini açıklamıştır. 29 Nisan 2004 tarihinde Amerikan CBS televizyonu 2003 yılı sonunda Bağdat yakınındaki Ebu Greyb Cezaevi'nde A.B.D. askerlerinin tutukluları istismar edici ve küçük düşürücü davrandığını gösteren fotoğrafları yayınlamıştır. 1 Mayıs 2004'te Amerikan Başkanı George W. Bush'un 1 Mayıs 2003'te "Irak'ta savaş bitti" açıklamasından bu yana Irak'taki Amerikan kayıpları altı yüze ulaştı. Sadece 2004 Nisan ayında 1361 Iraklı ve 136 Amerikan askeri hayatını kaybetmiştir⁶³.

ABD'nin günümüze kadar süregelen Ortadoğu politikasının aşağıdaki 3 hedefi gerçekleştirmeyi amaçladığı görülmektedir⁶⁴:

1. Ortadoğu bölgesinin, doğal kaynakları ve zenginlikleriyle bölge içinden veya dışından herhangi ABD karşıtı bir devletin kontrolüne girmesini önlemek
2. Bölge petrolünün kontrol altına alınması
3. İsrail'in varlığının ve güvenliğinin korunması

Irak'ın işgali, milyonlarca çocuğun yetim kalmasına, 1,5 milyona yakın insanın sığınmacı konuma düşmesine neden olmuştur. Irak'taki Saddam Hüseyin rejimini devirmek için harekete geçen ABD ve İngiltere, tamamen sembolik katkılarla 40 ülkeden oluşturdukları koalisyonla 20 Mart 2003'te Irak'ta saldırılarını başlatmışlardır. Yaklaşık 8,5 yıl süren işgalin ve çatışmaların ardından ABD Başkanı Barack Obama'nın talimatıyla 15 Aralık 2011'de ülkedeki son askeri birliklerini de çekmiştir. ABD ve koalisyon askerlerinin ülkeyi terk etmesine rağmen, iç çatışmalar, mezhepsel gerginlikler, intihar saldırıları ve iktidar çekişmeleri ve işgalin etkileri ülkede hâlâ devam etmektedir.

⁶³ Nazmi Akyol, "Irak: Dünyanın Geleceği", *Atlas Dergisi*, S. 134, Mayıs 2004, s. 172-180.

⁶⁴ Şafak Özşimşir, "2003 ABD-Irak Savaşı ve Nedenleri", <http://www.tuicakademi.org/index.php/yazarlar/100-safak-ozsimisir-tum-yazilari/500-2003-abd-irak-savasi-ve-nedenleri>, 31 Ocak 2011, E.T. 7 Haziran 2014.

İşgalin insani maliyetinin net bir dökümü bulunmamaktadır. Ancak elde olan verilere göre, ülkede kadınlar ve çocuklar işgal boyunca hem koalisyon güçlerinin, hem de Iraklı direnişçilerin hedefi olmuştur. İşgal boyunca hayatını kaybeden sivillerin yüzde 44'ünü kadın, yüzde 42'sini ise çocuklar oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) Ocak 2012 tarihli verilerine göre, 1.428.000 Iraklı, Suriye başta olmak üzere bölge ülkelerine göç etmiştir. Bu ülkelerde mültecilik veya oturma hakkı tanınmayan Iraklılar, eve döndüklerinde ise evlerini yıkıldığını ya da evlerinde başkalarının yaşadığını görmüşlerdir. Bu yüzden Iraklıların eve dönüşü bir çözüm yolu olarak görmedikleri açıklanmıştır⁶⁵.

Irak halkı ABD'nin işgalinden sonra, birçok acıyla yüz yüze kalmıştır. Bölgede, 2005-2008 yılları arasında şiddetli mezhep çatışmaları yaşanmıştır. 2012 yılında ayda ortalama 7 intihar saldırısı gerçekleşmiştir. 2013 yılında ayda ortalama 35 intihar saldırısı gerçekleşmiştir. Nisan 2013'te mezhep çatışmaları yeniden şiddetlenmiştir. 2014 yılının başından bu yana yaklaşık 2500 kişi mezhep kaynaklı şiddet olaylarında hayatını kaybetmiştir. Mart 2013'ten bu yana Irak'ta 135.000'den fazla sivil ölmüştür. Toplamda tahmin edilen ölü sayısı 186.000'den fazladır. Irak'ta işgalden sonra yıllara göre gerçekleşen ölü sayısı şu şekilde verilmiştir⁶⁶:

Tablo 3: ABD İşgali ve Sonrasında Irak'taki Ölü Sayısı

Yıllar	Ölü Sayısı
2003	12.095
2004	11.647
2005	16.375
2006	29.294
2007	25.813
2008	10.130
2009	5.153
2010	4.110
2011	4.149
2012	4.587
2013	9.571
2014	2.387

Kaynak: "Irak işgalinin 11. yıldönümü", <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/irak-iggalinin-11-yildonumu>, 19 Mart 2014, E.T. 7 Haziran 2014.

Irak'ın ABD ve müttefikleri tarafından işgal edilmesiyle birlikte, ülkede Saddam Hüseyin liderliğindeki 35 yıllık Baas rejimi sona ermiştir. Uzun ve tartışmalı bir yargılama sürecinin ardından, iktidarı döneminde Kürt ve Şii sivillere karşı işlediği suçlardan dolayı idam cezasına mahkûm edilen Saddam Hüseyin, 30 Aralık 2006 tarihinde asılarak idam edilmiştir.

İşgal sonrasında Irak, kanlı bir çatışma alanı haline gelmiştir. Bir taraftan, Sünni Arap direniş örgütleri, El Kaide bağlantılı örgütler ve isyancı Şii lider Mukteda el Sadr'a bağlı Mehdi ordusu gibi gruplar, koalisyon güçlerine karşı kanlı eylemler gerçekleştirmeye başlamıştır. Diğer taraftan, başta Bağdat olmak üzere Sünni ve Şiiilerin birlikte yaşadığı kentlerde mezhep çatışmaları yaşanmaya başlamıştır.

Yeni dönemde, görece Irak'ın en istikrarlı bölgesi, Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu Kuzey Irak olmuştur. 1991 Körfez Savaşı'ndan bu yana, ABD'nin Irak'taki en sıkı müttefikleri olan Kürt

⁶⁵ <http://www.usasabah.com/Guncel/2013/03/16/iste-irak-iggalinin-faturasi>, E.T. 7 Haziran 2014.

⁶⁶ "Irak işgalinin 11. yıldönümü", <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/irak-iggalinin-11-yildonumu>, 19 Mart 2014, E.T. 7 Haziran 2014.

gruplar, işgal sonrasında da bu rolü üstlenmeye devam etmiştir. 2005 yılında yürürlüğe giren yeni Irak Anayasası ile birlikte, Kuzey Irak “Kürt Özerk Bölgesi” adını almıştır. Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IKDP) lideri Mesud Barzani, özerk bölgenin başkanı seçilmiştir.

İşgal sonrasında, “Koalisyon Geçici Otoritesi” aracılığı ile ülkeyi yöneten ABD, 2004 yılı itibarıyla Iraklı siyasi gruplara yetki devrine başlamıştır. Bu yöndeki en büyük adım, 2005 genel seçimleridir. Bu seçimler, Sünni Araplar tarafından büyük oranda boykot edilmiştir. Şii Arap ve Kürt gruplar parlamentoda çoğunluğu elde etmiştir.

Ülkedeki yeni güç dengeleri ve seçim sonuçları göz önüne alınarak Şii lider Nuri el Maliki Başbakan, Kuzey Irak’taki ikinci büyük Kürt grup olan Irak Kürdistan Yurtseverler Birliği’nin (IKYB) lideri Celal Talabani cumhurbaşkanı seçilmiştir⁶⁷. 24 Temmuz 2014 tarihinde yine IKYB tarafından aday gösterilen Dr. Fuad Masum, cumhurbaşkanı seçilmiştir⁶⁸.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği raporlarına göre, işgalin başlangıcından bu yana 4,2 milyon Iraklı yerinden olmuştur. Bu kişilerin 2,2 milyonu komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. 2 milyonu ülke içerisinde yerini yurdunu terk etmiştir⁶⁹.

İşgalin ardından istikrarın bozulduğu ve siyasi krizin derinleştiği Irak’ta Şii-Sünni geriliminin yanı sıra, Kürt yönetimiyle merkezi hükümet arasındaki bitmeyen kavga ön plana çıkmıştır. Bugün Irak’ta yaşanan tüm gerilim ve çatışmaların kaynağında, savaşın ardından ülkede yeniden şekillenen siyasi yapı yer almaktadır. Siyasi istikrarı bir türlü yakalayamayan ülkede, Orta Doğu’da yaşanan diğer gelişmelerin de ışığında farklı unsurlar arasındaki güvensizlik ve gerilim artış göstermektedir.

Irak savaşının ardından ülkenin siyasi yapısını şekillendiren temel unsurlardan biri ‘mezhepçilik’ olmuştur. Eski rejimin hâkim gücü olan Sünni Araplar, ABD işgali ve devamındaki süreçte Irak siyasetinden büyük oranda dışlanmışlardır. Saddam döneminde siyasi etkileri çok az olan Şii Araplar ise, rejimin devrilmesi ve ardından ABD’nin de sağladığı yoğun destekle birlikte başat politik güç haline gelmiştir. 2005 yılında yapılan genel seçimlerde, seçim bölgelerinin Şiiilerin ve Sünnilerin yaşadığı bölgeler olarak net bir şekilde ayrılması mezhepler arasındaki gerginliği ve kopuşu açık şekilde ortaya koymuştur. Sünniler ve Şiiiler, ülkeye istikrar kazandıracak güçlü bir siyasi aktörün ortaya çıkmaması nedeniyle laik ve liberal siyasi yapılanmalar altında bir araya gelmeye çalışmıştır. Ancak bu durum mezhepler arası gerginliğin ve ayrışmanın önüne geçememiştir. 2006-2007 yılları arasında kısmen azalan mezhepler arası gerginlik, özellikle ABD askerlerinin çekilmesinin ardından 2011 yılında itibaren yine artış göstermiştir. Siyasi gerilimin en belirgin gelişmelerinden biri Aralık 2011’de Sünni Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık Haşimi hakkında, “ölüm mangalarını yönetme” suçlamasıyla tutuklama kararı çıkarılması olmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Talabani’nin araya girmesiyle tutuklanmaktan kurtulan Haşimi, bunu üzerine Erbil’e gitmiştir. Haşimi, konu Bağdat ile Kürt yönetimi arasında krize neden olunca ülkeden ayrılmıştır. Maliki yönetimi, Irak Şam İslam Devleti’nin (İŞİD) bölgedeki varlığına ve etkisine karşı aşiretlerle anlaşma arayışlarına girmiştir. Şiiiler ve Sünniler arasındaki gerilimin sonuçlarından biri de El Kaide ve bağlantılı grupların Şiiileri hedef alan yoğun saldırıdır. Ülkedeki güvenlik güçlerini hedef alan eylemlerin yanı sıra, Şii mahallelerine yönelik çok sayıda sivilin hayatını kaybetmesine neden olan saldırılar gerçekleştirilmektedir. Mezhepler arası çatışmayı özellikle son dönemde tetikleyen etkenlerin en önemlileri arasında ise Suriye’deki iç savaş gelmektedir. Suriye’deki şiddetin açık bir şekilde mezhep savaşına dönmesi Irak’taki istikrarsızlığı da derinleştirmektedir⁷⁰. Bu istikrarsızlık İŞİD’i doğurmuştur. İŞİD’i askeri operasyonlarla bölgeden tamamen atmak

⁶⁷ <http://t24.com.tr/haber/ısgalden-gunumuze-irak,165>, E.T. 7 Haziran 2014.

⁶⁸ 2014 Irak Cumhurbaşkanlığı seçimi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Haşim Muhtaroglu, “Irak’ın yeni cumhurbaşkanı Fuad Masum”, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/26878628.asp>, 24 Temmuz 2014, E.T. 17 Ekim 2014.

⁶⁹ <http://t24.com.tr/haber/ısgalden-gunumuze-irak,165>, E.T. 7 Haziran 2014

⁷⁰ <http://onedio.com/haber/bugun-irak-in-abd-tarafından-ısgalının-11-yıldonumu-272741>, E.T. 7 Haziran 2014; <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/irakta-catisan-aktorler>, 28 Nisan 2014, E.T. 7 Haziran 2014.

mümkün değildir. Bölgede IŞİD'i üreten unsur, bölgenin istikrarsız olmasıdır. Suriye'de ve Irak'ta istikrarsızlık devam ettiği sürece, IŞİD ve onu oluşturan faktörler ortadan kalkmayacaktır⁷¹. Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, Suriye'deki siyasi istikrarsızlık, geniş kitlelerin siyasal katılım sürecinin dışında kalmaları, Irak'taki bölünmüşlük ve Maliki döneminde özellikle Sünnilerin siyasal katılımının dışında kalmalarının, Irak'ın parçalanmasıyla IŞİD'e zemin hazırlayan bir siyasal atmosfer oluşturduğunu ifade etmiştir. Kurtulmuş, bu şartlar ortadan kaldırılmadığı sürece, IŞİD bitirile dahi yerini başka bir örgütün alacağını dile getirmiştir⁷².

Irak'ta savaş sonrasında tansiyonun sürekli yüksek olduğu bir diğer nokta ise Kürdistan Bölgesel Özerk yönetimi ile merkezi Bağdat hükümeti arasındaki gerilimdir. Savaş sonrasında ABD'nin de desteğini alarak oluşan federal yapı içinde güçlenen Kürt yönetimi, daha güçlü özerkliğe sahip olmak ve Maliki hükümetinin tekeline almakla suçladıkları merkezîyetçi yapının zayıflamasını istemektedir. Erbil ve Bağdat arasındaki krizin temel nedenleri bütçe meselesi ve petrol satışından elde edilecek gelirin paylaşılmasıdır. Bağdat yönetimi, Erbil'in petrol hamlelerine karşı Kasım 2012'de Kürt bölgelerinde konuşlandırmak üzere Irak ordusu bünyesinde Dicle Operasyon Gücü adında bir birlik oluşturmuştur. Kürt yönetimi buna Hemrim Operasyonları Komutanlığı'nı kurarak karşılık vermiştir. Irak ordusunun Selahaddin, Tuzhurmatu, Kerkük ve Diyala bölgelerinde operasyona kalkışması zaman zaman silahlı birliklerin karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Gerilimin altında yatan en köklü sebeplerden biri ise, zengin petrol kaynakları olan ihtilafli Kerkük bölgesinin paylaşılabilmesidir. Bölgenin yeraltı kaynakları Kürdistan Özerk bölgesinin geleceği için kritik niteliktedir. Kürtler, statüsü hâlâ belli olmayan Kerkük'ün resmen Kürdistan Özerk Bölgesi'ne bağlanmasını istemektedir⁷³.

Irak'ın işgalinden sonra Türkmenlere yönelik baskı ve şiddet hareketleri artmıştır. Türkmen halkının kanlı saldırılarda liderlerini ve önemli siyasetçilerini kaybettiğini ifade eden Salihi, Kerkük, Selahaddin ve Musul'da Türkmen vatandaşlarının son 10 yılın en acımasız saldırılarına maruz kaldıklarını dile getirmiştir. Salihi, Türkmenleri hedef alan bombalı ve silahlı eylemlerin, ülkedeki şiddet olaylarının bir parçası olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmiştir. Bunlar, Türkmenleri yok etmeyi hedefleyen planlı saldırılar olduğunu açıklamıştır. Amacın, Türkmenleri kendi kaderine terk etmek ve ateşin ortasında bırakmak olduğunu ifade etmiştir.

Salihi, 2013 yılında Türkmeneli bölgesinde ve özellikle Tuzhurmatu ilçesinde yaşanan şiddet olaylarından dolayı Irak Meclisi'nden özel bir oturum istediklerini ifade etmiştir. Meclis'te 60 milletvekilinin katılımı ile gerçekleşen oturumda, Türkmenlerin korunması için 18 maddelik bir tavsiye karar tasarısı sunduklarını açıklamıştır. Daha sonra Meclis'te olayları inceleme ve araştırma komisyonu oluşturulduğunu ifade etmiştir. Ancak komisyonun, görevini yerine getirmediğini dile getirmiştir.

Salihi, Türkmenlerin Irak'ta Peşmerge ve Sadr Hareketi'nin Mehdi Ordusu gibi silahlı, yasal bir güvenlik teşkilatı kurmak istediklerini açıklamıştır. Bu isteklerini, resmi olarak ilgili makamlara bildirdiklerini ifade etmiştir. Merkezi hükümet nezdinde de gerekli girişimlerin yapıldığını açıklamıştır. Ancak en büyük tepkiyi Kürtlerden aldıklarını ifade etmiştir. Kürtlerin, Türkmenlerin güvenlik gücü oluşturmalarına izin vermediğini açıklamıştır. Salihi, Türkmen nüfusun yoğun olduğu Tuzhurmatu ilçesindeki saldırıların önlenmesi ve Türkmenleri korumaları için Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) yetkililerinden yardım istediklerini ifade etmiştir. Fakat bu girişimlerinin

⁷¹ Bu haberle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. "Serdar Karagöz: IŞİD'i bölgenin istikrarsızlığı üretti.", <http://www.ahaber.com.tr/Gundem/2014/09/12/serdar-karagoz-isisi-bolgenin-istikrarsizligi-uretti-439550958368>, 12 Eylül 2014, E.T. 18 Ekim 2014.

⁷² "Kurtulmuş: "IŞİD Bir Sebep Değil Sonuçtur!", <http://www.haksozhaber.net/kurtulmus-isis-bir-sebep-degil-sonuctur-52198h.htm>, 20 Eylül 2014, E.T. 18 Ekim 2014.

⁷³ <http://onedio.com/haber/bugun-irak-in-abd-tarafindan-igalinin-11-yildonumu-272741>, E.T. 7 Haziran 2014; <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/irakta-catisan-aktorler>, 28 Nisan 2014, E.T. 7 Haziran 2014.

de sonuçsuz kaldığını, Türkmenlere yönelik saldırıların, her zamanki gibi devam ettiğini açıklamıştır⁷⁴.

Irak'taki siyasi istikrarsızlığın temelinde iç dengeler kadar dış güçlerin Irak üzerindeki çekişmesi de yatmaktadır. ABD yönetimi Saddam rejiminin devrilmesinin ardından Şiilerin siyasi anlamda güçlenmesine büyük destek vermiştir. Ancak daha sonra Sünnilerin siyasi anlamda zayıflamasının ülkeyi karışıklığa sürükleyeceğini bunun çıkarlarına uygun olmayacağını düşünen Washington, Sünnilerin yeniden siyasi hayatın bir parçası olması için çalışmıştır. ABD ayrıca, güç dengesinin tamamen Şiilere kaymasının Irak üzerindeki İran etkisinin artmasından da endişe etmiştir. El Kaide'nin Irak'ta güçleneceği korkusu da, ABD yönetiminin Maliki hükümetine verdiği desteğin arkasında yatan nedenlerdendir. Bölgede Suriye meselesinin de devreye girmesi, ABD'yi Maliki'ye desteğin devam edip etmeyeceği konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Ancak Maliki yönetimi özellikle Anbar'daki olayları gerekçe gösterip El Kaide korkusunu canlı tutarak arkasındaki ABD desteğini devamını sağlamak istemektedir. İran için mevcut ortamda Irak'taki etkisini sürdürülebilmek artık çok daha önemlidir. Suriye iç savaşını kendisine yönelik saldırının bir bahanesi olarak gören Tahran, Irak'ı kendini savunabilmesi için gerekli olan bir 'ön cephe' olarak görmektedir⁷⁵.

7. Türkiye'nin Irak Türkleri Politikası

Irak, 17 Temmuz 1958'de yapılan darbe ile Bağdat paktından ayrılmış ve antiemperyalist kampa geçmiştir. Irak Türkleri, Türkiye'nin gündemine 14 Temmuz 1959 katliamıyla⁷⁶ dâhil olmuştur. Bu tarihte, komünist Kürtlerin idare ettiği bir tertiple birçok Türk ileri geleni öldürülmüş ve cesetleri sokaklarda sürüklenmiştir. Bunun üzerine Türkiye'de Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği kurulmuştur. Katliamın sorumluları mahkemelerce mahkûm edilmesine rağmen hükümler tatbik edilmemiştir. Türkmen toplumu suçluları kendileri cezalandırmaya başlayınca hükümet de geri kalanlar hakkındaki hükümleri uygulamıştır⁷⁷.

Türkiye'nin Türkmenlere yönelik ilgisi daima var olmuştur. Örneğin, Türkiye, 1959-1960 yıllarında Türkmenlere karşı Irak'ta gerçekleştirilen katliam ve asimilasyon hareketlerinin tekrarlanmaması için ciddi girişim ve müdahalelerde bulunmuştur.

Baas Partisi'nin 1968'de iktidara gelmesi ile Türkmenlere verilen haklar sonucunda Türkiye ile bölgenin ilişkilerinde bir canlanma görülmüştür. Türkiye'den bölgeye uzmanlar gönderilmiştir. Türkiye'nin bu ve buna benzer birçok girişimi olmuştur. Buna rağmen, Türkmenler, gerek Irak hükümetleri gerekse Kürt grupları tarafından asimile edilme girişimlerine ve siyasal ve kültürel haklara sahip olamama gibi birçok baskıya maruz kalmışlardır⁷⁸.

Irak'ın İran ile giriştiği savaş (1980-1988), ülkede genel olarak durumu kötüleştirmiştir. Türkmenlerin durumu daha çok zorlaşmaya başlamıştır. Bağdat yönetimi Türkleri bir yandan savaş cephelerinin ön saflarına sürerken, diğer yandan Türklerin ileri gelenlerini idam etmeye devam etmiştir⁷⁹.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin uyguladığı dış Türkler politikası çerçevesinde Türkmenlere sadece manevi destek verilmiştir. Ancak, İkinci Körfez Savaşı'ndan sonra meydana

⁷⁴ Erşed Salihi, <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/338183--turkmenler-son-10-yilin-en-acimasiz-saldirilarina-maruz-kaldi>, 31 Mayıs 2014, E.T. 7 Haziran 2014.

⁷⁵ <http://onedio.com/haber/bugun-irak-in-abd-tarafindan-iscalinin-11-yildonumu-272741>, E.T. 7 Haziran 2014; <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/irakta-catisan-aktorler>, 28 Nisan 2014, E.T. 7 Haziran 2014.

⁷⁶ 14 Temmuz 1959 katliamı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mahir Nakip, *Kerkük'ün Kimliği*, Bilgi Yay., Ankara, Ocak 2007, s. 129-170.

⁷⁷ Yusuf Gedikli, "Türkiye'nin Dış Türkler Politikası: Hatay, Batı Trakya, Bulgaristan, Kıbrıs, Kerkük ve Diğerleri", Kasım 2008, http://www.ufukotesi.com/yazigoster.asp?vazi_no=20050323, E.T. 15 Haziran 2014.

⁷⁸ Türkiye'nin Türkmen Politikası hakkında bkz. Mazin Hasan, "Türkiye'nin Türkmen Politikası: Yapılması Gerekenler", <http://www.bizturkmeniz.com/tr/printArticle.php?id=3752>, E.T. 15 Haziran 2014.

⁷⁹ İlhan Yılmaz, "Geçmişten Günümüze Irak'ta Türkmen Politikası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 12, 2006 Bahar, s. 129.

gelen olaylar ve Irak'ın parçalanma olasılığı süreci başlamıştır. Bununla birlikte Irak'ta, Türkmenlerin kendi haklarını kazanmaları amacıyla Türkiye'nin fiilî desteği başlamıştır. 1991'de ilk olarak Türkmenleri temsil eden Irak Millî Türkmen Partisi Ankara'da kurulmuştur. Söz konusu tarihten sonra kurulan Türkmen partileri arasında birlik sağlanması ve aktif bir politika gerektiren bölge şartlarına ayak uydurabilmek amacıyla, Türkiye'nin desteğiyle Irak'ta Türkmen Cephesi kurulmuştur.

Irak'ın Kuveyt'i işgali sonucunda başlayan İkinci Körfez Savaşı'nda dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal, müttefiklerin yanında yer almıştır. Türkiye'nin Irak politikasında bir değişiklik yaşanmıştır. Bu dönem öncesinde, Türkiye'nin Irak'a yönelik ilişkileri üç ana başlıktan oluşmuştur. Bunlar, petrol ve ekonomi, Kürt sorunu ve su sorunudur.

Türkiye'nin 1991'den 1996'ya kadar Türkmenlere yönelik faaliyetleri giderek yoğunlaşmıştır. Ancak bu faaliyetler genellikle eğitim ve kültürel alanlar ile Kızılay'ın gıda yardımlarıyla sınırlı kalmıştır.

Türkiye'nin girişimiyle, dağıntık ve birlikten yoksun olan Türkmen parti ve hareketleri bir araya gelmiştir. 24 Nisan 1995'te Irak Türkmen Cephesi kurulmuştur. Bu önemli adım, Türkiye'nin Türkmen politikasında sosyal destekten siyasî desteğe bir geçiştir.

KDP ve KYB arasındaki sorunların çözülmesi için 1996 yılında yapılan Ankara toplantılarında dönemin Başbakanı Tansu Çiller, Türkmenleri ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde, Türkmenlerin, hesaba katılması gereken bir denge unsuru olduğu savunulmuştur. KDP ve KYB arasında ateşkesin gözetilmesi için oluşturulması kararlaştırılan barış gücüne Türkmenlerin katılımı konusunda ısrar edilmiştir. Türkmenlerin kendilerini korumaları için bir Akıncılar Grubu kurulması projesi başlatılmıştır. Ankara Sürecinde Türkiye'nin desteği ile eğitim ve silah donanımı nitelikli olan bir Türkmen barış gücü oluşturulmuştur. Fakat Irak rejimi, Türkiye'nin bölgedeki varlığından ve Türkmenler meselesini gündeme getirmesinden rahatsız olmuştur.

İkinci Körfez Savaşı'ndan itibaren Kürt gruplarının izledikleri politikalarla bağlantılı olarak Türkiye'nin bu gruplarla ilişkileri dalgalı bir seyir izlemiştir. Türkiye'nin bölgede istikrarın sağlanması ve PKK terörünün kontrol edilmesi gibi faktörlere bağlı olan politikalarına karşı, söz konusu grupların yaklaşımı, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını istismar ederek, gerek kendi aralarındaki rekabette avantajlı çıkmak, gerekse oluşmakta olan yapıya Türkiye'nin karşı çıkmasını belli bir süreye kadar ertelemek ya da engellemek şeklinde olmuştur.

ABD, Irak'ın yeniden şekillendirilmesi sürecinde Bağdat yönetiminin oluşturulması ve Federe Kürt Devleti'nin kurulması sürecinde Ankara'ya söz hakkı tanımamıştır. Bunun sebebi, Türkiye'nin Irak savaşındaki tutumundan kaynaklanan tepkidir.

ABD'nin, Türkmenleri dışlayan tutumunun arkasındaki nedenlerden birisi de Kürt gruplarının baskısıdır. Kürt gruplarının ABD'ye savaş esnasında ve özellikle de savaş sonrasında verdiği askerî destek, söz konusu baskıyı kısmen de olsa sağlamıştır.

Savaş sonrasında, farklı şekillerde ABD'nin desteğini aldığı görülen Kürt grupların Türkmenlere karşı sertleşen tavırları değişik alanlarda su yüzüne çıkmıştır. Bugün Türkmenlerin Irak'ta yalnız bırakılmaları ve haklarının verilmemesi, Irak'ın kurulmasından beri devam eden aynı politikanın bir uzantısıdır⁸⁰.

Türkiye'nin Irak Politikası ABD işgali sonrasında şu başlıklar altında toplanmıştır⁸¹:

1. Türkiye, merkezi yönetimin daha güçlü olduğu bir Irak istemektedir. Aynı zamanda toprak bütünlüğünü savunmaktadır.

⁸⁰ Mazin Hasan, "Türkiye'nin Türkmen Politikası: Yapılması Gerekenler", <http://www.bizturkmeniz.com/tr/printArticle.php?id=3752>, E.T. 15 Haziran 2014.

⁸¹ Emin Salih, "ABD Sonrası Irak ve Türkiye-Irak İlişkilerinin Geleceği", <http://www.bilgesam.org/kategori/90/-sunular/>, 16 Ağustos 2010, E.T. 1 Haziran 2014, s. 22-24.

2. Kürt meselesi nedeniyle Kuzey Irak'taki siyasi oluşumun devletleşmeye doğru gitmesini istememektedir.
3. Türkiye kendi güvenlik algılamaları sonucunda, ABD ve Irak'la oluşturulan teröre karşı üçlü mekanizma oluşturmak istemektedir.
4. Türkiye Irak ile sadece hükümetler arası ilişki kurmamaktadır. Irak'ta çok yönlü bir diplomasi uygulamaktadır. Türkiye'nin bütün siyasi gruplar ile yakın ilişkisi bulunmaktadır. Türkiye'nin özellikle Sünni grupları Irak siyasi sistemine dâhil edilmesinde önemli bir katkısı olmuştur.
5. Türkiye 2008 sonrası IKYB ile hem siyasi hem de ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir.
6. Türkiye Irak'ta siyasi gruplar arasında dengeyi istemektedir.
7. Son dönemde gelişen ekonomik ilişkiler. Günümüzde Türkiye'nin Irak'a ihracatı 6 Milyar Dolar civarındadır. Türkiye enerji, inşaat ve sağlık alanında yatırım yapmaktadır. Türkiye Irak'a olan İhracatı artırmak istemektedir.
8. Türkmenlerin durumu, Türkiye'nin Irak politikasını yönlendiren diğer önemli unsurdur.

Irak rejimleri hemen hemen her devirde Türkmenleri potansiyel bir tehlike olarak görmüştür. Ancak Irak Türkmenleri, Irak devletinin kurulmasından sonra devletine, toprağına ve bayrağına sadık bir toplum olmuştur. Türkmenler Irak'ta hiçbir zaman ayrılıkçı bir siyaset gütmemiş, isyana kalkışmamış, devletine karşı silah çekmemiş ve Irak askerini öldürmemiştir. Savaşlarda vatanını savunmuş ve ülkesi uğruna binlerce şehit vermiştir. Türkmenler Irak'ın parçalanmasına karşı olan ve Irak'ın toprak bütünlüğünü en çok savunan ve ülkesini seven insanlardır.

Fakat yıllarca Irak Türkmenleri, Irak rejimleri tarafından baskı, zulüm, işkence, asimilasyon, etnik temizlik, katliamlar ve zorla göçe tabi tutulmuşlardır. Şimdi de aynısını Kürtler yapmaktadır. Türkiye'nin Irak ile yaşadığı sorunların acısını, Irak rejimleri hep Türkmenlerden çıkarmıştır. 1 Mart Tezkeresinin⁸² Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından reddedilmesi üzerine ABD, öfkelerini yine Türkmenlerden çıkarmıştır. ABD, Türkmen şehri Kerkük'ün Kürtleştirilmesine ve Türkmenlere etnik temizlik yapılmasına destek vermiştir. 2003 yılında Kerkük, Kürtler tarafından işgal edilmiştir. Şehir yakılıp yıkılarak yağmalanmıştır. Tapu ve nüfus daireleri yakılmış ve Kerkük'e yüz binlerce Kürt yerleştirilmiştir.

Ali Kerküklü, Türkiye'nin 3 milyon Irak Türkmeninin bulunduğu Kerkük, Tuzhurmatu, Telafer gibi bölgelerde yaşananlara susarak seyirci kaldığını ifade etmiştir. ABD'nin 2003'te Irak'ı işgalinden sonra, arkasına Amerikan ordusunu alan Barzani ve Talabani, çoğu Türkmenlere ait olan bölgeleri işgal etmiştir. Türkmenlerin yaşadığı coğrafyanın zengin petrol yataklarına sahip olması, bunun önemli sebeplerinden birisidir. 1976'da çıkarılan 101 no'lu ve 1987'de çıkarılan 272 no'lu kanunlara göre, ham petrol, doğalgaz ve petrol ürünlerinin Irak'tan ihracat ve ithalatına yetkisi olan tek kurum Irak Milli Petrol Şirketi (SOMO)'dir. Kerküklü, Kürt yönetimi tarafından Türkiye'ye yapılan petrol ihracatı ve Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılmasının ve bu yönetimle yapılan petrol anlaşmalarının Irak kanunlarına göre yasadışı olduğunu ifade etmiştir. Irak'ta bulunan petrol ve doğalgaz, sadece Iraklı Kürtlerinin malı değil bütün Irak halkının malıdır. Madde 111 göre, Irak'ta bulunan petrol ve doğalgazın çeşitli bölge ve vilayetlerde yaşayan bütün Irak halkının malıdır. Türkiye'nin bu politikası Irak halkını hem Türkiye'ye hem de Türkmenlere düşman etmektedir. Kerküklü, bu politika yüzünden silahsız Irak Türkmenlerinin yine ağır bedeller ödemek zorunda kalacaklarını ifade etmiştir⁸³.

⁸² Savaş öncesinde ABD'nin "stratejik ortak" söylemi çerçevesinde Irak'ta yapacağı müdahaleye müdahil olmasını istediği Türkiye, 1 Mart 2003 tarihinde Meclis kararıyla Irak'a asker göndermeyi reddederek bir bakıma "stratejik ortağını" yarı yolda bırakmıştır. Bu karar devletlerarası düzeyde olduğu gibi kamuoyu düzeyinde de yankı bulmuş ve sonuçları bakımından büyük tartışmalara sebep olmuştur. , Gökçe Aytulu, *1 Mart Tezkeresi Öncesinde Türk Basınında Irak Sorunu Algılaması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2005, s. 1.

⁸³ Ali Kerküklü, "Kerkük'ü Kimseye Yamamayın!", <http://www.asilkan.org/sabit/55/15.htm>, E.T. 14 Haziran 2014.

Nefi Demirci, Telafer’de meydana gelen insanlık dramına suskun kalan uygar Avrupa ve ABD’nin, iş Sincar’a ve Yezidi olan Ezidilere gelince Türkiye dâhil başta ABD ve Avrupa’nın ayağa kalktığını ifade etmiştir. Demirci, Yezidilere ve Suriyelilere kapı açan Türkiye’nin, kendi soydaşları olan Türkmenlerden pasaport istemesine ve Telaferlilere Ovaköy sınır kapısını açmamasına dikkat çekmiştir⁸⁴. Türkmenlerin yaşadığı yerlerde katliamlar olurken, Erbil IŞİD tehdidi altına girince ABD’nin hemen uçaklarını görevlendirmesi de, Irak’ta yaşayan insanlara karşı Batı’nın uyguladığı çifte standardın başka bir göstergesidir⁸⁵.

Gökhan Çetinsaya, Türkiye’nin Türkmenlerin bütün kesimlerini içerecek yeni bir Türkmen politikası tanımlaması gerektiğini ifade etmiştir. Değişik partilerden ya da koalisyonlardan meclise giren Türkmenlerin ortak bir platformda buluşturulup diyalog oluşturmaları teşvik edilmelidir. Özellikle Türkmenlerin hakları ve Kerkük konusunda girişimde bulunulmalıdır. Türkmenlere yönelik faaliyetler sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütülmelidir. Türkmenlere yönelik olarak siyasî faaliyetlerin yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlere ağırlık verilmelidir. Mezhep ve siyasî parti ayrımı yapmadan bütün Türkmenlere yönelik ekonomik, sosyal ve kültürel yardım faaliyetlerinde bulunulmalıdır. Türkiye’de yaşayan Türkmenlerin, Türkmen kuruluşlarının ve Türkiye’de bu konuya duyarlı kesimlerin ellerinde bu faaliyetleri gerçekleştirecek imkânlar mevcuttur. Sivil toplum, üstünlüğü ele almalıdır. Sünnî-Şii demeden bütün Türkmenler kültürel bakımdan tek bir platformda toplanılmaya çalışılmalıdır. Sosyal yardım faaliyetleri, tarihî eserlerin onarımı, kültürel ve sanatsal faaliyetler, gazete, dergi, televizyon, kültür merkezleri, kültür ve edebiyat hareketleri gibi vasıtalarla Türkmen kültürünün korunmasına ve canlandırılmasına çalışılmalıdır. Bu tür konularda TİKA da diğer bölgelerde edindiği tecrübeyi Irak’a taşımaktadır. Çetinsaya, Şii ve Sünnî Türkmenlerin en azından kültürel planda birleştirmek ve diyalog haline sokmak gerektiğini ifade etmiştir. Bu bakımdan bir Şii Türklük politikası geliştirilmesine ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Türkiye’nin yeni Irak’ta yapıcı, kolaylaştırıcı ve dengeleyici bir rol oynaması kaçınılmazdır. Bunun için Türkiye her kesimle ve her düzeyde, son dönemde yürütüldüğü gibi, dengeli ve eşit ilişkiler kurmalıdır. Irak konusunda korku söylemleri ve tepkisel tavırlar terk edilmeli, barış, güvenlik, demokrasi ve istikrara vurgu yapan aktif, yapıcı ve çok yönlü bir söylem ve politika geliştirilmelidir. Türkiye bu manada Irak halkına, bölgeye ve uluslararası güçlere dönük kapsamlı bir kamu diplomasisi yürütmelidir⁸⁶.

Türkmen temsilciler ve diplomatik kaynaklar, Türkiye’nin geçmişte hep Sünnilere yönelik politikalar takip ettiğini ve bu yüzden Şii Türkmenleri kaybettiğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra, Türkiye’nin yıllarca hem Irak merkezi hükümeti hem de Kürtlere karşı kullandığı Türkmen kartının rengi de değişmiştir. Bir Türkmen yetkili Türkiye’nin kendilerine Kürdistan Yönetimi’ne yakınlaşmalarını tavsiye ettiğini ifade etmiştir. Bu durumun, Türkmenler arasında ciddi bir tepki doğurduğunu dile getirmiştir⁸⁷.

Türkiye’nin bugüne kadar uyguladığı Türkmen politikası değişken bir özellik taşımaktadır. Ancak sonuç itibarıyla daima etkisiz olmuştur. Türkiye, 1990’larda daha milliyetçi-Türkçü bir pozisyon alarak Türkmen gerçeğini dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Türkiye’nin izlediği dış politika sonucunda, 3 milyon nüfusu olduğu tahmin edilen Türkmenler Irak’ta neredeyse en etkisiz grup haline gelmiştir. 2005 yılında ilan edilen Irak anayasasında Türkmence veya Türkçenin ülkenin

⁸⁴ Nefi Demirci, “Kerkükleşen KERKÜK”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 334, C. 56, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yay., İstanbul, Ekim 2014, s. 10.

⁸⁵ Demirci, *a.g.e.*, s. 10-11.

⁸⁶ Gökhan Çetinsaya, “Müdahalenin Üçüncü Yılında Irak [2] Türkiye’nin Irak Politikasında Revizyon İhtiyacı! (*)”, [http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=11381&q=mudahalenin-ucuncu-yilinda-irak-2-turkiye-nin-irak-politikasinda-revizyon-ihitiyaci!-*](http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=11381&q=mudahalenin-ucuncu-yilinda-irak-2-turkiye-nin-irak-politikasinda-revizyon-ihitiyaci!-), 22 Mart 2006, E.T. 14 Haziran 2014.

⁸⁷ Fehim Taştekin, “Türkiye’nin Irak Kartları ve Türkmen Küskünlüğü”, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/02/turkmen-irak-kurdistan-turkey-reconciliation-krq.html#>, 27 Şubat 2014, E.T. 14 Haziran 2014.

resmi dilleri arasına girememesi bunun bir göstergesidir. Ancak Türkmen nüfus yoğunluğu olan bölgelerde Türkmençe de resmi dil statüsüne sahip olmaktadır. Türkmenlerin de devlet okullarında eğitim dili olarak kullanılabilmesine izin verilmiştir. Türkmenlerin siyaset sahnesinde temsili anlamında ön plana çıkan grup, Nisan 1995'te Erbil'de kurulan Irak Türkmen Cephesi'dir. ITC dışında Türkmenlerin kurduğu Erbil Türkmen Listesi ve KDP-KYB'nin kurduğu küçük Türkmen partileri bulunmaktadır. 111 üyelik Kuzey Irak parlamentosunda Türkmenlere 5 kişilik kota ayrılmıştır. Türkmenlerin siyasi mücadelelerinde etkili bir şekilde ilerlemeleri için, bu kotanın kaldırılması ve kendi aralarındaki siyasi ayrılıkların çözümlenmesi gerekmektedir⁸⁸.

ABD'nin, 2011 yılının Aralık ayında Irak'tan askerlerini çekmesiyle beraber ülkedeki siyasi dengeler değişmiştir. Bağdat yönetimi içerisindeki siyasi oluşum ve gruplar arasındaki politik rekabet sebebiyle Irak'ta adeta bir otorite boşluğu yaşanmıştır. Ülkedeki otorite boşluğu, bölgesel güçler (Türkiye, Suudi Arabistan ve İran) arasında nüfus yarışına yol açmıştır. Bu durum da Irak'ta siyasi gruplar arasında anlaşmazlığa ve hesaplaşmalara neden olmuştur.

Ankara, Erbil ile ilişkilerini geliştirirken, Bağdat yönetimi de Türkmenlere yakınlaşmaya çalışmıştır. Örneğin 22 Nisan 2012 tarihinde Irak Parlamentosu tarihinde ilk kez Türkmen sorununu özel bir tartışma oturumu ile ele almıştır. Bu girişim, Maliki'nin Türkiye ve Kürt yönetimine karşı Türkmenleri kazanma çabası olarak görülebilir. Bu gelişme aynı zamanda Türkmenlerin Irak'ın siyasi dengeleri bakımından önemli bir unsur olduğunun delilidir. Irak'ta Türkmen hareketi geçmişe göre daha hareketli bir döneme girmiştir.

Türkmenler, 2003 yılından itibaren Irak'ın siyasi yapılanmasında etkin bir rol oynayamamıştır. Bunun arkasındaki en önemli neden ise siyasi tecrübe ve stratejik ileri görüşlülüklerinin oluşturulamamış olmalarıdır. Ankara-Bağdat-Erbil üçgeninden bakıldığında Türkmenlerin bu süreçte aktif bir rol oynayabilmeleri için şu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir⁸⁹:

1. Türkmenlerin siyasi mücadelesinin bölgeselleştirilmesi ve daha sonra uluslararasılaştırılması için ciddi ve acil girişimlere ihtiyaç vardır. Artık Türkmen siyasetinin muhatabı sadece belli başlı kanallar üzerinden yürütülmemelidir. Türkmenler, Irak'ta, bölgede ve uluslararası arenada müttefik arayışı içinde olmalıdır.
2. 2003 yılından itibaren Bağdat yönetiminde söz sahibi olmak için silahlı güce ihtiyaç duyuluyordu. Fakat bugün Irak'taki siyasi dengelerin kurulmasında silahlı gücün yanında siyasi gücün de önemi artmıştır. Türkmenlerin silahlı gücünün olmayışı bir eksiklik olarak görülebilir. Ancak Türkmenlerin bugün Irak yönetiminde söz sahibi olması siyasi gücü ile doğru orantılıdır. Türkmenler Irak'taki gelişmelere karşı her zaman hazırlıklı olmalı ve gelişmeleri iyi analiz etmelidir. Örneğin, Irak'ın üç bölünmesi senaryoları karşısında Türkmenlerin planı hazır olmalıdır. Türkmenler arasındaki siyasi bölünmüşlük ortadan kaldırılmalıdır. Siyasi gücün, askeri güçle desteklenmesi gerekmektedir. Irak'taki Türkmen varlığı, ancak bu şekilde teminat altına alınabilir.
3. Türkmenler artık Ankara, Bağdat ve Erbil arasında yaşanan ilişkilere göre, Irak'ın siyasi oluşumunda etkili olma anlayışını terk etmelidir. Türkmenler, Bağdat yönetimindeki etki alanını artırmak amacıyla yurtiçinde ve yurtdışında yaşayan Türkmenlerden (diplomat, akademisyen, strateji uzmanları, iş adamları ve askerler) oluşan Bağdat merkezli bir oluşumu hayata geçirmelidir. Bu oluşumun temel işlevi, Türkmenlerin iç ve dış politikasını belirleyerek, Türkmen toplumu için kamu diplomasisi gerçekleştirmek olmalıdır.

⁸⁸ Ozan Örmeci, "Irak Türkmenleri", <http://politikaakademisi.org/irak-turkmenleri/>, 12 Aralık 2013, E.T. 14 Haziran 2014.

⁸⁹ Ali Semin, "Irak'taki Siyasi Çıkılmaz, Türkmenler ve Türkiye", <http://www.irakturkleri.org/makalegoster.php?makale=68>, 15 Eylül 2012, E.T. 14 Haziran 2014.

61. Hükümet Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 30 Nisan 2014 tarihinde yapılan Irak seçimleri öncesinde Haliç Kongre Merkezi'ndeki ofisinde Irak Türkmen Cephesi yetkililerini kabul etmiştir. Basına kapalı gerçekleşen görüşmenin ardından kısa bir bilgilendirme notu basın mensuplarıyla paylaşılmıştır. Erdoğan, Türkmenlerin güvenlik başta olmak üzere, her türlü hak ve menfaatlerinin korunmasının, Türkiye'nin Irak politikasının vazgeçilmez bir unsuru olduğunu ifade etmiştir. Hem Irak merkezi hükümeti, hem de Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile yapılan görüşmelerde bu hususu net bir şekilde ifade ettiklerini vurgulamıştır⁹⁰.

O dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Irak Türkmen Cephesi Erşed Salihi ve Yürütme kurulu üyeleri ile Irak seçimlerinden önce bir araya geldikten sonra ortak bir basın toplantısı düzenlemiştir. Davutoğlu, Türkmenlerin Irak'ın siyasi hayatına katılmalarının ve ekonomik olarak müreffeh olmalarının Türkiye'nin Irak siyasetinin ayrılmaz bir unsuru olduğunu ifade etmiştir. Davutoğlu, Türkmenlerin Irak'ın asli ve kurucu unsuru olduğunu dile getirmiştir. Bu durumun, hem tarihi olarak, hem de Irak'ı kuran bütün Anayasal ve uluslararası hukuk metinlerinde dile getirildiğini açıklamıştır. Türkmenlerin, Irak'ta haklarının muhafaza edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Türkmenlerin, Türkmenceyi, eğitim ve merkezi hükümet haklarını en iyi şekilde kullanmalarının, Irak'ın birliği ve bütünlüğü içinde önemli olduğunu açıklamıştır. Türkmenler, Irak'ta son derece kritik bir kuşakta bulunduğunu ifade etmiştir. Birçok mezhebi ve etnik geçişkenliğin olduğu kuşakta Türkmenlerin birlik ve beraberlik içinde ve bütün mezhep gruplarıyla temas halinde olmalarının Irak'a katkı yapacak bir unsur olduğunu dile getirmiştir⁹¹.

Irak Türklerini zor durumda bırakan diğer önemli mesele, IŞİD'in bölgedeki faaliyetleridir. Türkmenlerin yakın döneme kadar bölgedeki tek silahsız güç olması, IŞİD'in yaşadığı bölgeleri daha çok tehdit etmesine neden olmuştur. Can Acun, Türkiye'de IŞİD üzerine yanlış bir algı olduğunu ifade etmiştir. Acun, IŞİD'in El Kaide bağlantılı bir örgüt olmadığını açıklamıştır. IŞİD'in Sünni aşiretlerden ciddi destek alarak Irak'taki etkinliğini arttırdığına dikkat çekmiştir. IŞİD tarafından Türkmenlere yönelik ciddi bir tehdit olduğunu ifade etmiştir. Türkmenlerin birçoğunun Kuzey Irak bölgesine doğru göç hareketi içerisinde olduğunu açıklamıştır⁹².

IŞİD'in Musul'u ve Telafer'i ele geçirmesinden sonra Kerkük'teki bazı Türkmenler, güvenliklerini sağlamak için silahlanmaya başlamıştır. Erşed Salihi, yaptığı açıklamada ülkedeki tüm tarafların silahlandığına dikkati çekmiştir. Türkmenlerin de kendilerini korumak için silahlanma haklarının olduğunu ifade etmiştir. Salihi, Türkmen nüfusun yaşadığı Telafer'in, IŞİD'in eline geçmesinden sonra endişelerinin arttığını dile getirmiştir. Bir mezhep savaşına doğru gidildiğini ve bir an önce gereken tedbirlerin alınması gerektiğini açıklamıştır. Salihi, Irak halkının zarar gördüğü olaylarda en olumsuz etkilenen kesimin Türkmenler olduğunu ifade etmiştir. Salihi, IŞİD militanlarının girdiği Telafer'de binlerce Türkmenin kaçarak Musul ve Sincar'a sığındığını, bölgede büyük bir insani dram yaşandığını dile getirmiştir. Salihi, IŞİD ve peşmerge güçlerinin fırsatı değerlendirerek sorunlu bölgelere girdiğini açıklamıştır. Bu olumsuz gelişmeleri fırsat bilenlerin Kerkük, Telafer, Bakuba ve Tuzhurmatu bölgelerini bir oldubittiye getirerek ele geçirmek istediğini açıklamıştır⁹³.

IŞİD, 11 Haziran 2014'te Irak'ın ikinci büyük kenti Musul'daki Türk Konsolosluğuna baskın düzenleyip, konsolosluktaki görevlileri rehin almıştır. Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'na baskın

⁹⁰ "Erdoğan Irak Türkmen Cephesi yetkilileri ile görüştü", <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-irak-turkmen-cephesi-yetkilileri-ile-gorustu-1164757>, 5 Aralık 2013, (E.T. 14 Haziran 2014).

⁹¹ "Davutoğlu, "Türkmenler, Irak'ın Asli Unsurudur", <http://www.iha.com.tr/davutoglu-turkmenler-irakin-asli-unsurudur-politika-315464>, 6 Aralık 2013, E.T. 14 Haziran 2014.

⁹² Can Acun, "Irak Türkmenleri Tehdit Altında", <http://setav.org.tr/irak-turkmenleri-tehdit-altinda/video/15931>, 11 Haziran 2014 Çarşamba, E.T. 14 Haziran 2014.

⁹³ "Türkmenler, IŞİD'e karşı silahlanmaya başladı.", <http://t24.com.tr/haber/turkmenler-iside-karsi-silahlanmaya-basladi,261390>, 16 Haziran 2014, E.T. 17 Haziran 2014.

yapan örgütün, aralarında 2 bebeğin ve Başkonsolos Öztürk Yılmaz'ın da bulunduğu 49 rehineyi bırakması için yoğun temaslar gerçekleştirilmiştir. Türkiye, Başkonsoloslukta rehin alınanların bırakılması için 15 Haziran 2014'te Kerkük'ün ileri gelen aşiret liderlerini devreye sokmuştur. Türkiye aşiret liderleri aracılığıyla IŞİD'e ulaşmış ve rehinelere serbest bırakılması için temaslar yapılmıştır⁹⁴. 20 Eylül 2014 tarihinde, Başbakan Ahmet Davutoğlu, Twitter hesabından sabah erken saatlerde attığı mesajla Irak'ta alıkonulan Türk vatandaşlarının aynı gün sabah 5'te Türkiye'ye getirildiğini duyurmuştur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından yapılan açıklamada, Irak'ta bir süredir alıkonulan Türkiye'nin Musul Başkonsolosu ailesi ve Başkonsoloslukta bulunan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, yapılan başarılı bir operasyonla kurtarıldığı ifade edilmiştir. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da, rehin alınan 49 kişiden Iraklı olan 3'ünün daha önce serbest bırakıldığını söylemiştir⁹⁵.

IŞİD, bölgedeki ilerleyişini sürdürmektedir. Irak devlet yetkilileri de bu duruma çözüm bulma çabasıdadır. ABD'nin New York kentinde temaslarda bulunan Irak Cumhurbaşkanı Fuad Masum, IŞİD'e karşı uluslararası topluma çağrıda bulunmuştur. Masum, IŞİD'in kıtalararası bir örgüt halini aldığını ve bu örgütün mali, askeri ve bilgi kaynaklarını kurutması için uluslararası işbirliği yapılması gerektiğini ifade etmiştir⁹⁶. Irak Başbakanı Haydar el Abadi BBC'ye yaptığı açıklamada, Arap ülkelerinin Irak'ta IŞİD'e yönelik hava saldırılarına katılmasına kesinlikle karşı olduğunu söylemiştir. ABD öncülüğündeki koalisyon, Ağustos ayından bu yana Irak'ta IŞİD'e yönelik 230'dan fazla hava saldırısı gerçekleştirmiştir. Operasyon 22 Eylül'den itibaren Suriye'ye de taşınmıştır. O tarihten bu yana ülkede 70'dan fazla saldırı gerçekleştirilmiştir. ABD öncülüğündeki güçler Suriye'nin Türkiye sınırındaki Aynel Arab kenti çevresinde IŞİD'e yönelik hava saldırısı düzenlemiştir. IŞİD'in Aynel Arab'ı almak üzere büyük bir saldırı başlatmasının ardından on binlerce kişi Türkiye tarafında geçmiştir⁹⁷.

Türkiye'nin Suriye sınırında sığınmacılar için bir tampon bölge oluşturulması gündemdedir. Irak Türkmen Cephesi Lideri Salihi, Irak'taki Türkmenler için benzer bir talepte bulunmuştur. Bahsedilen bölge için, Merkezi Irak hükümeti ile Erbil yönetiminin anlaşıp, Türkmenlerin korunması için güvenli bölge oluşturabileceğini ifade etmiştir⁹⁸.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye, şimdiye kadar Irak Türklerine karşı izlediği politikaları tahlil etmeli ve bundan sonraki dönemde aynı dil, din, tarih, kültür ve kan bağına sahip olduğu Türkmenlerin daha fazla ezilmesine müsaade etmemelidir. Şunu unutmamak gerekir ki, bu halkın dünyada sesini duyurmasına yardımcı olacak tek dayanağı Orta Doğu'da etkin bir güce sahip olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir. Türkiye'nin bir an önce gerekli siyasi girişimleri yaparak Türkmen meselesini dünya gündeminde üst sıralara taşıması gerekmektedir.

Türkiye, bütün bu girişimleri yaparken, vakit kaybetmeden medya faktörünü de kullanarak aktif politikalar sergilemelidir. Türkmenlere karşı uygulanan asimilasyon girişimleri önlenerek, gerekli tedbirler alınmalıdır. Irak Türkleri, Türkiye'ye ve dünyaya tanıtılmalıdır. Dünya ve Arap ülkeleri ile ilişkiler pekiştirilerek, Irak'ta güven ve huzur ortamının sağlanmasına hep birlikte hizmet

⁹⁴ "Rehin Alınan 49 Konsolosluk Çalışanı Hala Musul Valiliği'nde Tutuluyor.", <http://www.sondakika.com/haber/haber-rehin-alinan-49-konsolosluk-calisan-hala-musul-6157073/>, 16 Haziran 2014, E.T. 17 Haziran 2014.

⁹⁵ "Rehineler serbest, Türkiye IŞİD'e karşı koalisyona katılacak mı?", http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/09/140920_canli_musul_isid_rehineler_serbest, E.T. 19 Ekim 2014.

⁹⁶ "Irak'tan IŞİD'e karşı uluslararası topluma yardım çağrısı", http://www.radikal.com.tr/dunya/iraktan_iside_karsi_uluslararasi_topluma_yardim_cagrısı-1215096, 26 Eylül 2014, E.T. 19 Ekim 2014.

⁹⁷ "Abadi: Arap ülkeleri IŞİD'e yönelik operasyona katılmasın", http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/10/141001_irak_abadi, 1 Ekim 2014, E.T. 19 Ekim 2014.

⁹⁸ Ali Mükarrem Garip-Salih Bilici, "Türkmenler için güvenli bölge oluşturulmalı", <http://www.aa.com.tr/tr/haberler/400834--turkmenler-icin-guvenli-bolge-olusturulmalı>, 7 Ekim 2014, E.T. 19. Ekim 2014.

edilmelidir. Türkmenler ekonomik bakımdan desteklenmeli, Türkmen iş adamı ve müteşebbislere gerekli kolaylıklar sağlanarak, onlara yardım edilmelidir. Türkmen Cephesi'nin güçlenmesi sağlanarak Kürt gruplarının baskılarına karşı mücadele gücü artırılmalıdır. Türkmenler var olma savaşında desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Dergiler

- AKYOL, Nazmi, "Irak: Dünyanın Geleceği", *Atlas Dergisi*, S. 134, Mayıs 2004, s. 172-180.
- AL-JUMAILY, Qassam Kh.,-ÖZTOPRAK,İzzettin, *Irak ve Kemâlizm Hareketi (1919-1923)*, yay. haz. İzzettin Öztoprak, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.
- ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yay., İstanbul, Ağustos 2005.
- AYDIN, Ayhan, *Musul Meselesi (1900-1926)*, Turan Yay., İstanbul, 1995.
- AYTULU, Gökçe, *1 Mart Tezkeresi Öncesinde Türk Basınında Irak Sorunu Algılaması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2005.
- BAYAT, Fazıl, "Erbil Atabeyliği", *Genel Türk Tarihi*, C. 3, Edit: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 229-238.
- BAYATLI, Nilüfer, *XVI. Yüzyılda Musul Eyâleti*, TTK Yay., Ankara, 1999.
- CANATAN, Yaşar, *Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.
- CELEPOĞLU, Hamza, *Dünden Bugüne Irak Türkmenleri (Orta Doğu Siyasetindeki Yeri)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi), T.C. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2006.
- ÇELTİKÇİ,Orhan, *Yaşar Kalafat'ın Eserlerinde Türk Dünyası Kültür ve Halk İnançları*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, Haziran 2007.
- DEMİRCİ, Güçlü, "Irak Türklerinin Demografik Yapısı" , *Türkler*, C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 611-616.
- DEMİRCİ, Nefi, *Musul'un Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, Ocak 2010.
- _____, *Sönmeyen Ateş Dinmeyen Hasret Kerkük*, Ural Yay., İstanbul, Nisan 2011.
- _____, "Kerkükleşen KERKÜK", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 334, C. 56, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yay., İstanbul, Ekim 2014, s. 10-11.
- DURŞUN, İsmail, *Kuzey Irak Kürtleri, Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Devletleşme Süreci ve Türkiye'ye Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Strateji Bilimi Anabilim Dalı, Gebze, 2006.
- ERGİN, Feridun, "Musul Sorunu ve Körfez Petrolleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 7. S. 20. , TTK Basımevi, Ankara, Mart 1991, s. 165-173.
- ERTUĞRUL, Ümit, *Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması ile Irak'ın İşgali Ekseninde Irak Türkleri ve Türkiye*, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, Haziran 2006.
- ERTÜRK, Yaşar, *Büyük Oyunun Eski Perdesi Doğu Güneydoğu ve Musul Üçgeni (1918-1923)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, Temmuz 2007.
- HACIOĞLU, Abdülkadir, "Acı Kaybımız", *Türkmeneli*, Yıl:9, S. 665. , 16 Mayıs 2004, s. 2.
- HASAN, Mazin, *Dünden Bugüne Irak Türkmenleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2007.
- HÜR MÜZLÜ, Erşat, *Irak Türkleri*, Irak Milli Türkmen Partisi Enformasyon Bürosu Yay., Ankara, 1994.
- _____, *The Turkmen and Iraqi Homeland*, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 2003.
- "Irak (Tarih/İrak Türkleri)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yay., İstanbul, 1999, s. 99-103.
- KAYHAN, Hüseyin, "Irak Selçukluları (1120-1194)", *Genel Türk Tarihi*, C. 3, Edit: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 195-209.

- KİTAPÇI, Zekeriya, “Türklerin Müslüman Oluşu”, *Türkler*, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 263-270.
- KOCAMAN AYDIN, Rabia, “Irak Türklerinin Sosyal Hayatı”, *Türkler*, C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 617-624.
- MARUFOĞLU, Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yay., İstanbul, 1994.
- _____, “Osmanlı Döneminde Kerkük Şehrinin Sosyal ve İktisadî Yapısı (1847-1908)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 103, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., Ağustos 1996, s. 15-43.
- _____, “Irak Türkleri”, *Türkler*, C. 20, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 603-610.
- MİSİRLİOĞLU, Kadir, “Mîsâk-ı Millî’de Son Tango”, *Tarih ve Düşünce Dergisi*, S. 33, Ekim 2002, s. 14-28.
- NAKİP, Mahir, *Kerkük’ün Kimliği*, Bilgi Yay., Ankara, Ocak 2007.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası*, C. 1 (1919-1980), İletişim Yay., İstanbul, 2002.
- ÖĞÜN BEZER, Gülay, “Zengiler (1127-1233)”, *Genel Türk Tarihi*, C. 3, Edit: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 211-227.
- _____, “Begteginliler: Erbil’de Bir Türk Beyliği (1132-1233)”, *Genel Türk Tarihi*, C. 3, Edit: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 257-268.
- ÖKE, Mim Kemâl, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, 2. Baskı, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yay., İstanbul, 1991.
- _____, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İz Yay., İstanbul, 1995.
- ÖZDAĞ, Ümit, *Telafer (2003-2008) Bir Türkmen Kenti’nin ABD Ordusu ve Peşmergelere Karşı Direnişi*, Fark Yay., Ankara, Haziran 2008.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Türkiye Tarihi*, C. 2, İstanbul, 1963.
- SAATÇİ, Suphi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, Mayıs 2003.
- SARAY, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1996.
- SİLLELİ, Turan, *Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, Kasım 2005.
- STOEL, Max Van Der, *Irak’ta İnsan Hakları İhlalleri “Türkmenler”*, Irak Milli Türkmen Partisi Enformasyon Bürosu Yay., 1995.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, A.Ü.D.T.C.F Yay., Ankara 1972.
- SÜRMEİLİ, Mustafa, *1990 Sonrası Irak Türkmenlerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Irak Ekonomisine Katkısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadî Anabilim Dalı, İstanbul, 2005.
- ŞİMŞEK, Erdal, *Türkiye’nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati Yay., İstanbul, Şubat 2005.
- ŞİMŞİR, Bilâl N., *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yay., Ankara, Eylül 2004.
- Tarihi Gelişim İçinde Irak’ta Türk Varlığı*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi Yay., Planlama ve Proje Sorumlusu: Ertuğrul Zekâi Ökte, haz. Suphi Saatçi, Edit. Tülây Duran, İstanbul, 1996.
- Türk Yurdu*, C. 17, S. 31-225, “Irak Türklerine Dair (Umumî Malûmat)”, Tutibay Yay., Ankara, 2001, s. 6-16.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- YILMAZ, İlhan, “Geçmişten Günümüze Irak’ta Türkmen Politikası”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 12, 2006 Bahar, s. 127-142.
- YÜCEL, Yaşar, *Muhteşem Kanuni ile 46 Yıl*, TTK Yay., Ankara, 1991.

İnternet Kaynakları

- ACUN, Can, “Irak Türkmenleri Tehdit Altında”, <http://setav.org/tr/irak-turkmenleri-tehdit-altinda/video/15931>, 11 Haziran 2014 Çarşamba, E.T. 14 Haziran 2014.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, “Müdahalenin Üçüncü Yılında Irak [2] Türkiye’nin Irak Politikasında Revizyon İhtiyacı! (*)”,

[http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=11381&q=mudahalenin-ucuncu-yilinda-irak-2-turkiye-nin-irak-politikasinda-revizyon-ihtiyaci!-*](http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=11381&q=mudahalenin-ucuncu-yilinda-irak-2-turkiye-nin-irak-politikasinda-revizyon-ihtiyaci!-), 22 Mart 2006, E.T. 14 Haziran 2014.

GARİP, Ali Mükarrem-BİLİCİ, Salih, “Türkmenler için güvenli bölge oluşturulmalı”, <http://www.aa.com.tr/tr/haberler/400834--turkmenler-icin-guvenli-bolge-olusturulmalı>, 7 Ekim 2014, E.T. 19. Ekim 2014.

GEDİKLİ, Yusuf, “Türkiye’nin Dış Türkler Politikası: Hatay, Batı Trakya, Bulgaristan, Kıbrıs, Kerkük ve Diğerleri”, Kasım 2008, http://www.ufukotesi.com/yazigoster.asp?yazi_no=20050323, E.T. 15 Haziran 2014.

HASAN, Mazin, “Türkiye’nin Türkmen Politikası: Yapılması Gerekenler”, <http://www.bizturkmeniz.com/tr/printArticle.php?id=3752>, E.T. 15 Haziran 2014.

KERKÜKLÜ, Ali, “Kerkük’ü Kimseye Yamamayın!”, <http://www.asilkan.org/sabit/55/15.htm>, E.T. 14 Haziran 2014.

MUHTAROĞLU, Ahmet Haşim, “Irak’ın yeni cumhurbaşkanı Fuad Masum”, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/26878628.asp>, 24 Temmuz 2014, E.T. 17 Ekim 2014.

ÖRMECİ, Ozan, “Irak Türkmenleri”, <http://politikaakademisi.org/irak-turkmenleri/>, 12 Aralık 2013, E.T. 14 Haziran 2014.

ÖZŞİMŞİR, Şafak, “2003 ABD-Irak Savaşı ve Nedenleri”, <http://www.tuicakademi.org/index.php/yazarlar/1/100-safak-ozsimsir-tum-yazilari/500-2003-abd-irak-savasi-ve-nedenleri>, 31 Ocak 2011, E.T. 7 Haziran 2014.

PAMUKÇU, Ekrem, “Bayatlar ve Irak Bayatları”, <http://hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/download/443/434>, E.T. 19 Haziran 2014, s. 1-13.

SALİHİ, Emin, “ABD Sonrası Irak ve Türkiye-Irak İlişkilerinin Geleceği”, <http://www.bilgesam.org/kategori/90/-sunular/>, 16 Ağustos 2010, E.T. 1 Haziran 2014, s. 1-43.

SALİHİ, Erşed, <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/338183--turkmenler-son-10-yilin-en-acimasiz-saldirilarina-maruz-kaldi>, 31 Mayıs 2014, E.T. 7 Haziran 2014.

SEMİN, Ali, “Irak’taki Siyasi Çıkmaz, Türkmenler ve Türkiye”, <http://www.irakturkleri.org/makalegoster.php?makale=68>, 15 Eylül 2012, E.T. 14 Haziran 2014.

TAŞTEKİN, Fehim, “Türkiye’nin Irak Kartları ve Türkmen Küskünlüğü”, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/02/turkmen-iraq-kurdistan-turkey-reconciliation-kr.html#>, 27 Şubat 2014, E.T. 14 Haziran 2014.

“Abadi: Arap ülkeleri IŞİD’e yönelik operasyona katılmasın”, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/10/141001_irak_abadi, 1 Ekim 2014, E.T. 19 Ekim 2014.

“Davutoğlu, “Türkmenler, Irak’ın Asli Unsurudur”, <http://www.iha.com.tr/davutoglu-turkmenler-irakin-asli-unsurudur-politika-315464>, 6 Aralık 2013, E.T. 14 Haziran 2014.

“Erdoğan Irak Türkmen Cephesi yetkilileri ile görüştü”, <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-irak-turkmen-cephesi-yetkilileri-ile-gorustu-1164757>, 5 Aralık 2013, (E.T. 14 Haziran 2014).

“Irak işgalinin 11. yıldönümü”, <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/irak-iskgalinin-11-yildonumu>, 19 Mart 2014, E.T. 7 Haziran 2014.

“Irak Türkmenleri”, http://www.hurgokbayrak.com/yeni_sayfa_245.htm, E.T. 7 Haziran 2014.

“Irak’tan IŞİD’e karşı uluslararası topluma yardım çağrısı”, <http://www.radikal.com.tr/dunya/iraktan-iside-karsi-uluslararasi-topluma-yardim-cagrisi-1215096>, 26 Eylül 2014, E.T. 19 Ekim 2014.

- “Kerkük'te Türkmen lider öldürüldü”, <http://www.ntvmsnbC.com/id/25522840/>, 24 Haziran 2014, E.T. 17 Ekim 2014.
- “Kurtulmuş: “İŞİD Bir Sebep Değil Sonuçtur!””, <http://www.haksozhaber.net/kurtulmus-isid-bir-sebep-degil-sonuctur-52198h.htm>, 20 Eylül 2014, E.T. 18 Ekim 2014.
- “Rehin Alınan 49 Konsolosluk Çalışanı Hala Musul Valiliği'nde Tutuluyor.”, <http://www.sondakika.com/haber/haber-rehin-alinan-49-konsolosluk-calisan-hala-musul-6157073/>, 16 Haziran 2014, E.T. 17 Haziran 2014.
- “Rehineler serbest, Türkiye İŞİD'e karşı koalisyonla katılacak mı?”, <http://www.bbC.co.uk/turkce/haberler/2014/09/140920-canli-musul-isid-rehineler-serbest>, E.T. 19 Ekim 2014.
- “Serdar Karagöz: İŞİD'i bölgenin istikrarsızlığı üretti.”, <http://www.ahaber.com.tr/Gundem/2014/09/12/serdar-karagoz-isidi-bolgenin-istikrarsizligi-uretti-439550958368>, 12 Eylül 2014, E.T. 18 Ekim 2014.
- “Türkmen lider evinde öldürüldü”, <http://www.cnnturk.com/2009/dunya/11/22/turkmen.lider.evinde.olderuldu/552732.0/>, 22 Kasım 2009, E.T. 17 Ekim 2014.
- “Türkmen lider saldırıda öldürüldü.”, <http://www.ntvmsnbC.com/id/25451170/>, 25 Haziran 2013, E.T. 17 Ekim 2014; “Irak'ta şok! Türkmen lider öldürüldü.”, <http://www.frmttr.com/turk-dunyasi/5415814-irakta-sok-turkmen-lider-olderuldu.html>, 28 Haziran 2013, E.T. 17 Ekim 2014.
- “Türkmenler, İŞİD'e karşı silahlanmaya başladı.”, <http://t24.com.tr/haber/turkmenler-iside-karsi-silahlanmaya-basladi,261390>, 16 Haziran 2014, E.T. 17 Haziran 2014.
- <http://onedio.com/haber/bugun-irak-in-abd-terafindan-iskalinin-11-yildonumu-272741>, E.T. 7 Haziran 2014.
- <http://t24.com.tr/haber/iskalden-gunumuze-irak,165>, E.T. 7 Haziran 2014.
- <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/irakta-catisan-aktorler>, 28 Nisan 2014, E.T. 7 Haziran 2014.
- <http://www.bilinmeyenturktarihi.com/irak-turkmenleri.html>
- http://www.irakturkcleridernegi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=93&Itemid=196, 16 Ekim 2011, E.T. 7 Haziran 2014.
- <http://www.usasabah.com/Guncel/2013/03/16/iste-irak-iskalinin-faturasi>, E.T. 7 Haziran 2014.

SGRAFFİTO TEKNİĞİNİN EĞİTİMDE KULLANIMINA İLİŞKİN SAĞLAYACAĞI YARARLAR ÜZERİNE KURSIYER GÖRÜŞLERİ

TRAINEE OPINIONS ABOUT THE BENEFITS OF USING SGRAFFITO TECHNIQUE IN EDUCATION

Nurgül Bozkurt*, Nida Bayındır, Aynur Çukurcalıoğlu*****

Özet

Sgraffito, sözcük anlamı itibariyle “kazınmış” anlamına gelen bir astar kazıma tekniğidir. İğne ve sivri uçlu metal kalemlerle çok ince puntolamalarla seramik üzerine çizilen desenin kazınmasıyla oluşur. Yüzey üzerindeki mikron kalınlıktaki boyuta açık ve koyu kısımların tonlaması puntolama ile belirginleştirilerek, fırınlanması ile elde edilir. 1992 yılından itibaren Kütahya ile özdeşleşen bu sanatın eğitimde kullanımı gönüllülük esasına göre öğrencilere ulaştığı ancak bir kültür mirası ve eğitim ürünleri açısından farkındalığın oluşmadığı görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, sgraffito sanatının eğitime sağlayacağı yararları ortaya koymaktır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Sgraffito kursuna katılanlara bu tekniğin eğitime sağlayacağı olası yararlar sorulmuş ve sonuçlar incelenmiştir. Araştırmanın kapsam geçerliği araştırmacılar tarafından yapılmış ve kodlamaların elde edildiği kursiyer görüşlerinden birebir alıntılanarak sağlanmıştır. Yapılan içerik analizinden kategorisel analiz esas alınmıştır. Araştırmaya 10 kursiyer katılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, bu sanatın, çocuklarda sabır, titizlik, özen, nezaket vb. duygu ve becerileri geliştireceği, hatanın düzeltilme imkânının olmadığı bu sanatın eğitimde kullanımının büyük yarar sağlayacağı öngörülmektedir. Bu sanatın okullarda seçmeli ders olarak okutulması, üniversitelerde özellikle Kütahya’ya özel bir sanat olarak ele alınması, yaygın eğitim kursları ile ilgilenenlere tanıtılması ve bu sanatla uğraşanlar için ek gelir kapısının oluşturulması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sgraffito, Kazıma, Kütahya, Öğretim, Yaygın Eğitim,

Abstract

Sgraffito is a skill technique meaning engraving. It involves engraving a pattern drawn on ceramics with ultrathin centrings using a needle or sharp pointed metal pencil. The shades in the light and dark parts on the surface in micron thickness are made clear by centring and then the final

* Doç. Dr.: Dumlupınar Üniversitesi Öğretim Üyesi, nurgulbozkurttr@gmail.com

** Dumlupınar Üniversitesi, nidabayindir@gmail.com

*** Dumlupınar Üniversitesi, aynurcukurcalioglu@gmail.com

product is kilned. Having been identified with the city of Kütahya since 1992, the use of this art in education is on voluntary basis; however, it is seen that no satisfactory awareness has been achieved in terms of cultural heritage or educational output. The aim of this study was to put forth the benefits of sgraffito for education. Semi-structured interview method was used in the research. Sgraffito trainees were asked the potential benefits of this technique for education and the replies are analysed. The content validity of the research was conducted by the researchers and the validity was achieved by taking exact quotation from the trainees' opinions out of which the coding was obtained. The content analysis was based on categorical data analysis. 10 trainees currently following the course participated in the research.

According to the results of the research, it is concluded that this art, where there is no recycling or a chance to correct a fault, develops such skills and attributes as patience, attention, diligence, courtesy, etc. in children and so will be of great benefit if used in education. Therefore, it is suggested that this art should be taught at schools as an elective course, researched at universities especially as an art unique to the city of Kütahya, promoted to those interested in this art through informal education courses and that alternative ways of additional income should be provided for those occupied with this art.

KeyWords: Sgraffito, engraving, Kütahya, underglaze, teaching, education

GİRİŞ

Seramik yüzey süslemelerinden biri olan sgraffito¹; İtalyanca bir kelimedir. "Kazımak anlamına gelen "graffiare" kelimesinden türemiştir. İtalyanca'da "sgraffia ve sgraffituna" şeklinde adlandırılmıştır. Günümüze ise sgraffito ismi ile bir yöntem adı olarak geçmektedir. Sgraffito bir astar kazıma tekniğidir (Sarıç, 2004: 2, 3; Sevim, 2007: 85; Sevim, 2003: 116).

Bu sanatın, "Sgraffito" adıyla anılmaya başlaması ve bunun seramik literatürüne geçişi 15. yüzyılda dönemin İtalyan sanatçılarından Picolpaso'nun "Li tre libaidell'Arte del Vasaio" (Çömlekçilik Sanatının Üç Kitabı) isimli el yazmasında toprak ürünlerin tarifini yaparken kullandığı "questapitturechiamasısgrafiatto" (bu tür boyamalara sgraffito denir) cümlesiyle başlamıştır (Sarıç, 2004: 23, 24).

Seramik süsleme yöntem ve tekniklerinden biri olan Sgraffitonun tarihini arkeolojik çalışmalar sonucu elde edilen bilgiler ışığında çok erken çağlara kadar götürmek mümkündür. Öyle ki, sgraffito, seramiğin gelişimine paralel dünyanın çeşitli ülkelerinde farklı zamanlarda kullanılmış ve gelişmiştir. Milattan önceki dönemlerden başlayarak günümüze kadar, Eski Yunan, Roma, Uzakdoğu'da özellikle Çin ve Kore'de, Avrupa, Afrika, Amerika, Avusturalya ve İslam Medeniyetlerinde de sgraffito süslemelerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (İrdelp, 2012: 38, 39; Sevim, 2007: 85).

¹Bu çalışmada ele alınan sır üstü kazıma sanatı olan Sgraffito, Kütahya'da "sigrafitto" şeklinde telaffuz edilmekte ve kullanılmaktadır.

Yunanlılar neolitik dönemden bu tarafa seramiğin yüzeyini, farklı yöntemler kullanarak süslemiştir. Kazıma şeklindeki bu süslemeler, sgraffitonun temelini oluşturacak niteliktedir. Romalılar, sgraffito sanatını önceleri taklit etmelerine rağmen zamanla kendilerine has üslup ve yöntemler de geliştirmişlerdir. Seramiklerin üzerini çok ince taneli kırmızı astarla kaplayarak yüzeylerini sgraffito tekniği kullanarak süslemişler ve sonra oksidasyonlu fırın atmosferinde pişirmişlerdir (İrdelp, 2012: 39, 40). Bizanslılar da seramik sanatı içerisinde sgraffito süslemelere sıklıkla yer vermiştir. Bu süslemeler dönemin kültürel, ekonomik ve sosyal yaşantısına ışık tutacak niteliktedir. En çok yeşil, sarı, turkuaz tonlarında boyalarla astar kazıma şeklinde ve kurşunlu sır kullanılarak yapılan sgraffitolar, XI-XVII. yüzyılın en iyilerindedir. Bunun dışında Avrupa kıtasının sınırları içerisindeki hemen hemen bütün ülkelerde, sgraffito süslemeli seramikler üretilmiştir (Sarnıç, 2004: 17-18). Uzakdoğu'da ise seramik sanatı bir hanedanlık anlayışı içerisinde babadan oğula geçen bir miras ve kültür olmuştur. Bütün dünyada kabul görmüş Çin seramiklerinin süslemelerinde de sgraffito yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, Japonya'da XI. ve XII. yüzyıllarda Çin'in etkisi ile sgraffito süslemeli seramikler üretilmiştir. Yine Kore'de sgraffito süslemeli seramiklerin üretildiği bilinmektedir (İrdelp, 2012: 41-43). Afrika kıtasındaki Nijerya'nın kuzeyinde bulunan Nok ve Taruga bölgelerinde M.Ö. 4.-5. yüzyıllarda seramik mask ve heykeller üretilerek, bunların üzerine sgraffito süslemeler yapılmıştır. Sgraffito süslemeli ürünlere, Amerika Kıtası ve Birleşik Amerika'da da rastlanmıştır. Bu eserler en çok yerli sanatçılarca üretilmiştir. Bu seramik süsleme yöntemi, yerli sanatçılarca benimsenerek Uzakdoğu'da olduğu gibi aile geleneği haline gelmiş ve üretimler bu doğrultuda yapılmıştır. Dünyanın başka bir bölgesi olan Avusturalya'da ise Avrupa kökenli seramik sanatçılarının çok iyi bildiği bir yöntem olan sgraffito süslemeler, Avrupa'dan çok daha sonra kullanılmıştır (Sarnıç, 2004: 28, 32, 33).

Medeniyetlere göre süslemeleri, renkleri, tonları, sırları, biçimleri farklılık gösteren Sgraffito; İslam inanışının hâkim olduğu ülkelerin seramiklerinde de süsleme yöntemi olarak kullanılmıştır. Özellikle İran'ın doğusunda, Afganistan, Semerkant ve Nişabur'da IX. ve XI. yüzyıllarda astar dekorlu çok güzel seramikler yapılmıştır.

Bulunduğu bölgenin kültür mirasına sahip çıkan Anadolu Selçuklu Devleti'nde de sgraffito sanatına yer verilmiştir. Öyle ki, Anadolu'da yapılan kazı ve araştırmalarda astar boyama ve sgraffito tekniğinin uygulandığı seramik parçalar bulunmuştur (Sarnıç, 2004: 8; İrdelp, 2012: 44, 48, 49). 1980-1995 yılları arasında İznik Roma Tiyatrosu'nda yapılan kazılarda bulunan seramiklerin ortaya çıkarılması neticesinde Osmanlı Devleti'nde de sgraffito süslemelerin yapıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti, sınırlarının genişliğinden dolayı neredeyse tüm İslam ülkelerinin seramik sanatının sentezini oluşturmuştur. Buna ilaveten, kendine has üslubuyla da sgraffito tekniği ile yapılan süslemelerde ve bu sanatın tarihsel gelişim sürecinde önemli bir yere sahip olmuştur (İrdelp, 2012: 50, 52).

İlkçağlardan günümüze değişik bölgelerde ve değişik zamanlarda, medeniyetlere göre süslemeleri, renkleri, tonları, sırları, biçimleri farklılık gösteren, gravür, portre, manzara, mozaik gibi örneklerden oluşan sgraffito sanatı, Cumhuriyet tarihinde 1992 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Seramik Bölümü Öğretim Görevlisi Leyla Kut

tarafından ilk kez iğne uçları kullanılarak çok ince detayları veren dokusal yorumlarıyla sır üstü resim çalışmalarında uygulanmaya başlanmıştır (B. Erpolat, görüşme, 21 Mart 2014)². Yaygın eğitim olarak da Kütahya yerel yönetiminin bünyesinde Eğitimci Betül Erpolat³ tarafından sgraffito (sır üstü kazıma sanatı) kursları verilmektedir.

Sır üstü sgraffito, seramik, granit, karo üzerine kompresör makinası yardımıyla seramik boyasının püskürtülerek kurutulması neticesinde, karbon kağıdı ve tükenmez kalem yardımıyla desenin seramiğe aktarılması sonucunda, 0,5 kalem ucuna iğne takılarak değişik teknik ve yöntemlerle (kazıma, çizgi, nokta v.s.), açık ve koyu geçişli tonlamalar ile itina gösterilerek ince bir işçilikle elde edilip, 600-900 derecelik fırınlarda pişirilir (B. Erpolat, görüşme, 21 Mart 2014).

Bu araştırmanın amacı, Kütahya ile anılan bu tekniğin bir kültür mirası olarak yaşatılması, öğrencilere sağladığı katkılar açısından eğitim boyutunun irdelenmesidir.

YÖNTEM

Sgraffito tekniğinin eğitsel yararlarını belirlemeye dönük bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu tip görüşmelerde görüşme soruları önceden belirlenmiş görüşme durumlarını kapsamaktadır. Nitel araştırma yöntemi doğal ortamında yaşananları anlamlandırmaya dayalı bir araştırmadır. Bu araştırmada olgu bilim deseni kullanılmıştır. Olgu bilim, bilimsel bulgulara dayalı olarak net söylemler üretilemeyen ya da yeterli literatürü bulunmayan olguları inceleyen bir nitel araştırma desendir (Yaman, 2010, s. 552). Araştırma 2014 yılında Kütahya Ressam Ahmet Yakupoğlu Kültür Sanat ve Eğitim Merkezi'nde açılan Sgraffito kursuna katılanları kapsamaktadır. Bu örneklem içinde belli niteliklere sahip kişiler ve örneklem için belirlenen ölçütü karşılayan nesnel örneklem olarak alınmıştır. Böylelikle kursiyerlerin görüşlerine göre sgraffito sanatının eğitime sağlayacağı olası yararlar incelenmiştir. Araştırmanın kapsam geçerliği araştırmacılar tarafından yapılmış ve kodlamaların elde edildiği kursiyer görüşlerinden birebir alıntı ile geçerliği sağlanmıştır. Yapılan içerik analizinde kategorisel analiz esas alınmıştır. Kategorisel analiz, ifadelerin önceden saptanan kategoriler halinde gruplanması ile olmaktadır. Ham verilerin kodlara ve kategorilere bölünmesi sonucu araştırmacılar tarafından güvenilirliği yapılmıştır. Araştırmaya 10 kursiyer katılmıştır. Veriler kursiyerlere sorulan "*sizce sgraffito tekniğinin kişiye ve eğitime sağladığı yararlar nelerdir?*" sorusu ile katılımcılara bir görüşme formu uygulanmıştır. Görüşme tamamlandıktan sonra katılımcıların vermiş oldukları yanıtların dökümü alınıp, çözümlenmiştir. Görüşmeler, kursiyerlerin geldikleri günlerde, istekleri dâhilinde yapılmıştır. Verilen yanıtlar yazılı

² Sayın Betül Erpolat'a yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

³ 1977 yılında Kütahya'da doğan, ilkokul ve ortaokul öğreniminden sonra bir yıl hazırlık okuyarak Kütahya Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Resim Bölümü'nün ilk mezunlarından olan Betül Erpolat, 1997 yılında Dumlupınar Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Seramik Bölümünden mezun olmuştur. Bu arada farklı işlerle meşgul olmasına rağmen sgraffito çalışmalarına ara vermemiştir. Sgraffito sanatçısı Betül Erpolat, 2010 yılından itibaren ise yerel yönetim bünyesinde eğitimlik görevini sürdürmektedir.

olarak kaydedilmiştir. “Ö” öğrenciyi, “K” ve “E” cinsiyeti, “rakam” ise yaşı ifade etmektedir.

BULGULAR

Araştırmaya katılan kursiyerler sgraffito tekniğinin öğrencilere sağlayacağı katkıları belirtmişlerdir. Kursiyerler, sabır, küçük kas gelişimi, dikkat, temizlik, özen, emek, zaman yönetimi, kompozisyon, estetik, geleneği yaşatma, Kütahya tanıtımı, sadelik, ayrıntı, ticari, beğeni, sorumluluk, planlama, konsantrasyon, terapi, hobi ve sanata vurgu yapmışlardır.

Ö1, E, 37: El emeği ile çalışmanın ve kazanmanın ne kadar önemli ve kişi açısından değerli olduğunu gösterir.

Kütahya'nın geçim alanı büyük ölçüde seramik üzerine olduğu için arz ve talebe göre belirlenen ücretler hâliyle geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır. Bu ücretlerin genellikle işçilik boyutunun düşük olması kişileri el emeğine verilen değer açısından düşündürmektedir. Sgraffito tekniğinin özellikle el emeği ile kazanç arasındaki anlamlı bağı kurması açısından önemli olduğunu ve emek ile kazanmanın ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Bu yolla öğrenci emek harcayarak ortaya çıkardığı bütün eserlerine saygı duymayı, değer vermeyi öğrenecek ve bu işlerle uğraşanlara hak ettiği değeri verecektir.

Ö2, K, 43: Sosyal etkinlik amaçlı, estetik bakmayı sağlayan bir hobidir.

Sgraffito tekniğinin sosyal ve serbest zamanları değerlendirmede etkili bir teknik oluşu, öğrencileri dolaylı olarak zararlı alışkanlıklardan koruyup, sosyalleşmelerini ve sanatta birleşmelerini sağlayacaktır.

Ö3, K, 33: Öğrenmek istediğim tek sanattı.

Dikkat, temizlik ve özenle işlenen estetik sanatın öğrenciler tarafından algılanması ve uygulanması, hayata bakışlarının kalitesini arttıracak, sorunları uzamsal bir şekilde çözmelerini sağlayacaktır.

Ö4, E, 21: Hayatta atılacak adımların düşünülerek dikkatli atılmasını sağlar.

Bu sanat ile öğrenciler, dikkatin, konsantrasyonun ve ince işlemenin ne denli geri dönüşümsüz olduğunu, en küçük bir hatanın bile bir eseri yok edebileceğini görebilmektedir.

Ö5, K, 22: Sabrı öğreten, sıkıntıları unutturan, ruhu tazeleyen, negatif enerjiyi pozitif dönüştüren bir sanattır.

Günümüz toplumlarında pek çok şeyi çok çabuk tüketen anlayış yerini sabırla, zamanla ve pozitif düşünce ile nasıl bir yaşam süreceğine olan felsefi anlayışı keşfedecektir.

Ö6, E, 21: El hassasiyeti verir ve ince ayrıntıları düşünme yeteneğini geliştirir.

Küçük kasların hareketine dayalı bu teknikle yapılan işlerin el-göz koordinasyonunu sağlaması kadar hayat bakışı olarak da dikkati, ilgiyi ve ayrıntıları görme gibi bir katkısının olduğu varsayılmaktadır.

Ö7, K, 42: İstikrarlı, düzenli ve planlı çalışmanın başarıya ne kadar katkısının olduğunu; bir sanat eserine sadece görsel bir güzellik olarak bakmamayı aynı zamanda içindeki büyük emeği, değeri ve derinliği görmeyi sağlar.

Desenin çıkarılması, çizilmesi, kazınması vb. aşamaları ile kendi yaptığına sahip çıkmayı ve korumayı öğreten eşsiz ve güvenilir bir sanat dalıdır.

Ö8, K, 30: Terapi sağlayan bir sanattır.

Saatlerce yapılan kazıma çalışmaları ile düşüncelerin yoğunlaştığı ve hissi olarak kişiyi rahatlatan bir uğraş olarak öğrencilere konsantre olma ve yalın düşünme becerilerini kazandırır. Sakinleştirir, psikolojik rahatlamayı sağlar ve haz verir.

Ö9, K, 38: Yaptıkça bağlanılan, bağlandıkça daha farklı eserler çıkarmak istenilen, gençlere ve çocuklara hobi olarak tavsiye edilebilecek bir sanattır.

El emeği algısının gelişmesiyle gençlerin hem bir hobi hem de ticari bir gelir kapısı olarak görebilecekleri ciddi bir sektördür sanatıdır.

Ö10, K, 31: Geleneği yaşatarak yapılan eserler miras olarak bırakılabilir.

Kütahya'ya mal olmuş bu sanatla birlikte şehir tanıtımına ve markalaşmaya neden olması açısından önemlidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kütahya'ya has sır üstü kazıma sanatı olarak bilinen sgraffitonun, öğrencilere sağlayacağı katkıları ortaya koymak için yapılan araştırma sonuçlarına göre; bu işi yapan kursiyerlerin büyük çoğunluğunun sgraffitoyu sabır, dikkat, estetik, konsantrasyon, kültür mirası, terapi ve sosyalleşme aracı olarak nitelediği görülmüştür.

Bu tekniğin Kütahya olarak sahiplenilmesi, halk eğitim kursları, üniversitelerde verilen konferanslar, seminerler ve okullarda müfredata konulacak seçmeli dersler ile öğrencilere tanıtılması ve yukarıdaki katkıların sınanması önerilir. Bununla birlikte yurt içi ve yurt dışında sergiler açılarak Kütahya'yla özdeşleşen sgraffito sanatı tanıtılmalı, aynı zamanda yapılacak projelerle Kütahya'ya özgü bu miras korunmalıdır. Böylece Anadolu topraklarında unutulmaya yüz tutan bu sanat gün yüzüne çıkarılarak gelecek nesillere aktarılmış olacaktır. Bunu yaparken bu iş ile uğraşanlar da istihdam edilmelidir. Aynı zamanda Sgraffito sanatı, Kültür Bakanlığı, Üniversiteler vasıtasıyla projeler ve sergiler ile desteklenmeli aynı zamanda UNESCO tarafından da koruma altına alınmalı ve böylece Kütahya'ya özgü bu kültür mirasının unutulmasının önüne geçilmelidir.

Günümüzde öğrenciler gelecek kaygısıyla yoğun bir ders çalışma temposu içine girmektedir. Böyle bir durumda bazı öğrenciler bunalmakta, zaman zaman kendisini

çıkamazda hissetmekte ve olumsuz tavırlar sergileyebilmektedir. Öğrencilerin yoğun tempo neticesi bunalıp boşluğa düşmesini önlemek için sabrı öğreten, başarıya adım adım ulaşma hazzını veren, negatif enerjiyi pozitive dönüştüren sgraffito sanatı ile ilgilenmeleri önerilmekte ve bu sanat ile ilgilenen ve bu sanatı icra eden bir öğrencinin hayata bakış açısının değişeceği, sorunlarını uzamsal bir şekilde çözümleyeceği düşünölmektedir. Bunun için de Sgraffito sanatı gençlere ve çocuklara tavsiye edilmeli ve öğretilmelidir.

KAYNAKLAR

ERPOLAT, Betöl, (21 Mart 2014), Görüşme.

İRDELP, İbrahim Vefa, (2012),“Günümüz Çini Sanatında Sgraffito Teknikleri ve Uygulamaları”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uşak.

SARNIÇ, Kamuran Özlem, (2004),“Seramik’te Sgrafit Kazımalar”,**Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Seramik Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir.

SEVİM, Sıdika Sibel, (2003), **Seramik Dekorları**, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Faköltesi Yayınları, Eskişehir.

SEVİM, Sıdika Sibel, (2007), **Seramik Dekorlar ve Uygulama Teknikleri**, Yorum yayınları, 1. Basım, İstanbul.

YAMAN, E. (2010). Psikoşiddete (mobbinge) maruz kalan öğretim elemanlarının örgüt kültürü ve iklimi algıları. **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, 10(1), 547-578.

EKLER

Ek 1:
Sgraffito
Tekniğinde
Kullanılan
Malzemeler

Betül Erpolat'ın
arşivinden
alınmıştır.

Ek 2: Sol
yukarıdan
aşağıya karo,
karbon kâğıdı
kaplanmış
karo, desenin
ürün üzerine
aktarılması,
desenin ürün
üzerine
işlenmiş hali,
sgraffito
resminin
yapım
aşamaları,
pişirilmiş ve
çerçevelemiş
hali

Aynur
Çukurcalıoğlu'nun
arşivinden
alınmıştır.

Ek 3:
Sgraffito
Eserlere
Çerçeve
Seçimi

Aynur
Çukurcalıoğlu'nun
arşivinden
alınmıştır.

Sır Üstü Sgraffito Çalışmaları

Betül Erpolat'ın
arşivinden
alınmıştır.

Ek 4: Eğitimci
Betül
Erpolat'ın
Eserlerinden
Örnekler

Sır Üstü Sgraffito "Kadın Temalı" Eserler

Betül Erpolat'ın
arşivinden
alınmıştır.

Sır Üstü Sgraffito “Renkli Çalışmalar”

Betül Erpolat'ın
arşivinden
alınmıştır.

Sır Üstü Sgraffito “Çeşitli Dekorasyonlar”

Ek 5:
Kursiyerlerin
Eserlerinden
Örnekler

Nurgül Bozkurt'un arşivinden alınmıştır.

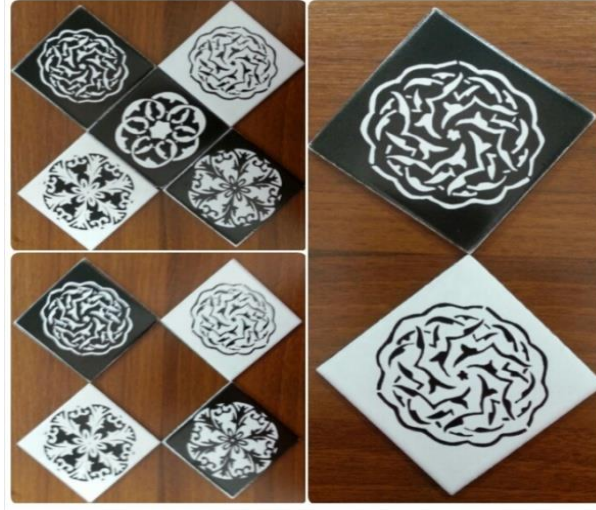

Aynur Çukurcalıoğlu'nun arşivinden alınmıştır.

Aynur Çukurcalıoğlu'nun arşivinden alınmıştır.

Ek 6: Yeni
Başlayan
Kursiyerlerin
Çalışabileceği
Örnek Eserler

Nurgül
Bozkurt'un
arşivinden
alınmıştır.

Nida Bayındır'ın
arşivinden
alınmıştır.

HÂŞİMÎ'NİN MİHR Ü VEFÂ MESNEVİSİNDE "MEKÂN"

"PLACE" IN MATHNAWI OF HÂŞİMÎ'S MİHR Ü VEFÂ

Salih UÇAK*

Özet

Mekân, anlatılarda olay ve durumların yaşandığı bir sahnedir. Sanatçılar mekânı, salt bir tasvir ve tanıtım aracı olarak değil; poetik kaygıları da önceleyen bir unsur olarak işler. Anlatılarda mekân, şahıs kadrosunu doğrudan etkileyen ve şekillendiren bir unsurdur. Çünkü çevresel şartlar olaylara bağlı olarak oluşturulmuş ve hâkim bir unsur olarak bilinçli seçilmiştir. Farklı unsurların bir araya getirdiği roman ve benzeri anlatılarda mekân, bu bağlamda organizasyonu tamamlayan önemli bir yapıdır. Anlatılarda sanatçılar, olaya psikolojik derinlik katmak için kahramanların mekân ile ilişkilerine özen gösterdikleri aşikârdır.

Mihr ü Vefâ mesnevisinde mekân çok net çizgilerle bilinen dış dünyaya ait coğrafyalar olarak verilmez. Saray, şehir, ülke tasvirleri anlatının mekân kazanması için kullanılan yerlerdir. Deşt veya kûh gibi mekân tasvirleri daha çok vakanın çetrefilliğini ifade etmek üzere işlenmiş mekânlardır. Kahramanların içsel durumlarını etkileyen mekân tanıtımı, anlatıcının önceliğidir. Mesnevide Vefâ'nın aşk/kader yolculuğunda karşılaştığı zorluğu dile getirmek için mekânın temsil niteliğinden faydalanılır. Anlatıcı, mekân betimlemesiyle kahramanın bakış açısı arasında bağ kurar.

Bu makalede Mihr ü Vefâ mesnevisindeki "mekân" unsurunu farklı boyutlarıyla incelemeye gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: Hâşimî, Mihr ü Vefâ, mekân, mesnevi

Abstract

The place is a stage that the events and occasions have been experienced in the narration. Artists treat the place not only as a device of depiction and description but an element foregrounding the political anxieties as well. The place in the narratives is a factor having direct effect on the characters and shaping them; because the environmental conditions have been set in connection with the events and have been deliberately chosen as a dominant element. The place in the novel and similar narratives consisting of different factors is a significant structure completing the organization in this context. It has been given the opportunity of looking at the relationships between the heroes and the places from different dimension.

* Okt.; Erbil Selahaddin Üniversitesi, Diller Fakültesi, Türk Dili Bölümü, salihucak21@hotmail.com

In the *Mihr ü Vefâ* mathnawi, the place is not presented with certain lines as the geographies belonging to the known outer world. The descriptions of palace, city and country are the locations that have been used to enhance the narrative with the place. The place descriptions such as “deşt” or “kûh” are the places that have been much more treated to express the intricacy and complexity. The place introduction affecting the inner feelings of the heroes is the priority of the narrator. It has been utilized from the representative characteristic of the place to be able to state the difficulty of *Vefâ* during the journey of love/fate. The narrator has set a link between description of the place and perspective of the hero.

We have endeavored to examine “place” in *Mihr u Vefâ* mathnawi with different sizes in this article.

Key Words: Hâşimî, *Mihr ü Vefâ*, the place, mathnawi

Giriş

Mekân, anlatılarda olay ve durumların yaşandığı bir sahnedir. Mekâna yüklenen anlam aynı zaman da onun işlevselliğini de göstermektedir. Estetik bir unsur olarak mekânı değerlendiren sanatçılar, mekânı çok daha önemli bir konumda ele alırlar. Pek çok sanatçı mekânı, salt bir tasvir ve tanıtım aracı olarak değil; poetik kaygıları da önceleyen bir unsur olarak işler.

Mekânın anlatılarda; olayların cereyan ettiği çevreyi tanıtmak, roman kahramanlarını çizmek, dönemi ve toplumu yansıtmak, genel atmosferi yaratmak üzere kullanıldığını görürüz(Tekin 2001:129).

“Mekân, tematik yapının algılanıp işlenmesini etkileyen bir kaynaktır”(Narlı 2007: 457). Anlatılarda mekân, şahıs kadrosunu doğrudan etkileyen ve şekillendiren bir unsurdur. Çünkü çevresel şartlar olaylara bağlı olarak oluşturulmuş ve hâkim bir unsur olarak bilinçli seçilmiştir. Farklı unsurların bir araya getirdiği roman ve benzeri anlatılarda mekân, bu bağlamda organizasyonu tamamlayan önemli bir yapıdır.

Mekân, anlatılarda sadece dış gerçekliğin (fiziki çevrenin) değil, büyük ölçüde iç gerçekliğin (moral gerçeğin) ortaya konulmasında, yansıtılmasında araç olarak kullanılır. Bu bakımdan mekân unsuru, kişilerin kimliğini yönlendiren bir etken olarak kullanıldığını bilmek gerekir(Tekin 2001: 142,145).

Mekân, kurmaca metinlerde olayların cereyan ettiği yerdir ve eserin temel unsurlarındandır. “Mekân, her şeyden önce olayların meydana geldiği bir yapı taşıdır” (Arslan, 2009: 91). Mekân, gerçek dünyadan olabileceği gibi, farklı hikâyelerde hayali yerler de olabilir.

Mihr ü Vefâ mesnevisinde mekân çok net çizgilerle bilinen dış dünyaya ait coğrafyalar olarak verilmez. Saray, şehir, ülke tasvirleri anlatının mekân kazanması için kullanılan yerlerdir. Deşt veya kuh gibi mekân tasvirleri daha çok vakanın çetrefilliği ifade

etmek üzere işlenmiş mekânlardır. Kahramanların içsel durumlarını etkileyen mekân tanıtımı, anlatıcının önceliğidir.

Anlatının birinci bölümünde Yunan padişahının ülkesi ve sarayı vardır. Vefâ'nın buradaki konumu verildikten sonra mekânsal olarak buraya dönüş söz konusu olmaz. Anlatıcının mekânın işlevsel kullanımı konusundaki tavrı nettir. Mekân, ancak anlatının kurmaca dünyasındaki yapıyı tamamlamak üzere vardır.

Mihr ile Vefâ'nın tanıştığı yer net olarak ifade edilmez. Ancak anlatı içinde buranın Mihr'in deniz fırtınasından kurtulduğu yer olduğunu sezinleriz. Mekân, Süleyman hazinelerini saklayan mağaraların bulunduğu yerdir. Mekânın değişimi Mihr ile Vefâ'nın çıktığı avdan sonra değişecek ve vakanın ilerleyişi boyunca devam edecektir.

Mihr'in Şah-ı Mağrip'in sarayına götürülüşünden sonra anlatıda somut mekân tasvirleri daha fazla yer tutmaya başlar. Zengi kalesi ve Bezzaz'ın bulunduğu şehir, bilinen zamana ait yerleşim yerleri tasviridir.

Vuslat, Şehr-i Mağrip'te gerçekleşir. Şehrin ait olduğu coğrafya net değildir. Şehrin kendi güzelliği ve saray hakkında kısa tanıtımlar yapılmaktadır.

1. Mesnevinin Özeti

Taymûs, Yunan ülkesinin cesur ve adil hükümdarıdır. Ölüm döşeğindeyken ekâbiri toplar ve vasiyetini açılar. Vasiyetinde üç oğluna birer küp bırakır. Küplerin sırrını âkil vezir açıklar. Buna göre şahlık büyük oğul Safâ'ya devletin ticari işleri Afâ'ya düşer. Küçük oğul Vefâ'nın payına altın ve mücevher dolu küp düşer. Dostlarıyla kısa sürede küpteki altın ve mücevheri harcayan Vefâ, yalnızlaşır. Yarenleri onu terk eder, utandığı için ağabeylerine de gidemeyen Vefâ ülkeyi terk etmeye karar verir. Bu kararı uygulamaya geçirirken remil sanatında bir hayli usta olan mahir bir remmale fal baktırır. Remmal ona yol gösterir. Bu yol, kahramanın bütün geleceğini etkileyecek olan olayların başlangıcıdır. Çünkü bu yol onu Mihr'e/aşka götürecektir.

Vefa, Mihr ile karşılaşır. Mihr, ona babası Şah-ı Haver'in Tatarlarla yaptığı çetin savaştan sonra denize açıldıklarını, denizde çıkan bir fırtınadan sonra bir adaya sığındıklarını, bu hengâmede babasının kaybolduğunu, Hızır'ın kendisine yol gösterdiğini, Hızır'ın onları getirdiği yerde Süleyman hazinelerinin olduğunu uzun uzun anlatır. Mihr, Hızır'ın telkiniyle kendisini beklediğini nakleder. Vefâ da, kendi hikâyesini Mihr'e nakleder ve vuslat gerçekleşir. Neşeli ve mutlu günler başlar. Mihr'in dayesi onlara ava çıkmalarını salık verir. Hazırlıklar yapılır ve iki sevgili ava çıkar. Karşılıklarına çıkan bir ahuyu dört gün boyunca kovalarlar. Dördüncü günün sonunda Mihr ahuyu yaralar. Ahu yaralı olarak kaçar. Mihr'in oku ahunun vücudunda kalmıştır. Onlardan habersiz ava çıkan Şah-ı Mağrip aynı ahuya ok atar ve onu yakalar. Onu yakaladığında zaten yaralı olduğunu görür. Ok işlemeli ve eşsiz denebilecek kadar güzeldir. Oka hayran olan Şah, ok üzerindeki kan izlerini okutur. Kan, "Mihr" okunacak şekilde oka yayılmıştır. Şah-ı Mağrip, görmediği Mihr'e âşık olur.

Şah-ı Mağrip'in çektiği aşk acısı dayanılmaz hale gelince sahireden yardım talep eder. Sahire, tebdil-i kıyafetle Mihr ile Vefâ'nın meclisine girmeyi başarır. Bir gece herkesi sarhoş ettikten sonra buradaki birçok kişiyi öldürür. Vefâ'nın boğazını keser, Mihr'i yarı baygın halde Şah-ı Mağrip'in sarayına ulaştırır. Mihr, kendine geldiğinde sarayda olduğunu görür. Ona Vefâ'nın öldüğü söylenir. Ancak gaybdan gelen bir ses Vefâ'nın yaşadığını söyler. Bunun üzerine Mihr, Şah-ı Mağrip'ten Vefâ'nın yasını tutmak üzere bir yıl süre ister. Şah, bunu makul görür. Mihr, karalara bürünür ve matem tutar. Böylece zaman kazanmış olur.

Bu sırada uzun zamandır kardeşlerinden haber alamayan ağabeyleri Vefâ'yı aramaya çıkarlar. Onlara Remmal yol gösterir. Afâ ve yanındakiler Vefâ'yı boğazlanmış olarak görürler. Afâ, şah damarının kesilmediğini ve kardeşinin hâlâ yaşadığını görünce hemen tedaviye başlar. Vefâ, iyileşip kendine geldiğinde yaşananların farkına varır. Afâ'nın bütün ısrarlarına rağmen onunla dönmez. Mihr'e kavuşmak için yeniden yollara düşer. Bu, kahramanın ilk ayrılık deneyimidir. Vefâ bir şehre gelir. Şehirde hancı Pîr'le tanışır. Neden şehirde herkesin kara giyindiğini sorar. İşin sırrını öğrenir. Pîr ve saray bahçıvanı Abdülkadir'in yardımıyla saraydaki Mihr ile haberleşir. Plan yapar ve bir gece Mihr'i saraydan alarak kaçarlar. Sabaha kadar at koşturan iki sevgili ulu bir ağacın altında uyumak üzere mola verirler. Oraya yakın olan bir Zengi kalesi vardır. Kale askerleri gezerken uykudaki Mihr ile Vefâ'ya rastlarlar. Askerler Mihr'i tutsak edip Zengi reisine götürürler.

Zengi, Mihr'i görür görmez âşık olur. Ona kavuşmayı arzular. Mihr, ondan iki günlük mühlet ister. Bu sırada Vefâ uyanmış ve başına gelenleri fark etmiştir. Öte yandan Şah-ı Mağrip, Mihr'in olmadığını görünce çılgına dönmüş, Sahire'yi çağırılmış, ancak Sahire Mihr'i bulup getiremeyince Şah tarafından katledilmiştir. Vefâ, Zengi kalesine satıcı kılığıyla girer. Mihr'le haberleşen Vefâ, bir gece yarısı Mihr'le kaleden kaçarlar.

Sığındıkları şehirde bir kadın onları misafir eder. Şehrin sefih tüccarı Bezzaz Mihr'in methini duyar ve ona sahip olmak ister. Zen(sahire) vasıtasıyla Mihr'i tuzağa düşürür. Vefâ, tuzağı geç de olsa fark eder ve gece kaçma planı yapar. Mihr iki atla gece sokakta bekleyecektir. O sırada uyuklayan Vefâ'nın atlarından birini çalan Düzd(hırsız) atlanır ve yola çıkar. Mihr atının Vefâ olduğunu düşünür ve diğer ata binerek takip etmeye başlar. Sabahın ilk ışıklarına kadar süren bu takip nihayet sonlanır. Durduklarında Mihr, onun Vefâ olmadığını, Düzd olduğunu anlar ancak iş işten geçmiştir. O sırada Mihr'in peçesi açılır. Mihr'in yüzünü gören Düzd ona âşık olur. Konumu gereği talebi olmaz. Mihr de onu affeder ve her biri kendi yoluna gider.

Yaşananların bir kader olduğuna inanan Mihr, geri dönmez. Nasibinde Vefâ varsa mutlaka gelip kendisini bulacağını düşünerek yeni bir yola çıkar. Şehr-i Mağrip denilen bir yere gelir. Şehrin sultanı yeni ölmüştür. Ve geleneklerine göre şehrin kapısından ilk giren kişi sultan olacaktır. Mihr, buraya sultan olur. Gerçeklerin ortaya çıkması için Mihr şehrin girişine bir çeşme yaptırır. Çeşmeye kendi resmini aştırır. Resmi görüp bayılanların huzuruna çıkarılmasını emreder. Bütün bu yaşananlardan sonra Vefâ, Mihr'e karşı

mesafeli olması gerektiğini düşünür. Tereddütleri ve “acabaları” vardır. Mihr’in yaptırdığı çeşmeye gelip onu gören ve bayılan Şah-ı Mağrip, Zengi, Bezzaz ve Düzd huzura çıkarılır. Mihr, yüzünü gizler. Herkesin huzurunda bayılma nedenleri ve başlarında geçenlerin anlatılması istenir. Detaylarıyla yaşadıklarını anlatan âşıklar, Mihr’i aklamış olurlar. İffetini koruduğunu anlayan Vefâ, Mihr’e kavuşur. Tahta Vefâ geçer. Düğün hazırlıkları başlar. Mihr, âşıklarını bağışlayarak onlara çeşitli hediyeler sunar. Düğüne Vefâ’nın kardeşleri ve diğer bütün ekâbir davet edilir. Şah-ı Mağrip sağdıç olur. Düğünden sonra Hızır’ın gösterdiği Süleyman hazineleri taşınır. Vuslat gerçekleşir.

2. Somut Mekânlar

Somut mekân, anlatı kişilerinin yaşadıkları, üzerinde hareket ettikleri, günlük yaşamlarını sürdürdükleri, bu evrene ait somut, bildik mekânlardır. Ancak mekânın işlevselliği bakımından mekân tercihi, anlatı kişilerinin ruhsal durumları ve mizaçlarıyla doğrudan bağlantılı olduğu gerçeği unutulmamalıdır(Çetin 2003:166-167).

Somut mekânlar, “açık” ve “kapalı mekânlar” olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. Açık mekân, olayların cereyan ettiği köy, kasaba, şehir, ülke, ova, deniz, dağ gibi açık alanlardan oluşan mekândır.

Kapalı mekân , “dar veya iç mekân” olarak adlandırılabilir. Ev, oda, daire, köşk, saray gibi kapalı mekânlardır. Kapalı mekânlar, anlatı kişilerinin ruhsal yapılarıyla alakalıdır. Özellikle içe dönük, yalnızlığı seven, inziva halini yaşayanlar için birebir çizilen mekânlardır. Bireysel, felsefi ve metafizik anlamda kendi var oluşlarını gerçekleştiren kişilerin mekân tercihi, kapalı mekânlardır(Çetin 2003: 169).

Mekân, anlatı sisteminde yer alan vakanın somutlaşmasında rol oynayan önemli bir unsurdur. Anlatıcı, kahramanın kimliğiyle birlikte içinde yaşanan ortamın sosyo-kültürel portresini aynı sebeple bir araç olarak kullanır(Tekin 2001: 148).

Şah-ı Mağrip sarayı, anlatıda somut mekânların tasviri bağlamında dikkat çekicidir. Şah’ın gücünü, zenginliğini ifade etmek için mekânın taşıdığı değer özellikle vurgulanır:

*Sıvası hall-i zerle sırça kâşi / Ki ayak basmamışdı ana nâşi
Uluov-ı kadrile eflâke hem-ser / İki kandil mihr u mâh-ı envær
Kevâkibveş kanâdil anda bî-had / Kebîr iki sagâyir lîk bî-’ad(3000-3002)¹*

Mihr ile Vefâ’nın Şah-ı Mağrip sarayından kaçtıktan sonra altında uyudukları ağaç tasviri, kahramanların rahatlıkla altında uyuyacakları güvenli bir yer imajı ile verilmektedir:

*Görürler bir dirah-ı sidre peyvend / Ana hem-tâ bulunmaz misl ü mânend
Âlemdür sanki eşcâr aslına hep / Sünüler kamu aqsânı müretteb
Anun yaprakları elvâh-ı kudret / Yazılmış üstine âyât-ı rahmet (4368-4370)*

¹ Parantezle gösterilen numaralar mesnevinin beyit numaralarıdır.

Zengi kalesi, yüksek bir dağ üzerinde kurulmuş ulaşılması zor bir yerdir. Zengilerin konumlandığı yer itibariyle kale, aşkın vuslat yönüne bakan zorluğunu da ifade etmektedir:

*Varidi ol tagun üstinde kal'a / Getürmişdi yakup dünyâ-yı kal'a
O denlü kadrile irmiş a'lâya / Sanasın nerdübân-ı 'arş-ı pâya
Yapusu ol hisâruñ şöyle a'lâ / Belâ üzre belâdur şöyle bâlâ (4404-4406)*

Anlatılarda kahramanın olgunlaşması için çıkılan yoldaki her engel bir eşik, bir basamak olarak görülür. “Kahraman, kaderinin ona rehber ve yardımcı olan kişileştirmeleriyle birlikte macerasında aşırı güç bölgesinin girişindeki “eşik muhafızı”na gelinceye dek ilerlediği nokta” mekânın bir sınama aracı olarak kullanıldığını gösterir(Campbell, 2010: 94). Zengi kalesi, kahramanın aşmak zorunda olduğu engeldir. Bu engel aşılmadan aşka/nihai ödüle ulaşma imkânı yoktur.

Mesnevinin son bölümünde düğünden sonra gidilen hamam, sosyal yaşamın bir parçası olarak dikkat çeker. Güncel yaşamın cereyanı bağlamında dikkate değer bir mekân olarak anlatıda yer alır.

*Degül hammâm bir şeyh-i tarîkat / Şeri'at ehli vü sâhib-tarîkat
Müsâfir âdeme ebvâb-ı meftûh / Metîniken kamu esrâr-ı meşrûh
Kazanı rûz u şeb inmez ocakdan / Müsâfir olanı salmaz kucakdan(6366-6368)*

3. Soyut Mekânlar

Genel olarak anlatılarda bildik gerçek mekânlar çoğunlukta olsa da hayale dayanan hayalî, soyut mekânlar da vardır. Bu mekânlar masalsı özellikler taşıdığı için son derece mükemmel, anlatının ruhu ile uyuşmuş, hayalde özel olarak üretilmiş ve yeryüzünde rastlanması mümkün olmayan yerlerdir. “Düş ülkeye” ait olan bu mekânlar, idealize edilmiş, insan ruhunun arzularına ve özlemlerine göre kurgulanmış özge mekânlardır. Anlatıcının hayalinde kurguladığı bu mekânlar, vakanın soyut boyut kazanmasında önemli bir rol üstlenirler.

Anlatılarda, insanlığın “yitik ülkeleri” olarak adlandırılan soyut mekânlar, bir özlemin, arzunun tezahürü olarak ortaya çıkar. Mekânın illa ki gerçek (bildik, tanıdık) bir yer olması gerekmez. Olayların cereyan edeceği çevre, “hayalî” veya ütöpik (idealize edilerek tasarlanmış) olabilir(Tekin 2001: 149).

Vefâ'nın Mihr'i aramak üzere çıktığı yolda geçmek zorunda olduğu dağ, Kaf dağına teşbih edilmiştir. Coğrafi engel ile Vefâ'nın yaşadığı rakip engeli arasında bağ kurulmuştur:

*Çeküp ser-keşliğile baş çün Kâf / Felek cevrini dilmiş sanasın kâf(3271)
Vefâ esrâr-ı kûha oldı hayrân / Didi ya Rab işim sa'bın kıl âsân (3279)*

Mekânda uçsuz bucaksızlık düşlemi, hayranlık duyan varlığın terfisi veya büyümesi olarak görülür. Çöl veya ova imgesi, kahramanların içsel dünyalarını anlamada ipuçları taşır(Bachelard 2008: 268/297). Mesnevide Mihr'i aramaya çıkan Vefâ, çöl ve vadilerin uçsuz bucaksızlığı karşısında hayranlığını gizleyemez. Zaman zaman bu mekânlar ümitsizlik imgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Giderken gördi nâgeh deşd ü vâdî / Ki fehm olmaz beyâzile sevâdı (3299)

Vefâ'nın Mihr'e kavuşma isteği ile çıktığı yol zor engellerle doludur. Geçtiği dağ silsilesi veya çöl kahramanın vuslata ne kadar uzak olduğunu da anlatır. Bachelard'a göre uçsuz bucaksız mekânın kahraman tarafından temaşa edilmesi ile bu mekân daha da büyümüş olur. Mekânı temaşa etme tavrı, öyle insani bir değer taşır ki, kısa ve tikel olanı uçsuz bucaksız bir hale getirir(Bachelard 2008: 300)

*Gidüp andan ki geldi bir makâma / Ki benzer 'ayni san dârü's-selâma
Ne gördi gördi bir kûh-ı ser-efrâz / Ki geçmez itse yüz yıl murâ pervâz
Dahi gördi bu bir sahrâ vü yâzı / Bilinmez nice günlükdür dirâzı (3351-3353)*

Soyut mekânların her biri, kahraman için birer semboldür. Fromm'a göre semboller kişiye veya belirli toplumlara özgüdür. Rastlantısal semboller, çok dar bir çerçeveye seslenmektedirler ve onu yalnızca sembollerin anlamını bilenler anlayabilir(Fromm, 1992: 31) Vefâ, arzusuna kavuşmak için katlanması gerekeni bilir. Bu yüzden mekâna özgü imajları okuyup yorumlayabilmektedir.

Anlatıcıya düşen görev, merak ve ilgiyi sürekli kılmaktır. Mekânın hatta vakanın gerçek olup olmaması, o kadar önemli değildir(Tekin 2001: 150). Hâşimî, mekân unsurunu tasarladığı vakaya uygun bir biçimde tablolaştırır. Mihr ü Vefa kurgusunda mekânın vakanın somutlaşmasında önemli olduğunu, anlatıcının mekân çizimlerinin buna uygun olarak yaptığını görürüz.

4. Mekân Tasvirleri

Tasvir, gözlenen bir varlığın, çevrenin kişi ve olayların bütün özellikleri ile sunulması, anlatılmasıdır. Tasvir, görüntünün yazı ile resmedilmesi, okuyucunun gözü önünde canlandırılmasıdır. Anlatıda bir objeyi tanımlamak için kullanılan bu yöntemde gözlem oldukça önemlidir. Tasvir, daha çok eşyanın dış boyutuyla ilgilidir.

Tasvir, anlatılarda kişilere ait iç dünyanın daha iyi ifade edilmesi için kullanılan bir araçtır. Mekân tasviri, aynı zamanda okuyucuda gerçeklik düşüncesini uyandırma ve merak duygusunu canlı tutmanın yollarından biridir. Anlatıcı, bir ressam tavrıyla mekânı ayrıntılarıyla hatta gölge ve ışık yansımalarına varıncaya kadar titizlikle görebilir. Özellikle estetik değere önem veren sanatçılar, mekân tasvirlerini anlatının en önemli unsuru olarak görür ve işlerler(Çetin 2003:170-171).

Anlatılarda sanatçı, sanatını ortaya koyarken gerçek dünyaya öykünür ve okuyucusuna küçük bir dünya sunmaya çalışır. Bu, onun yeni bir “atmosfer” oluşturma çabasıdır. Bu bağlamda tasvir etmek, bir şeyi olduğu gibi anlatmak demek değildir. Anlatıcı, tasvir ettiği şeyi, bize gerçekmiş gibi yeniden çizer, kurgular. Tasvir, bir bakıma anlatının tamamlayıcı bir yanındır. Sadece bir dekor değil, lirik ve estetik bir düzeydir(Tekin 2001: 199,207).

Vefâ'nın geçtiği dağ tasviri yolun çetinliğini ortaya koymak anlamında önemlidir. Âşık ve maşuk'un kavuşması fizikî mekân itibarıyla de zorlaştırılır. Yol; beladır, belayı savmanın tek umarı yolu yürümektir. Metanet ve sebat, âşıkın elindeki yegâne silahtır.

*Serîdür kubbe-i eflâkı hâvî/ Ki tutmuşdur cihânı nâm ü câvî
İrişmiş kulle-i zât-ı burûca / Olur san nerdübân fevk-i 'urûca (2532-2533)*

Anlatılarda mekân tasvirlerinin bir amacının da anlatıcının sanat yapma, dil ustalığını gösterme olduğu aşıkârdır(Tekin 2001: 174). Mesnevide Bağdat'a teşbih edilen şehir ile ilgili tasvir, şehir tasvirleri içinde dikkat çekenlerden biridir.

*Ne gördi gördi bir şehri mu'azzam / Ki san Bâgdâd ol mısır-ı mükerrerem
İrem dirdi göreydi ehl-i cennet / İçinde sularıdur cûy-ı cennet
İçi memlû ser-â-ser kasr u eyvân / Ki her eyvânıdur eyvân-ı keyvân
Girü her kasr içi olmuş kemerler / Bunu yapmaz mukarrerdür kem erler
Dahi şehri içre var yir yir mesâcid / Namaz için olur halk ana sâcid (3476-3480)*

Mihr ile Vefâ'nın vuslatından sonra kurulan düğün çadırı, büyüklüğü ve zenginlik değeri abartılı olarak tasvir edilir. Çadır tasviri, bir anlamda şatafatın ve gücün de sembolüdür. Alelade değil, seçkin bir mekân oluşturma kaygısının bir göstergesidir:

*Sütûn-ı çetr cümle sim ü zerden / Müzeyyen her biri dürr ü güherden
Kakılmış sikkeler ser-cümle simin / Sanasın nice urmuş şir-i pür-kin
Veyâhûd kutb-ı 'âlemdür sütûnı / Getürdi sanki tâk-ı bi-sütûni (6051-6053)*

Zengi kalesi, gökyüzüne yükselen ve bela üzere bina edilen bir yapı olarak tasvir edilir. Bu tasvir anlatıya psikolojik derinlik katmak üzere kahramanların mekân ile ilişkilerine farklı boyuttan bakma imkânı verilmiştir. Âşıkın, sevgilinin bulunduğu mekâna karşı geliştirdiği hassasiyetler, insanın duygu dünyasında derin titreşimlere sebep olmakta ve bizi, metni anlamlandırma noktasında, “mekân” unsuru üzerinden daha da derinleşmeye, kelimenin sembolik anlamları üzerinde yeniden düşünmeye ve daha çeşitli yöntemleri kullanmaya zorlamaktadır(Demirel 2014: 54).

*Varidi ol tagun üstinde kal'a / Getürmüşdi yakup dünyâ-yı kal'a
O denlü kadrile irmiş a'lâya / Sanasın nerdübân-ı 'arş-ı pâya
Yapusu ol hisâruñ şöyle a'lâ / Belâ üzre belâdur şöyle bâlâ
Yedi burcile san kim burc-ı eflâk / Nuhûset necmi her Zengi-i nâ-pâk(4404-4408)*

5. Mekânın Simgesel Değeri

Mekân, sadece olayların üzerinde cereyan ettiği bir yer, coğrafya olmanın ötesinde tek tek kişilerin kimlik kazandığı, olay halkalarının anlamlı birimler halinde meydana geldiği bir bütünlük olarak görülmelidir.

Anlatılarda mekânın temsili değeri vardır. Sosyal yaşantılar mekânın temsil niteliğine bağlı olarak sunulabilir(Çetin 2003: 176).

Anlatıda dekoratif bir betimleme olarak çevresel mekânlar dışında olayın derinlik kazanması için bilinçli olarak kullanılan olgusal mekânlar daha ciddi yer tutmaktadır. Mekân, anlatının vücut bulması ve kendi gerçekliğini oluşturması bağlamında önemlidir.

Mesnevide Vefâ'nın aşk/kader yolculuğunda karşılaştığı zorluğu dile getirmek için mekânın temsil niteliğinden faydalanılır. Anlatıcı, mekân betimlemesiyle kahramanın bakış açısı arasında bağ kurar.

Belâ levh-i kazâ ser-nâmesidür / Biten otları mihnet hâmesidür (3303)

Anlatılarda mekânlar, şahıslardan bağımsız düşünülemez. Anlatının gerçeklik kazanması için gerekli olan unsurlardan biri de mekândır. Karakterin kimlik ve kişilik kazandığı serüvenin görünen yüzüdür. Vakanın vücut bulması biraz da çizilen sahneye bağlıdır:

Gidüp çün vâül oldular makâma / Mahall-i dil-güşâ cây-ı merâma (2692)

Kişiler, çevrelerine göre tanınır. Çevreyi çevre yapan karakterin ona yüklediği anlamdır. Anlatılarda çoğunlukla çevresel mekânları karakterlerin gözünden görürüz. Vefâ'ya göre Zengi kalesi, taş üstüne taş koymakla değil, bela üstüne bela koymakla yükselen bir kaledir. Mihr'in esir olduğu bir mekânın içsel görüntüsü bu şekilde betimlenmiştir.

Yapısı ol hisârün şöyle a'lâ / Belâ üzre belâdur şöyle bâlâ

Yedi burcile san kim burc-ı eflâk / Nuhûset necmi her Zengi-i nâ-pâk (4406-4407)

Mesnevide rakiplerle karşılaşan kahraman, onları alt etmek için olağan dünyasından çıkıp olağanüstü tuhafıklar bölgesine doğru ilerler. Yolculuk boyunca masalsı güçlerle mücadele eden kahraman, gizemli macerasında benzerlerine- Şah-ı Mağrip, Zengi, Bezzaz, Düzd- üstünlük sağlan bir güçle geri döner(Campbell, 2010: 42).

Sonuç

Mesnevi-romans ve roman sürecine bakıldığında türler arası geçişkenliği görmek mümkündür. Mesnevi, romans veya romanda entrik unsurun gerçek hayattan farklı yorumlanması meselesinde hem edebî tecrübenin hem de anlatı türünün gösterdiği gelişim sürecinin iyi takip edilmesi gerekir. Sanatçının başarısı, kurgulama gücü ile edebî tecrübesine bağlıdır.

Vaka unsurunun varlığı, mekânı, kişi ve zamanı zorunlu kılar. Bu bağlamda mesneviden romana, romanstan romana geçiş daha çok anlatıcının mesafesi ve bakış açısı ile alakalıdır. Elbette devir-eser- zihniyet meselesi göz önünde tutulması gereken bir konudur. Ancak temelde kurgu için gerekli olan unsurlar bellidir.

Mekân, anlatılarda sadece vakanın üzerinde yaşandığı bir “yer” değildir. Kahramanın yaşadığı değişim sürecini, olayların birbiriyle bağlantılarını, çatışmanın psikolojik derinliğini de ifade eden bir kavramdır.

Klasik mesnevilerde geçen mekân, her ne kadar şiirsel ve irreal de olsa olay halkalarının yerli yerine oturması, kahramanların çevresi ile tanıtılması bağlamında başarılı bir kurgu ile verildiğini görmekteyiz. Anlatıcı, kahramanın ruhsal olgunluğu ile mekân arasında daima bir bağ kurma gereğini hisseder. Başarılı mekân tasvirleri, hem dönem anlayışının hem de poetik kaygının bir tezahürüdür. Hâşimî, mesnevide mekân unsurunu vakanın bir parçası olarak algılamış ve buna göre kurgulamıştır.

Mihr ü Vefâ mesnevisinde kahramanın doğuşu, olgunlaşması ve vaat edilene ulaşması için mekânın işlevsel olarak kullanıldığını görmekteyiz. Hâşimî, kahramanın dönüşümünü sorunsuz tamamlanması için kurguladığı kişiler/rakipler kadar, simgesel bir değer olarak mekândan da faydalanmaktadır.

Kaynaklar

ARSLAN, Fatih, Öykünün Sesini Kısmak, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2009.

BACHELARD, Gaston, Uzamın Poetikası, (A. Tümertekin, Çev.) İthaki Yayınları, İstanbul, 2008.

CAMPBELL, Joseph, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, (S. Gürses, Çev.) Kabalıcı Yayınları.İstanbul, 2010.

ÇETİN, Nurullah, Roman Çözümleme Yöntemi, Öncü Basımevi, Ankara, 2003.

DEMİREL, Gamze, “Klasik Türk Şiirinde “Mekân”ın Sembolik Yorumu”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. VII, S.34, Ordu, 2014.

ECE, Selami, Tahkiye Açısından Hâşimî'nin Mihr ü Vefa Mesnevisi, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üni. SBE, Erzurum, 1996.

Fromm, Erich, Rüyalar, Masallar, Mitoslar, (A. Arıtan, K.H. Ökten, Çev.) Arıtan Yayınevi.İstanbul, 1992.

NARLI, Mehmet, Şiir ve Mekân, Hece Yayınları, Ankara, 2007.

TEKİN, Mehmet, Roman Sanatı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001.

Mihr ü Vefâ, Avusturya Gotha Ms. orient T215 1b-211a (Yazma Eser)

Mihr ü Vefâ, Erzurum Seyfettin Özege 369 (Yazma Eser)

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

ECONOMIC SITUATION OF ÇERKEŞ TOWN IN THE MIDDLE OF XIX. CENTURY

Ahmet YURTSEVEN*

Özet

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda önemli değişiklikler yapmaya çalıştığı bir dönemdir. Söz konusu dönemde ekonomik alanda yapılan yeniliklerden en önemlisi vergi sisteminde yapılan düzenlemedir.

Bu çalışmada, XIX. yüzyılda Çankırı sancağına bağlı önemli kaza merkezlerinden biri olan Çerkeş'in 1261 tarihindeki ekonomik durumu ortaya konulmaktadır.

XIX. yüzyıl ortalarında Çerkeş kazasının ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Gerek kazanın merkezinde ve gerekse kazanın köy yerleşim yerlerinde halk zirai faaliyet yaparak hayatını sürdürmektedir. Ancak zirai faaliyet yanında daha ziyade günlük hayatta hayvani gıda ve diğer bazı ihtiyaçlarını karşılamak gayesiyle iklim ve arazi şartlarını dikkate alarak büyükbaş ve küçükbaş hayvan da beslemektedir. Yürütülen tüm ekonomik faaliyetler neticesinde Çerkeş kazasında 1261/1845 yılında elde edilen toplam 469953 kuruş temettuat gelirinden 181.171 kuruş vergi tahakkuk ettirilmiştir.

Tanzimat dönemine damgasını vuran en önemli konulardan birisi Temettuat tahrir çalışmalarıdır. Temettuat tahrir çalışması uygulamalarının yapıldığı sancak merkezlerinden birisi Çankırı sancağıdır. Bu çalışmada Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde düzenlenen Temettuat tahrir uygulaması ekonomik yönden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çerkeş Temettuat, Temettuat uygulaması, Osmanlı'da ihtisap

Abstract

Ottoman Empire tried to make significant changes in political, social and economic fields in XIX. century. The most important innovation in the economic area was "tax system" in this period.

Economic situation of Çerkeş that was a town in Çankırı in 1261 is revealed in this study. Economy of Çerkeş depended on agriculture and livestock breeding in XIX. Century. Public in the both center and villages of Çerkeş operated agricultural activities. At the same time, public who took into account the climate and terrain conditions fed cattle and sheep so as to provide animal food and other needs in daily life. As a result of all the economic activities, Çerkeş in 1261/1845 obtained temettuat income that was 469953 kuruş and the tax collected was 181171 kuruş in temettuat income by Ottoman Empire.

One of the most important issues in Tanzimat period was *Temettuat Tahrir books*. Çankırı was one of the centers of sanjaks where the temettuat tahrir studies were implemented. Temettuat tahrir implemented in Çerkeş town of Çankırı will be analyzed economically in this study.

Keyword: Çerkeş Temettuat, Temettuat implemented, Ihtisap in Ottoman Empire

* Yrd. Doç. Dr.; Çankırı Karatekin Üniversitesi Öğretim Uyesi, ahmetyurtseven59@gmail.com

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte devletin yeniden yapılandırılması konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Tanzimat Fermanı'nda da özetle bahsedilen söz konusu çalışmaları siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik başlıkları altında toplamak mümkündür.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar Osmanlı Devleti için arzu edilmeyen ve sıkıntıların tedricen arttığı bir dönemdir. Tanzimat Fermanı ile duruma el konulmuş ve çok yönlü ıslahatlara teşebbüs edilmiştir. Devlet kurumları tüm fonksiyonlarıyla gözden geçirilmiştir. Böylece hem devletin, hem de halkın nefes alması sağlanmıştır.

XIX. yüzyılda Osmanlı siyasi idaresinin devlete dinamizm vermek gayesiyle teşebbüste bulunduğu önemli yeniliklerden birisi temettüat tahrir çalışmasıdır. Tanzimat Fermanı'nın uygulama alanı bulunduğu Osmanlı vilayetlerinde düzenlenen Temettüat tahrir çalışması, devletin mali sıkıntısını, bilhassa devletin yapacağı yeniliklerin finansman ihtiyacını karşılayabilmek maksadıyla yapılan çalışmaların altyapısıdır. Çünkü bu çalışmayla devlet vatandaşın nüfus ve vergi verme potansiyelini ölçmek istemiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ekonomik faaliyetler sonucunda elde edilen kazançlardan(üretilen ürün üzerinden, meslek ve sanatkârlıktan) alınan vergiler birleştirilerek temettü vergisi adıyla "kazanca göre vergi" ilkesi hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat'ın uygulanacağı eyaletlerde Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile hane reislerinin ilgili kayıtları tutulmuş ve elde edilen tüm bilgilerin kaydedildiği temettüat defterleri oluşturulmuştur. Çerkeş kazasına ait Çerkeş temettüat defteri de böyle bir çalışmanın ürünüdür; bu çalışmada söz konusu defterin ekonomik yönü ele alınmıştır.

Çalışmamızda önce Çerkeş kasabasının tarihi hakkında kısa bilgi verildi. Sonraki başlık altında temettüat defterleri ve temettüat tahrirleri ele alındı. Daha sonra, Çerkeş Kazasına ait düzenlenmiş olan 1261/1845 tarihli Çerkeş temettüat defterine göre Çerkeş kazasının XIX. yüzyılın ortalarındaki ekonomik durumu bu maksatla oluşturduğumuz tablolar yardımıyla incelendi.

I. TARİHTEN GÜNÜMÜZE ÇERKEŞ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın uygulandığı sancak merkezlerinden olan Çankırı'nın önemli yerleşim yerlerinden biri Çerkeş kaza merkezidir. Kuruluş tarihi oldukça eski olup Hititler'e kadar uzanmaktadır. Önemli yol güzergâhında yer almakta ve bu konumunu tarihte olduğu gibi günümüzde de korumaktadır. İlçe merkezinin ortasından demiryolunun geçmesi de önemli bir ayrıcalıktır.

Köklü bir geçmişe sahip olan Çerkeş, Malazgirt Zaferi'ne müteakip yaklaşık 10 yıl gibi kısa bir zaman diliminde Emir Karatekin (Karatigin) tarafından fethedilmiş daha sonra Çankırı'nın önemli kaza merkezlerinden biri haline gelmiştir.

II. TEMETTÜAT TAHRİRLERİ ve TEMETTÜAT VERGİSİ

Osmanlı Devletinde mali reform düşüncesi, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hep gündemde olmuştur. Bu yönde pek çok gayret sarf edilmiş, bazen akamete uğrasa da her fırsatta çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Fakat her teşebbüsten de çeşitli dersler çıkarılmış

ve aynı hatalara düşülmemesine dikkat edilmiştir. Nihayet oldukça kapsamlı ıslahatları başlatmış olan III. Selim’i takip eden II. Mahmut aynı kararlılıkla çalışmalara devam etmiş; önemli projelere de imza atmıştır. Mesela ekonomik yönden en önemli çalışmaları arasında İltizamla yönetilen hazine gelirlerinin doğrudan tahsil edilmesini sağlaması, vergi ayarlamasına gidilmesi ve bunun alt yapısı olan temettüat tahrir çalışmasını hazırlayarak uygulama safhasına getirmesini zikredebiliriz.

1295’te tahta çıkan Abdülmecit, II. Mahmut’un vefatıyla uygulamaya konulamayan çalışmalarını aynı kararlılıkla devam ettirdi. Önce 3 Kasım 1839’da Tanzimat Fermanını ilan ederek çalışmalara başladı. Hiç vakit kaybetmeden Hüdavendigâr ve Gelibolu sancaklarında uygulaması yapılan temettüat tahrir çalışmasını, 1840 yılının ilk aylarından itibaren başlattı. İlgili nizamnamelerle halkı ve muhassıl deneni yeni vergi memurlarını aydınlattı.

Muhassılların Tanzimat Fermanı’nın uygulandığı tüm yerleşim yerlerinde yapmış oldukları bu çalışmaya “Temettüat Tahrir Çalışması” denir. Bu çalışmalar esnasında hane bazında mal-mülk sayımı yapılmış, kimlik bilgileriyle beraber hane reislerinin gelirleri, vergileri belli bir düzen dâhilinde kayda geçirilmiştir. Sancaklara göre düzenlenmiş olan bu defterlere “Temettüat Tahrir Defterleri” veya kısaca “Temettüat Defterleri” denir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında düzenlenmiş olan “Temettüat Defterleri” Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunmaktadır. 1248(1833), 1256(1840), 1260 (1845) tarihlerini taşıyan Temettüat defterleri, düzenlendiği dönemin sosyo-ekonomik tarihine ışık tutmaktadır.¹ Bu defterlerden birisi de 1261 (1845) tarihli ML. VRD. TMT. d kodlu ve 00666 sıra nolu Çerkeş Temettüat defteridir.

Temettü vergisi, Osmanlı Devletinin son döneminde vergi mükelleflerinin kazançları dikkate alınarak konulmuş bir vergidir.² Fakat tarihi çok eskilere kadar uzanan bu verginin aslı ihtisap vergisi olup, kurumun adı da “Hisbe Teşkilatı”dır.³

“Asr-ı Saadet” ten beri İslam ülkelerinde uygulanmakta olan ihtisap vergisi, Osmanlılarda Osman Gazi zamanında bac-ı bâzar ile başlamış ve bu işle görevli memura da muhtesip denilmiştir. İşte temettü vergisinin aslı da bu vergidir.

Osmanlı Devleti’nde oldukça uzun süre devam eden vergilerden biri olan ihtisap vergisi, zamanla halka ağır geldiği için huzursuzlukların kaynağı olmaya başlayınca gerek başkentte ve gerekse taşrada temel şikâyet konuları arasında yer almıştır. Toplum üzerinde oluşturduğu psikolojik etkiyi fırsat bilen bazı kimselerin isyanla sonuçlanacak şekilde meseleyi el altından körükleyerek bundan istifade etmeleri devlete sıkıntı veriyordu. Nihayet şikâyetlere sebep olan olaylara son vermek için ihtisap nazır ve memurlarının uygunsuz davranışları yüzünden vazifeden alınmaları pek fazla bir şey değiştirmeyince söz konusu verginin bazı yerlerde yürürlükten kaldırılmasına karar verilmiştir. Önce 16

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 68; KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 396

² Parlatur, İsmail, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınları, Ankara, 2006, S.1682

³ Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda İhtisap Müessesesi (Ekonomik, Dini Ve Sosyal Hayat), İstanbul: Kültür Basın Ve Yayın Birliği Yayınları, İstanbul, 1987, s. 20.

Cemaziye’levvel 1254/ 7 Ağustos 1838 tarihli Takvim-i Vekayi’deki fermana göre, Hüdavendiğar ve Gelibolu sancaklarında tamamen, İstanbul’da ise kısmen kaldırılmıştı. Ancak alınan çeşitli tedbir ve çarelerden sonuç alınamayınca 2 Zilka’de 1271/ 16 Ağustos 1854 tarihinde ihtisap vergisi tamamen kaldırılmıştır.⁴

“XIX. Yüzyılın Ortalarında Çerkeş Kazasının Ekonomik Durumu” başlığını taşıyan bu çalışmanın temel veri kaynağını 1261 (1845) tarihli ML. VRD. TMT. d kodlu ve 00666 sıra nolu temettuat defteri teşkil etmektedir.

III. ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

XIX. yüzyılın ortalarında Çerkeş kazasının genelinde hane reislerine ait mal varlığını ve dağılımını üç ana grupta toplayabiliriz. Bunlar yetiştirilen hayvanların çeşitleri ve dağılımı, tarım alanları ve dağılımı, diğer mal varlıkları ve dağılımıdır.

Kaynağımızda her yerleşim yerinde hane numarası altında şahsın kimliğine ait bilgiler uzunca bir cümle halinde ifade edilmektedir. Bu satırın altında vergi mükellefinin tüm mal varlıklarının dökümü yapılmakta ve sonunda yekûn temettüata yer verilmektedir. Mamafih her yerleşim biriminin sonunda yer alan toplam temettüatlardan hareketle yaptığımız ayrı bir işlem sonucunda bazı yerleşim birimlerinin toplam temettuatlarında farklı sonuçlar elde ettik. Fakat bu çalışmada ilk sonucu kullanmayı tercih ettik. Çerkeş kazasının 1260 yılındaki toplam mal varlıklarını incelemeye çalışalım.

1. Hayvancılık

İnsanoğlunun en eski geçim kaynaklarından birisi hayvancılıktır. Dün olduğu gibi günümüzde de insanın ekonomik gelirleri arasında önemli bir paya sahip bulunmaktadır. İnsanların günlük hayatlarında hayvansal ürünler dediğimiz et, süt, yoğurt, deri, yün, hayati önem taşımaktadır. Bu yüzden Osmanlı hane halkı ihtiyaçlarının karşılanması için arazi şartlarına göre birkaç inek ve birkaç koyun keçi beslemeye çalışmıştır. Ayrıca diğer ihtiyaçlarının karşılanması için yani gerek binek olarak, gerekse taşımacılıkta ve çift sürmede faydalanmak üzere yerine göre büyük baş hayvanlara da ağılında yer vermiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında Çerkeş kasabasının hem şehir merkezinde ve hem de köy yerleşim yerlerinde hayvancılık yaygın olarak yapılmaktadır. Nitekim bu durum ayrı ayrı tablolar halinde yansıtılmıştır. Çerkeş kasabası dahilinde toplam 2602 büyükbaş hayvandan 382 büyükbaş hayvan, şehir merkezini oluşturan mahallelerde meskûn olan hanelere aittir. Kalanı da büyüklü küçüklü köylerde yaşayan hane reislerine ait bulunmaktadır.

Büyükbaş Hayvancılık: H. 1261 tarihli Çerkeş Temettuat Defterindeki verilere göre mahallelerin büyükbaş hayvancılık durumu Tablo 6/a’da görülmektedir. Nefs-i Çerkeş’ in mahallelerine göre büyükbaş hayvanlar adedi itibariyle sırasıyla en fazla sağman inek (108), karasığır öküzü (94), boz inek (64), sağman camış (48), camış öküzü (22), boz sağman inek (21) yer almaktadır. Sağman ineğe en fazla sahip olan mahalle Karalar Mahallesi, en az sağman ineğe sahip olan mahalle de Okçular Mahallesi. Yine Tablo 6/a’da görüldüğü gibi karasığır cinsi büyük baş hayvanlar sayı itibariyle en fazla durumdadır.

⁴ Kazıcı, Ziya, a.g.e., s. 188-192.

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

Tablo 6/a. Mahallelerin Büyükbaş Hayvancılık Durumu (Ra's)														
Sıra No	Mahalle Adı	Hane Adedi	Sağman İnek	Boz Sağman İnek	Boz İnek	Döllü Merkep	Döllü Kısırak	Kısırak	Boz Sağman Camış	Sağman Camış	Karasığır Camış	Karasığır Öküzü	Camış Öküzü	Toplam Büyükbaş
1	Karalar	109	65	6	1	1	1	1	1	14	0	22	8	120
2	Okçular	83	8	4	60	3	2	0	1	13	2	14	0	107
3	Kurtlar	75	12	1	1	2	3	0	0	4	2	30	4	59
4	İdris	102	23	10	2	2	3	0	2	17	0	28	10	97
Genel Toplam		369	108	21	64	8	9	1	4	48	3	94	22	382

Nefs-i Çerkeş'in tüm mahalleleri açısından bakıldığında toplam büyükbaş hayvan sayısı ile ilk sırayı toplam 120 adet büyükbaş hayvanla Karalar Mahallesi alırken ikinci sırayı da 107 adet büyükbaş hayvanla Okçular Mahallesi almaktadır. Toplam büyükbaş hayvanın en düşük olduğu mahalle de 59 adet büyükbaş hayvanla Kurtlar Mahallesi'dir.

Tablo 6/b. Çerkeş Köylerinin Büyükbaş Hayvancılık Durumu (Ra's)														
Sıra No	Köylerin Adları	Hane Adedi	Sağman İnek	Boz Sağman İnek	Boz İnek	Döllü Merkep	Döllü Kısırak	Kısırak	Boz Sağman Camış	Sağman Camış	Karasığır Camış	Karasığır Öküzü	Camış Öküzü	Toplam Büyükbaş
1	Bozoğlu	54	45	21	2	1	1	0	0	14	0	44	8	136
2	Ahur	21	17	14	0	0	0	0	0	0	0	26	2	59
3	Yalaközü	15	23	12	0	0	8	2	0	3	0	22	2	72
4	Yalakçukurani	25	37	12	4	0	18	0	1	20	0	22	2	116
5	Saçak	55	52	32	3	7	9	0	0	18	0	70	6	197
6	Kara Mustafa	14	25	13	1	8	9	0	0	5	0	26	2	89
7	Kadıözü	22	24	5	5	13	0	0	0	0	0	20	0	67
8	Eymür	9	5	0	4	0	3	0	0	0	0	10	0	22
9	Hacılar	22	31	4	7	0	9	0	0	4	0	22	4	81
10	Aliözü	21	27	0	15	11	4	0	0	0	0	34	0	91
11	Çalcaviran	18	27	0	14	4	7	0	0	0	0	24	0	76
12	Okçuk	14	18	0	11	9	1	0	0	0	0	24	0	63
13	Gelik	6	4	0	1	2	1	0	0	1	0	6	6	21
14	Şeyh Doğan	23	20	0	10	1	7	0	0	0	0	0	0	38
15	Kınık	6	10	0	4	2	1	0	0	0	0	10	0	27
16	Kızıllar	8	11	0	6	4	2	0	0	0	0	10	0	33
17	Bedil	15	24	0	11	8	7	0	0	3	0	28	0	81
18	Bayındır	7	6	0	4	4	2	0	0	0	0	6	2	24
19	Kadıköy	12	7	0	1	4	2	0	0	1	0	20	0	35
20	Çölmekci	12	8	0	3	1	0	0	0	0	0	8	2	22
21	Dikenlü	15	23	0	6	9	1	0	0	2	0	12	3	56
22	Karaköçek	13	20	0	8	2	0	0	0	1	0	20	2	53
23	Yortan	15	13	0	8	7	0	0	0	1	0	24	0	53
24	Kalfakolu	8	7	0	3	0	0	0	0	0	0	12	0	22
25	Ağaköy	16	15	0	8	8	0	0	0	1	0	20	2	54
26	Saraycık	25	33	0	19	15	5	0	0	0	0	0	0	72
27	Akhasan	10	7	0	5	2	0	0	0	0	0	16	2	32

28	Yumaklı	24	21	0	12	0	1	0	0	0	0	30	0	64
29	Yoncalı	8	8	1	3	1	2	0	0	1	0	6	4	26
30	Bozcaarmud	6	8	0	4	0	0	0	0	0	0	12	0	24
31	Kısaç	15	20	0	10	6	2	0	0	4	0	18	4	64
32	Dağçukurani	9	16	0	7	1	0	0	0	1	0	16	0	41
33	Elpirek	3	6	0	2	0	0	0	0	0	0	4	0	12
34	Yakublar	5	11	0	5	1	4	0	0	1	0	8	0	30
35	Ödüller	2	5	0	2	2	0	0	0	0	0	4	0	13
36	Virancık	2	7	0	2	2	0	0	0	0	0	4	0	15
37	Tirbaşı	19	19	0	9	7	2	0	0	1	0	20	6	64
38	Viran	39	60	0	27	3	4	0	0	6	0	60	2	162
Genel Toplam		613	720	114	246	145	112	2	1	88	0	718	61	2207

Büyükbaş hayvanlardan inek cinslerinin süt ürünlerinden faydalanmak için beslenildiği bilinmektedir. Bu tür hayvanların kasaba merkezinde toplamı 245 baş olup bunun 193 başı karasığır ineği ve 52 başı da camış ineğidir.

Mezkûr defterden anlaşıldığına göre 1260'lı yıllarda gerek karasığır gerekse camış türünün erkek olanlarından, eneme yoluyla öküz yapılarak güçlerinden istifade edilmekteydi. Bu tür hayvanların kasaba merkezi itibari ile toplamı 116 baş olup bunun 94 başı karasığır öküzüdür. Bu yöntem günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Camış ineği besiciliğinin kaymak üretiminde oldukça önemli yer tuttuğu bilinmektedir. Bölgede camış türü hayvancılığının yapılmasının nedenlerinden biri de bölgenin bu türün yaşamasına müsait olmasındandır. Çünkü camış türü hayvanlar su ve bataklığı çok sevmektedir.

Tüm köylere ait büyükbaş hayvancılık durumunu rakamlarla Tablo 6/b'de görmekteyiz. Toplam 38 köye ait büyükbaş hayvanlar sırasıyla (baş olarak) sağmal inek (720), karasığır öküzü (718), boz inek (246), döllü merkep (145), boz sağmal inek (114), sağmal camış (88), bulunmaktadır. XIX yüzyılın ortalarında Çerkeş Kasabasının tüm köylerinde toplam olarak 2.207 büyükbaş hayvan bulunmaktaydı. Bu rakamın 1.080 başı karasığır inek türüne ait olup 89 baş camış ineği bunun dışındadır.

Sıra No	Yerleşim Yeri	Sağmal İnek	Boz Sağmal İnek	Boz İnek	Döllü Merkep	Döllü Kısarak	Kısarak	Boz Sağmal Camış	Sağmal Camış	Karasığır Camış	Karasığır Öküzü	Camış Öküzü	Toplam Büyükbaş
1	Çiftlik Basmul	4	0	2	1	1	0	0	2	0	0	2	12

Binek hayvanı olarak şehir merkezinde toplam olarak 9 merkep ve 10 kısarak bulunmaktadır. Binek hayvanların bu dağılımı da Tablo 6/a'da görülmektedir.

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Adedi	Sağman Ağnam	Boz Ağnam	Tiftik Keçisi	Sağman Tiftik Keçisi	Boz Tiftik Keçisi	Toplam Küçükbaş
1	Karalar	109	65	26	10	25	0	126
2	Okçular	83	40	6	39	15	0	100
3	Kurtlar	75	125	58	0	75	15	273
4	İdris	102	78	39	0	67	0	184
Genel Toplam		369	308	129	49	182	15	683

Kasabaya ait yerleşim merkezlerinden biri olan çiftlikte (baş olarak) 4'ü sağmal inek, 2'si boz inek olmak üzere toplam 6 inek, 2 sağmal camış, 2 camış öküzü; ve binek hayvanı olarak da biri merkep diğeri de kısarak olmak üzere 2 baş bulunmaktadır (Tablo 6/c). Kısaca çiftlik merkezinde toplam olarak 12 adet büyükbaş hayvan çiftlik sahibine hizmet vermektedir.

Sıra No	Köy Adları	Hane Adedi	Sağman Ağnam	Boz Ağnam	Tiftik Keçisi	Sağman Tiftik Keçisi	Boz Tiftik Keçisi	Toplam Küçükbaş
1	Bozoğlu	54	42	16	6	34	0	98
2	Ahur	21	25	10	0	33	0	68
3	Yalaközü	15	16	7	0	7	0	30
4	Yalakçukurani	25	212	86	5	143	5	451
5	Saçak	55	176	72	0	111	30	389
6	Kara Mustafa	14	68	28	0	40	0	136
7	Kadıözü	22	116	45	0	71	7	239
8	Eymür	9	43	27	0	10	0	80
9	Hacılar	22	73	0	28	0	39	140
10	Aliözü	21	107	45	0	78	0	230
11	Çalcaviran	18	218	110	0	146	52	526
12	Okçuk	14	10	4	0	10	0	24
13	Gelik	6	55	20	0	25	15	115
14	Şeyh Doğan	23	184	69	0	64	43	360
15	Kınık	6	17	0	0	10	0	27
16	Kızıllar	8	83	22	0	35	13	153
17	Bedil	15	61	28	0	40	13	142
18	Bayındır	7	25	10	0	15	8	58
19	Kadıköy	12	50	15	0	25	8	98
20	Çölmekci	12	21	10	0	7	0	38
21	Dikenlü	15	40	10	0	28	8	86
22	Karaköçek	13	53	17	0	30	10	110
23	Yortan	15	20	5	0	37	5	67
24	Kalfakolu	8	5	0	0	10	5	20
25	Ağaköy	16	70	35	0	48	15	168
26	Saraycık	25	195	81	0	118	43	437
27	Akhasan	10	46	5	0	36	0	87
28	Yumaklı	24	65	30	0	32	10	137
29	Yoncalı	8	60	35	0	35	40	170

30	Bozcaarmud	6	30	0	5	15	3	53
31	Kısaç	15	166	45	0	123	25	359
32	Dağçukuranı	9	57	23	0	50	0	130
33	Elpirek	3	20	5	0	17	6	48
34	Yakublar	5	40	10	0	15	5	70
35	Ödüller	2	25	20	0	30	10	85
36	Virancık	2	30	10	0	10	8	58
37	Tirbaşı	19	98	41	0	55	10	204
38	Viran	39	75	23	0	40	18	156
Genel Toplam		613	2697	1019	44	1633	454	5847

Küçükbaş Hayvanlar: Çerkeş kasabasında küçükbaş hayvanın iki türüne rastlanılmaktadır. Bunlar koyun ve keçi türleridir. Küçükbaş hayvancılıkta bölgenin doğal yapısı önemlidir. Kasaba genelinde küçükbaş hayvanların türleri itibariyle genel dağılımı çiftlik, köyler ve kasaba merkezi halinde üç ayrı tablo (Tablo 7/a. Mahallelerin küçükbaş hayvancılık durumu (ra's), Tablo 7/b. Köylerin küçükbaş hayvancılık durumu (ra's) ve Tablo 7/c. Çiftliklerin küçükbaş hayvancılık durumu (ra's)) halinde görülmektedir. Söz konusu tablolara göre kasaba genelinde küçükbaş hayvanlar arasında en fazla rakamı 3.040 baş ile sağmal ağnam, 1.833 baş ile sağmal tiftik keçisi, 1.163 baş ile boz ağnam (koyun), 483 baş ile boz tiftik keçisi ve 93 baş ile tiftik keçisi oluşturmaktadır.

Kasabanın tüm yerleşim yerleri içerisinde 273 baş ile en fazla küçükbaş hayvan Kurtlar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Şehir merkezinde bulunan mahallelerde küçükbaş hayvan adedi toplamda 683 rakamına ulaşmaktadır. Tablo 7/a'da görüldüğü gibi bunun 437 başı koyun, 246 başı da keçiden oluşmaktadır. Küçükbaş hayvanların sağman olanları sırasıyla, 125 baş sağman ağnam ile Kurtlar Mahallesi, 78 baş ile İdris Mahallesi, 65 baş ile Karalar Mahallesi, 40 baş ile Okçular Mahallesi; sağmal tiftik keçisi sırasıyla, 75 baş ile Kurtlar Mahallesi, 67 baş ile İdris Mahallesi, 25 baş ile Karalar Mahallesi ve 15 baş ile Okçular Mahallesi gelmektedir.

Hayvancılıkta boz (bazı bölgelerde ise yoz) kavramı olarak ifade edilen terim, yavrusu olmayan kısır hayvan demektir. Küçükbaş hayvancılığın Çerkeş Kasabasının köy yerleşim yerleri arasındaki dağılımı Tablo 7/b'de görüldüğü gibi; 38 köyde toplam olarak 2.697 baş sağmal ağnam ve bunu 1.633 baş ile sağmal tiftik keçisi izlemektedir. İlçenin bütün köylerinde ise toplam olarak 5.847 baş küçükbaş hayvan bulunmaktadır.

Sıra No	Yerleşim Yeri	Sağman Ağnam	Boz Ağnam	Tiftik Keçisi	Sağman Tiftik Keçisi	Boz Tiftik Keçisi	Toplam Küçükbaş
1	Çiftlik Basmul	35	15	0	18	14	82

Basmul çiftliğinin küçükbaş hayvancılık açısından durumu Tablo7/c'de verilmektedir. Toplam olarak 82 baş küçükbaş hayvanın bulunduğu bu çiftlikte en fazla koyun yetiştirilmektedir. Bu koyunların da 35 başını sağmal ağnam teşkil etmektedir. Ayrıca 32 baş olan tiftik keçisinin de 18 başını sağmal tiftik keçisi oluşturmaktadır.

2. Arazi Dağılımı

Çerkeş kazasının doğal yapısı zirai hayata ve hayvancılığa müsaittir. Kaza Ulusu Çayı'nın aktığı ovada kurulmuştur. Yağışlar daha ziyade kış aylarında görülmektedir. Yaz aylarında yağışın az olması dolayısı ile tarımsal faaliyet sulama ile yapılmaktadır. H.1260'lı yıllarda bölgede tarımsal faaliyetin yanında hayvancılık da yapılmaktaydı. Yöre arazisinin bir kısmının zayıf bir bitki örtüsü ile kaplı bulunması dolayısıyla halk arazisinin bir kısmını daha iyi verim alabilmek için sene boyu zirai faaliyet yapmayarak dinlendiriyordu. Bu şekilde arazinin dinlendirilmesine nadasa bırakma denilmektedir.

Mezru Tarla: Zirai faaliyet yapmaya elverişli (ekili) tarım alanı demektir. Çerkeş kazasına ait temettuat defterinde de ekili dikili alanlar için kullanılmaktadır.

Temettuat defterlerinde tarım yapılan alanlar hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Tarıma elverişli alanların ne kadarında tarımsal faaliyet yapıldığı ve ne kadarının da nadasa bırakıldığı öğrenilmektedir. Ekilebilir arazinin toplamı 17.625,5 dönümdür. Bunun 8.028,5 dönümü mezru, 9.586 dönümü gayri mezru ve 11 dönümü de çayır olarak kullanılmak üzere ayrılmıştır. Tablo 8/a, Tablo 8/b ve Tablo 8/c'lerde görüldüğü gibi temettuat defterindeki hane numaralarının toplamında hatalar yapılmış olduğunu tespit edilmiştir. Şöyle ki, hane numaraları verilirken bazen tekrar edilmiş, bazen hane numaraları atlanılmış, bazen de hane numarası verilmeyip 'bilahane' şeklinde yazılmalar olmuştur. Bu yüzden hanelerin hepsine numara verilmiş gibi kabul ederek toplam hane neticesi elde edilmiş ve bu yüzden ilgili tablolara numaralı hane yanında bir de elde edilen yerleşim yerlerinin toplam hane sayısını " netice" olarak ayrıca verilmiştir.

Çerkeş kasabası genelinde en büyük ekili alanlara sahip olan yerleşim birimleri sırasıyla 55 haneli Saçak karyesi, 39 haneli Viran karyesi ve Karalar Mahallesi gelmektedir. Bunlardan Saçak karyesi 676 dönümü gayri mezru, 556 dönümü mezru ve 2 dönümü çayır olmak üzere toplam 1.234 dönümlük alanı kapsamaktadır. Viran karyesi 546 dönümü gayri mezru, 527 dönümü mezru olmak üzere toplam 1.073 dönümlük alanı ve Karalar Mahallesi ise 626 dönümü gayri mezru, 410 dönümü mezru olmak üzere toplam 1.036 dönümlük bir alanı kapsamaktadır (Tablo 8/a, b).

Tablo 8/a. Mahallerin Arazi Dağılımı (Dönüm)							
Sıra No	Mahalle Adı	Numaralı Hane	Netice	Mezru Tarla	Gayri Mezru Tarla	Çayır	Toplam Arazi
1	Karalar	109	109	410	626	0	1036
2	Okçular	84	83	292	238	0	530
3	Kurtlar	77	75	337	338	0	675
4	İdris	102	102	532	472	0	1004
Genel Toplam		372	369	1571	1674	0	3245

Çerkeş'in kaza merkezindeki mahallelerin sahip oldukları toplam arazi miktarı dağılımı Tablo 8/a'da görülmektedir. Arazi büyüklüğü bakımından en fazla araziye sahip olan mahalle Karalar Mahallesi ve en az araziye sahip olan mahalle de Okçular Mahallesi'dir.

Tablo 8/b. Köylerin Genel Arazi Dağılımı (Dönüm)							
Sıra No	Köy	Numaralı Hane	Netice	Mezru Tarla	Gayri Mezru Tarla	Çayır	Toplam Arazi
1	Bozoğlu	48	54	429	487	0	916
2	Ahur	23	21	196	304	0	500
3	Yalaközü	14	15	167	148	0	315
4	Yalakçukurani	25	25	248	308	4	560
5	Saçak	57	55	556	676	2	1234
6	Kara Mustafa	15	14	207	212	0	419
7	Kadıözü	23	22	176	297	0	473
8	Eymür	8	9	65,5	114	0	179,5
9	Hacılar	19	22	208	217	1	426
10	Aliözü	21	21	242	254	0	496
11	Çalcaviran	18	18	210	309	2	521
12	Okçuk	14	14	167	207	0	374
13	Gelik	7	6	54	116	0	170
14	Şeyh Doğan	24	23	174	301	0	475
15	Kınık	6	6	72	103	0	175
16	Kızıllar	8	8	88	125	0	213
17	Bedil	15	15	192	223	0	415
18	Bayındır	8	7	89	69	2	160
19	Kadıköy	12	12	149	159	0	308
20	Çölmekci	9	12	80	159	0	239
21	Dikenlü	17	15	146	229	0	375
22	Karaköçek	13	13	155	164	0	319
23	Yortan	16	15	189	223	0	412
24	Kalfakolu	9	8	98	129	0	227
25	Ağaköy	16	16	181	180	0	361
26	Saraycık	22	25	258	278	0	536
27	Akhasan	12	10	126	134	0	260
28	Yumaklı	24	24	223	317	0	540
29	Yoncalı	7	8	72	64	0	136
30	Bozcaarmud	7	6	72	73	0	145
31	Kısaç	15	15	162	200	0	362
32	Dağçukurani	9	9	101	112	0	213
33	Elpirek	3	3	36	35	0	71
34	Yakublar	5	5	59	72	0	131
35	Ödüller	2	2	45	40	0	85
36	Virancık	2	2	30	32	0	62
37	Tirbaşı	19	19	183	276	0	459
38	Viran	35	39	527	546	0	1073
Genel Toplam		607	613	6433	7892	11	14336

Şehir merkezini oluşturan mahallelerin gayri mezru arazi dağılımı büyüklük sırasına göre 626 dönümle Karalar Mahallesi, 472 dönümle İdris Mahallesi, 338 dönümle Kurtlar Mahallesi ve 238 dönümle Okçular Mahallesi gelmektedir. O halde şehir merkezine ait toplam 3.245 dönüm arazinin 1.571 dönümünde tarımsal faaliyet yapılırken ve 1.674 dönümünde de tarımsal faaliyet yapılamayıp nadasa bırakılması dikkat çekicidir. 613 haneli

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

Çerkeş Kasabası genelinde ise toplam ekilmeyip nadasa bırakılan alanlar 7.892 dönümdür. Hane başına 13 dönüme yakın ekilmeyen alan düşmektedir. Ayrıca şehir merkezinde çayır için ayrılmış bir alan da bulunmamaktadır.

Çerkeş kasabasının gerek mahallelerine ait ve gerekse köylerine ait arazilerin önemli ölçüde gayri mezru olarak gözükmesi kasabanın topraklarında geniş bir bölümün zayıf bir bitki örtüsü ile kaplı olduğu izlenimini vermektedir. Kasaba halkı bu durum karşısında daha iyi verim alabilmek için arazisinden bir kısmını nadasa bırakmak zorunda kalmıştır. Çünkü bu nevi topraklarda tarımsal faaliyet yapma sulama ve bakımla olabilmektedir. Nitekim kasaba dâhilinde en fazla nadasa bırakılmış arazinin bulunduğu yerleşim yeri Karalar Mahallesi'dir. Nadasa bırakılmış arazilerin 25 adedi küçük işletme büyüklüğünde ve 24 adedi de orta işletme büyüklüğündedir.

XIX. yüzyılın ortalarında Çerkeş Kazasına bağlı 38 adet köy yerleşim yerlerine ait arazi dağılımı Tablo 8/b'de görülmektedir. Tüm köy yerleşim yerlerindeki araziler toplamda 14.335,5 dönüme ulaşmaktadır. Bu arazinin ancak 6.432,5 dönümünde zirai faaliyet yapılırken, 7.892 dönümlük kısmında zirai faaliyet yapılmayıp arazinin dinlenmesi için nadasa bırakılmıştır. Ayrıca hayvanların otlatılması için 11 dönümlük bir arazi de çayır olarak ayrılmıştır. Tabloda dikkati çeken en önemli hususlardan birisi toplamda ekili alanlardan daha fazla bir arazinin nadasa bırakılmış olmasıdır.

Köylerin toplam arazi dağılımının verildiği Tablo 8/b'de de görüldüğü gibi Çerkeş köyleri içerisinde en fazla araziye sahip olan yerleşim yeri 1.234 dönüm ile Saçak köyüdür. Bu köyün 556 dönümünde tarım yapılırken ve 676 dönümünde ise tarımsal faaliyet yapılamamıştır. Köyler içerisinde arazi büyüklüğü bakımından ikinci sırayı 1.073 dönüm ile Viran karyesi almaktadır. Bu köyün arazisinin 527 dönümünde tarım yapılmış, 546 dönümünde ise gelecek yıl daha iyi ürün alabilmek amacıyla arazi dinlenmeye bırakılmıştır.

Sıra No	Yerleşim Birimi	Numaralı Hane	Netice	Mezru Tarla	Gayri Mezru Tarla	Çayır	Toplam Arazi
1	Çiftlik Basmul	1	1	25	20	0	45

Çayır alanı olarak ayrılmış alanların durumu Çerkeş köyleri genelinde şöyledir. Köyler içerisinde Yalakçukuranı köyünde 4 dönüm, Saçak köyünde 2 dönüm, Hacılar köyünde 1 dönüm, Çalcaviran köyünde 2 dönüm, Bayındır köyünde 2 dönüm olmak üzere toplam 11 dönümlük alan hayvanların otlatılması için çayır alanı olarak ayrılmış bulunmaktadır.

Çerkeş kasabasının yerleşim yerlerinden Basmul Çiftliğinde toplam olarak 45 dönümlük arazi bulunmaktadır. Tablo 8/c'de görüldüğü gibi bu arazinin 25 dönümlük kısmında zirai faaliyetin yapıldığı ve kalan 20 dönümlük kısmının da nadasa bırakıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü tarım arazilerinin büyük bir kısmının zayıf bir bitki örtüsü ile kaplı olduğu bilinmektedir.

Tablo 9/a. Osmanlı Ziraat İstatistikleri Açısından Çerkeş Mahallelerinin Büyüklüklerine Göre Toplam Arazi Dağılımı					
Sıra No	Mahalle Adı	Hane Adedi	Küçük (10 Dönüm)	Orta (10,5-50 Dönüm)	Büyük (50-... Dönüm)
1	Karalar	109	22	33	3
2	Okçular	83	10	21	0
3	Kurtlar	75	11	26	0
4	İdris	102	14	34	1
Genel Toplam		369	57	114	4

Osmanlı ziraat istatistiklerinde 10 dönüme kadar olan ziraat işletmeleri küçük, 10 – 50 dönüm arasındaki ziraat işletmeleri orta ve 50 dönümden fazla olan ziraat işletmeler ise büyük işletme olarak kabul edilmektedir.⁵ Bu ölçüler açısından yani XIX. yüzyıl ortalarında Çerkeş kazasındaki arazilerin Osmanlı Ziraat İstatistikleri Açısından dağılımı Tablo 9/a, Tablo 9/b ve Tablo 9/c’de görülmektedir. Söz konusu tablolar ışığında şöyle yorum yapabiliriz: Tüm kasaba arazileri içerisinde 50 dönümden büyük araziye sahip olan altı hane halkı bulunmaktadır. Bunlar da çoğunluk olarak şehir merkezindedir. Çerkeş kazasının genelinde toplam 17.625,5 dönümlük arazinin 627 dönümü orta işletme büyüklüğünde, 78 dönümü de küçük işletme büyüklüğündedir. Kısaca toplam 43 yerleşim yerinden oluşan Çerkeş kasabasına ait arazilerin büyük çoğunluğu, arazi büyüklüğü bakımından orta büyüklükteki işletmeler tipinde arazilerdir, denilebilir.

Osmanlı ziraat istatistikleri açısından şehir merkezinde 114 hanenin arazisi orta işletme büyüklüğünde ve 57 hanenin arazisi de küçük işletme arazisi büyüklüğündedir. Çerkeş kasabasına ait mahallelerinin toplamında büyük işletme tipinde 4 tane hane halkının arazisi bulunmakta olup bunların 3’ü Karalar Mahallesi’nde ve 1’ide İdris Mahallesi’nde bulunmaktadır. Nitekim bu durum Tablo 9/a’da görülmektedir. Buna göre şehir merkezinde çiftçilik yapan hane reislerine ait ekili alanların büyük kısmının orta işletme olarak değerlendirilebilecek araziler olduğu ve büyük işletme olarak değerlendirilebilecek ekili arazilerin ise çok az olduğu görülmektedir. Kısaca şehir merkezine ait arazilerin çoğunluğu orta büyüklükte işletme tipindeki arazilerden oluşmaktadır.

Tablo 9/b. Osmanlı Ziraat İstatistikleri Açısından Köylerin Büyüklüklerine Göre Toplam Arazi Dağılımı					
Sıra No	Köylerin Adları	Hane Adedi	Küçük (10 Dönüm)	Orta (10,5-50 Dönüm)	Büyük (50-... Dönüm)
1	Bozoğlu	54	7	36	0
2	Ahur	21	0	19	0
3	Yalaközü	15	0	12	0
4	Yalakçukurani	25	1	23	0
5	Saçak	55	0	44	0
6	Kara Mustafa	14	0	15	0
7	Kadıözü	22	0	15	0
8	Eymür	9	0	8	0
9	Hacılar	22	0	15	0

⁵ Güran, Tevfik, “Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910”, İÜİF, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, Türk İktisat Tarihi Yıllığı, Yıl 1987, S. 1, İstanbul, 1988, s. 242 ; Kütükoğlu, a.g.m., s. 407

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

10	Aliözü	21	0	18	0
11	Çalcaviran	18	0	17	0
12	Okçuk	14	0	14	0
13	Gelik	6	0	6	0
14	Şeyh Doğan	23	2	17	0
15	Kımık	6	0	6	0
16	Kızıllar	8	0	8	0
17	Bedil	15	0	15	0
18	Bayındır	7	0	6	0
19	Kadıköy	12	0	11	0
20	Çölmekci	12	1	9	0
21	Dikenlü	15	2	12	0
22	Karaköçek	13	0	11	0
23	Yortan	15	0	14	0
24	Kalfakolu	8	3	6	0
25	Ağaköy	16	1	14	0
26	Saraycık	25	0	17	2
27	Akhasan	10	0	9	0
28	Yumaklı	24	1	21	0
29	Yoncalı	8	1	4	0
30	Bozcaarmud	6	0	6	0
31	Kısaç	15	1	13	0
32	Dağçukurarı	9	0	8	0
33	Elpirek	3	0	3	0
34	Yakublar	5	0	5	0
35	Ödüller	2	0	2	0
36	Virancık	2	0	2	0
37	Tirbaşı	19	1	16	0
38	Viran	39	0	35	0
Genel Toplam		613	21	512	2

Tablo 9/b'de Osmanlı ziraat istatistikleri açısından köylerin büyüklüklerine göre toplam arazi dağılımı görülmektedir. Büyük işletme tipinde araziye sahip olan iki hane bulunmakta olup her iki hane de Saraycık karyesinde bulunmaktadır. Şehir merkezinde olduğu gibi köyler genelinde de araziler orta işletme tipindedir.

Tablo 9/c. Osmanlı Ziraat İstatistikleri Açısından Çerkeş Çiftliklerinin Büyüklüklerine Göre Toplam Arazi Dağılımı					
Sıra No	Yerleşim Yeri	Netice	Küçük (10 Dönüm)	Orta (10,5-50 Dönüm)	Büyük (50-... Dönüm)
1	Çiftlik Basmul	1	0	1	0

Basmul çiftliği mezru tarla büyüklükleri açısından değerlendirildiğinde orta büyüklükte bir tarım işletmesini andırmaktadır. Nitekim bu husus Tablo 9/c'de görülmektedir.

Sıra No	Mahalle Adları	Hane Adedi	Boş Bırakılan Arazi	İcara Verilen Arazi
1	Karalar	109	1	28
2	Okçular	83	0	15
3	Kurtlar	75	1	8
4	İdris	102	1	23
	Genel Toplam	369	3	74

Arazileri İcara Verme Açısından: 1261 yılında Çerkeş Kasabasında bazı hanelerin arazilerini kendileri işletmeyip bir başkasına icar ile vermiş oldukları bilinmektedir. Bu durum “10” nolu tablolarda görülmektedir. Toplam 298 sayfadan ibaret olan Çerkeş Temettuat defterinde arazilerin kaydının yapıldığı kısımda; mesela Karalar Mahallesi, sayfa 3, Hane 3’de “Ahara ücret vermiş olduğu”, sayfa 3, Hane 4’de “Ahara ücret ile vermiş olduğu”, sayfa 5 Hane 9’da “Ahara ücret ile vermiş olduğu”, sayfa 6 Hane 12’de “icar vermiş olduğu”, sayfa 6 Hane 13’de “icar ile vermiş olduğu”, sayfa 6 Hane 15’de “Ahara icar ile vermiş olduğu”, sayfa 9 Hane 24’de “Ahara icar vermiş olduğu”, sayfa 46 Hane 65’de “icari”... gibi ifadelerle kiraya verme durumları kaydedilmiştir.

Arazilerini icara vermiş olanların çoğunluğunun, kasaba merkezindeki mahallelerde ikamet eden hane reisleri olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 10/a’da da görüldüğü gibi, Çerkeş’in kasaba merkezinde en fazla arazisini icara vermiş olan hanelerin bulunduğu yerleşim yerleri arasında ilk sırayı 28 hane ile Karalar Mahallesi, sonra 15 hane ile Okçular Mahallesi ve 8 hane ile Kurtlar Mahallesi gelmektedir. Köy yerleşim yerlerinde ise genelde araziler sahipleri olan hane reisleri tarafından işlenmektedir. Nitekim Tablo 10/b’ye de yansıdığı kadarıyla en fazla arazinin icara verildiği köy yerleşim yeri sırası ile Bozoğlu köyü, Kadıközü köyü şeklinde devam etmektedir.

Sıra No	Köylerin Adları	Hane Adedi	Boş Bırakılan Arazi	İcara Verilen Arazi
1	Bozoğlu	54	3	8
2	Ahur	21	2	0
3	Yalaközü	15	1	0
4	Yalakçukuranı	25	0	0
5	Saçak	55	6	1
6	Kara Mustafa	14	0	0
7	Kadıözü	22	6	2
8	Eymür	9	4	0
9	Hacılar	22	1	1
10	Aliözü	21	1	0
11	Çalcaviran	18	5	0
12	Okçuk	14	2	0
13	Gelik	6	2	1
14	Şeyh Doğan	23	6	0
15	Kınık	6	0	0
16	Kızıllar	8	1	0
17	Bedil	15	1	0

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

18	Bayındır	7	2	0
19	Kadıköy	12	0	0
20	Çölmekci	12	3	0
21	Dikenlü	15	3	0
22	Karaköçek	13	0	1
23	Yortan	15	0	0
24	Kalfakolu	8	0	0
25	Ağaköy	16	2	0
26	Saraycık	25	1	1
27	Akhasan	10	0	0
28	Yumaklı	24	0	0
29	Yoncalı	8	0	0
30	Bozcaarmud	6	0	0
31	Kısaç	15	0	0
32	Dağçukuranı	9	2	0
33	Elpirek	3	0	0
34	Yakublar	5	0	0
35	Ödüller	2	0	0
36	Virancık	2	0	0
37	Tirbaşı	19	2	0
38	Viran	39	1	0
Genel Toplam		613	57	14

1261 yılında Çerkeş Kasabasının tüm köylerinde arazisini kendisi işletmeyip icar ile vermiş olan hane reisi hiç bulunmamaktadır. Köy yerleşim yerlerindeki tüm haneler kendi arazilerini bizzat kendileri ekip biçmektedir. Ancak bazı hanelerin çeşitli nedenlerle tarımsal faaliyette bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Çalışma konumuz olan 1261 tarihli Çerkeş Temettuat Defterindeki bilgilere göre, hane reislerinden kimisi askerlik vazifesini yapmakta olduğu için, kimisi tarımsal faaliyet yapmaya yetecek güç ve kuvveti olmadığı için, kimisinin özürülü olmasından dolayı, kimisinin vefat etmiş olmasıyla geride bıraktığı arazisini işleyecek bir mirasçısının olmaması, kimisinin emlak ve arazisi olmadığı için, kimisinin de hanesini başka bir yere nakletmiş olması dolayısıyla söz konusu yerleşim yerlerinde tarımsal faaliyette bulunamadığı anlaşılmaktadır.

İcar İle Arazi İşleyenler: Çerkeş Kasabasının yerleşim yerlerinde yeterli araziye sahip olmadığından veya başka bir sebepten dolayı başkasının arazisini kiralarak işleten hanelerin sayısı 45'i bulmaktadır. Kasaba genelinde bazı haneler başkasının toprağını kiralarak işletmektedir. Kiralanan arazilerin en fazla bulunduğu yerleşim yerleri sırasıyla Karalar Mahallesi, İdris Mahallesi, Okçular Mahallesi, Kurtlar Mahallesi ve Bozoğlu karyesi, Kadıözü karyesi ve bu yerleşim yerlerini Saçak karyesi, Haclar karyesi, Gelik karyesi ve Saraycık karyesi takip etmektedir. Nitekim bu durum rakamlarla Tablo 10 /a'da mahalleler ve Tablo 10 /b'de ise köyler genelinde görülmektedir.

İnceleme konumuz olan 1261 tarihli Çerkeş Temettuat defterine göre, Çerkeş kasabası genelinde sadece bir adet olduğu anlaşılan Basmul çiftliğinde ise icara verilmiş arazi bulunmamaktadır.

Arazisini Boş Bırakanlar: Çerkeş Kasabası genelinde bazı aileler çeşitli sebeplerle arazilerinde zirai faaliyet yapamayıp boş bırakmışlardır. Arazilerini boş bırakarak zirai

faaliyet yapamayan toplam 60 hane reisinden 4 hane reisi şehir merkezine ait mahallelerde bulunmaktadır. Çerkeş Temettuat defterindeki verilere göre, kimi hane reislerinin arazilerini ekip biçmeyip boş bırakmak mecburiyetinde kalış sebepleri arasında; zirai faaliyet yapacak güç ve kudretlerinin olmaması, askerlik hizmetini yapmakta olmaları, kendisinin kötürüm olması ve erkek evladının olmaması, özürlü ve sakatlığının olması gibi halleri sıralayabiliriz.

3. Diğer Mal Varlıkları

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Adedi	Dükkan (Bab)	Asiyab (Bab)	Kahve (Bab)	Kahve (Nısfı)	Toplam Emlak
1	Karalar	109	3	0	2	2	7
2	Okçular	83	8	0	0	0	8
3	Kurtlar	75	1	0	0	0	1
4	İdris	102	4	1	1	0	6
	Genel Toplam	369	16	1	3	2	22

İncelemeye çalıştığımız Çerkeş Temettuat Defteri'ne göre 1261 yılında kasaba halkının arazi ve hayvanlarından başka mal varlıkları da bulunmaktadır. Mesela dükkân, asiyab (su değirmeni), kahve gibi. Bu mal varlıklarını diğer mal varlıkları adı altında toplayabiliriz.

Sıra No	Köy Adları	Hane Adedi	Dükkan (Bab)	Asiyab (Bab)	Kahve (Bab)	Kahve (Nısfı)	Toplam Emlak
1	Bozoğlu	54	0	0	0	0	0
2	Ahur	21	0	0	0	0	0
3	Yalaközü	15	0	3	0	0	3
4	Yalakçukurani	25	0	0	0	0	0
5	Saçak	55	0	0	0	0	0
6	Kara Mustafa	14	0	2	0	0	2
7	Kadiözü	22	0	0	0	0	0
8	Eymür	9	0	0	0	0	0
9	Hacılar	22	0	0	0	0	0
10	Aliözü	21	0	0	0	0	0
11	Çalcaviran	18	0	0	0	0	0
12	Okçuk	14	0	0	0	0	0
13	Gelik	6	0	0	0	0	0
14	Şeyh Doğan	23	0	0	0	0	0
15	Kınık	6	0	0	0	0	0
16	Kızıllar	8	0	0	0	0	0
17	Bedil	15	0	0	0	0	0
18	Bayındır	7	0	0	0	0	0
19	Kadıköy	12	0	0	0	0	0
20	Çölmekci	12	0	0	0	0	0

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

21	Dikenlü	15	0	0	0	0	0
22	Karaköçek	13	0	0	0	0	0
23	Yortan	15	0	0	0	0	0
24	Kalfakolu	8	0	0	0	0	0
25	Ağaköy	16	0	0	0	0	0
26	Saraycık	25	1	1	0	0	2
27	Akhasan	10	0	0	0	0	0
28	Yumaklı	24	0	0	0	0	0
29	Yoncalı	8	0	0	0	0	0
30	Bozcaarmud	6	0	0	0	0	0
31	Kısaç	15	0	0	0	0	0
32	Dağçukurani	9	0	0	0	0	0
33	Elpirek	3	0	0	0	0	0
34	Yakublar	5	0	0	0	0	0
35	Ödüller	2	0	0	0	0	0
36	Virancık	2	0	0	0	0	0
37	Tirbaşı	19	0	0	0	0	0
38	Viran	39	0	0	0	0	0
Genel Toplam		613	1	6	0	0	7

Çerkeş kasabasında 1261 tarihinde genel olarak diğer mal varlıklarının dağılımı şehir merkezi (Tablo 11/a) ve köy yerleşim yerleri (Tablo 11/b) olarak iki ayrı tabloda gösterdik. Buna göre kasaba genelinde 17 adet dükkân, 7 adet değirmen, 3 adet kahve ve 2 adet de nısf kahve bulunmaktadır.

Diğer mal varlıkları dağılımı açısından mahallelere baktığımızda 16 adet dükkân, 1 adet değirmen, 3 adet kahve ve 2 adet de nısf kahve bulunmaktadır (Tablo 11/a). Buna göre 17 dükkânın 16'sı kasaba merkezinde bulunmaktadır. En fazla dükkân 8 adet ile Okçular Mahallesi'nde ve en az dükkân da 1adet ile Kurtlar Mahallesi'nde müşterilerine hizmet vermekteydi. Ayrıca kasaba merkezinde bir adet de değirmen bulunmaktadır. İdris Mahallesinde bulunan bu şehir merkezinin tek değirmeni tüm kasaba halkına yönelik hizmet vermekteydi.

Köy halkının arazi ve hayvanlarından başka temettüat defterinde kayıtlı bulunan mal varlıkları toplam yedi adet olarak görülmektedir(Tablo 11/b). Bunların biri dükkân ve diğerleri de su değirmenidir. Dükkân Saraycık karyesinde, su değirmenlerinin ise 3 adedi Yalaközü karyesinde, 2 adedi Kara Mustafa karyesinde ve 1 adedi de Saraycık karyesinde bulunmaktadır.

4. Toplam Gelir Durumu

Vergi: Devletin, hazinesine gelir sağlamak için kanunlara uygun olarak doğrudan doğruya veya mal ve hizmetlerin fiyatlarına ekleyerek dolaylı olarak kişi veya topluluklardan almak zorunda olduğu paradır. Devlet, hazinesinde biriken bu paralarla yapacağı kamu hizmetlerinin ve çeşitli harcamalarının finansmanını karşılamaya çalışmaktadır. Hemen hemen bütün devletlerin vergiye yaklaşımı bu şekildedir.

Tablo 12/a. Mahallelerde Toplam Gelir, Toplam Vergi ve Muaf Tutulanlar						
Sıra No	Mahalle Adları	Hane Adedi	Nüfus	Toplam Temettuat (Kuruş)	Toplam Vergi (Kuruş)	Vergiden Muaf Tutulanlar
1	Karalar	109	545	34471	13658	2
2	Okcular	83	415	23253	9808	0
3	Kurtlar	75	375	25045	10719	1
4	İdris	102	510	36300	14480	1
Genel Toplam		369	1845	119069	48665	4

Osmanlı Devleti'nde mükelleflerden alınan vergiler iki türdür. Bunlar şer'i vergiler (Tekâlif-i Şer'iyye) ve örfi vergiler (Tekâlif-i Örf'iyye) başlıkları altında toplanır. Şer'i vergiler (şeriatın ön gördüğü vergiler)'in başında zekât, öşür, haraç ve cizye gelmektedir. Zekât ve öşür Müslüman mükelleflerden alınırken, Gayr-i Müslim mükelleflerden ise haraç ve cizye adlı vergiler alınmaktaydı. Örfi vergiler, ortaya çıkan mali sıkıntılar sebebiyle kanunnamelerle zaman ve şartlara göre miktarı tespit edilerek mükelleflerden alınan vergilerdir.

Tablo 12/b. Köylerde Toplam Gelir, Toplam Vergi ve Muaf Tutulanlar						
Sıra No	Köy Adları	Hane Adedi	Nüfus	Toplam Temettuat (Kuruş)	Toplam Vergi (Kuruş)	Vergiden Muaf Tutulanlar
1	Bozoğlu	54	270	24460	10300	3
2	Ahur	21	105	11245	4690	2
3	Yalaközü	15	75	6535	2614	1
4	Yalakçukurani	25	125	13508	5426,5	0
5	Saçak	55	275	31200	12798	6
6	Kara Mustafa	14	70	7026	2811	0
7	Kadıözü	22	110	14329	6101	6
8	Eymür	9	45	1883	753	7
9	Hacılar	22	110	8223	3287	1
10	Aliözü	21	105	9457	3813	1
11	Çalcaviran	18	90	10895	4358	5
12	Okçuk	14	70	8030	3260	3
13	Gelik	6	30	4637	1985	2
14	Şeyh Doğan	23	115	12985	5394	8
15	Kınık	6	30	32722	1301	0
16	Kızıllar	8	40	5105	2010	1
17	Bedil	15	75	7310	3100	1
18	Bayındır	7	35	5045	2188	1
19	Kadıköy	12	60	6770	2903	0
20	Çölmekci	12	60	4382	1813	3
21	Dikenlü	15	75	9232	3893	4
22	Karaköçek	13	65	5837	2335	0
23	Yortan	15	75	9475	3953	0
24	Kalfakolu	8	40	4792	2067	0
25	Ağaköy	16	80	8357	3337	2
26	Saraycık	25	125	10502	4281	1

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

27	Akhasan	10	50	6460	3692	0
28	Yumaklı	24	120	11015	4402	3
29	Yoncalı	8	40	3315	1324	0
30	Bozcaarmud	6	30	2160,5	864	0
31	Kısaç	15	75	7525,5	2858	0
32	Dağçukurani	9	45	4662	1865	0
33	Elpirek	3	15	1560,5	624	0
34	Yakublar	5	25	2701	1080	0
35	Ödüller	2	10	2010	804	0
36	Virancık	2	10	1841	736	0
37	Tirbaşı	19	95	13833,5	5544	2
38	Viran	39	195	19133	7652	1
Genel Toplam		613	3065	350159	132217	64

Osmanlı Devleti'nin örfi vergi koyması bir zaruret sonucuydu. Mesela Osmanlı Devleti'nde ilk örfi vergin konulması hakkında şöyle denilmektedir: “Harpler, sıkıntılı günler yaşayan hazineyi daha da zor durumda bırakıyordu. İşte bunun için devlet II. Bayezid'in son senelerine tesadüf eden günlerde ilk olarak ‘imadiyye- i seferiye’” adı ile ilk örfi vergisini koymuş oluyordu.”⁶ Daha sonra ihtiyaca binaen başka örfi vergiler konulmuştur. Birbirini takip eden savaşlar neticesinde de örfi vergiler devamlılık arz etmiştir. Vergilerdeki çeşitlilik, halk üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmiş ve istismarcıların bu mevcut durumdan faydalanmak istemeleri ise halkı canından bezdirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortalarında temettüat sayımlarının yapılmasının temel gayesi vergi sisteminin alt yapısının oluşturulmasıdır. Temettüat defterlerinde haneler yazılırken hane reisinin yıllık vergisinin ne kadar olduğu “vergu-y-u seneviyyesi ” ibaresi altında belirtilmiş, ayrıca zirai ürünlerden alınan oşür ve küçükbaş hayvanlardan alınan ağnam vergisi de kayıt edilmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti mali sıkıntılarını giderebilmek için yeni vergi düzenlemesine gitmiştir. Bunun bir yansıması olarak düzenlenen temettüat defterlerinden biri olan incelemeye çalıştığımız Çerkeş Temettüat defterine göre XIX. yüzyılın ortalarında Çerkeş Kasabasında toplam gelir ve toplam vergi dağılımı 12 nolu tablolarda görülmektedir. Buna göre söz konusu tarihte kasaba genelinde toplanan toplam gelir 469.953 kuruş olarak gerçekleşmiş ve bu meblağ üzerinden toplam olarak 181.171 kuruş vergi (% 38,55) tahakkuk ettirilmiştir.

En fazla geliri olan yerleşim yerleri sırasıyla; 36.300 kuruş (% 7,72) ile İdris Mahallesi, 34.471 (% 7,33) kuruş ile Karalar Mahallesi, 32.722 kuruş (% 6,96) ile Kınık karyesi, 31.200 kuruş (% 6,63) ile Saçak karyesi ve 25.045 kuruş (% 5,33) ile Kurtlar Mahallesi gelmektedir. En az geliri olan yerleşim yerleri ise 725 kuruş (% 0,15) ile Çiftlik Basmul, 1841 kuruş (% 0,39) ile Virancık karyesi ve 1.883 kuruş (% 0,4) ile Eymür karyesi gelmektedir.

En fazla vergi veren yerleşim yerleri sırasıyla 14.480 kuruş (% 8) ile İdris Mahallesi, 13.658 kuruş (% 7,53) ile Karalar Mahallesi, 12.798 kuruş (% 7,1) ile Saçak Karyesi, 10.719 kuruş (% 5,9) ile Kurtlar Mahallesi ve 10.300 kuruş (% 5,68) ile Bozoğlu Karyesi

⁶ KAZICI, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977, s.155.

gelmektedir. En az vergi veren yerleşim yerleri ise sırasıyla 289 kuruş (% 0,15) ile Çiftlik Basmul ve 624 kuruş (% 0,34) ile Elpirek Karyesi gelmektedir.

Tablo 12/c. Çiftlikte Toplam Gelir, Toplam Vergi ve Muaf Tutulanlar					
Yerleşim Yeri	Hane Adedi	Nüfus	Toplam Temettuat (Kuruş)	Toplam Vergi (Kuruş)	Vergiden Muaf Tutulanlar
Çiftlik Basmul	1	5	725	289	0

Çiftlik, köy yerleşim yerinin altında ve tek haneli arazi parçasıdır. Çerkeş kasabası yerleşim yerleri arasında mahalleler, köyler yanında bir de “Çiftlik Basmul” adı altında bir adet çiftlik bulunmaktadır. Söz konusu çiftlikte toplam olarak 289 Kuruş vergi tahakkuk ettirilmiştir. Nitekim bu durum Tablo 12/c’de görülmektedir.

Vergiden Muaf Tutulanlar: XIX. yüzyılın ortalarında 1260-1261 yılında çeşitli sebeplerden dolayı vergi verecek durumda olmadıkları için vergiden muaf tutulanlar bulunmaktadır. Bu durum da 12 nolu tablolara yansıtılmıştır. ML.VRD. TMT. d. kodlu ve 00666 nolu inceleme konumuz olan Çerkeş Temettuat defterindeki verilere göre bu gurubun vergiden muaf tutulmasını sağlayan nedenleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- Zirai faaliyet yapmaya güç ve kuvveti olmayanlar,
- Kendisi kötürüm ve erkek evladı olmayan,
- Zirai faaliyet yapmaya güç ve kuvveti olmayıp başkasının yardımıyla geçinmekte olanlar,
- Askerlik hizmetini yapmakta olanlar,
- Emlak ve arazisi olmayanlar,
- Başka bir yere hanesini naklederek gitmiş olanlar,
- Kötürüm ve dilsiz olduğundan,
- Hane reisi vefat etmiş, geride erkek evladı kalmamış olanlar

Tanzimat Fermanı’ndan sonra Osmanlı Devleti mali sıkıntılarını giderebilmek için idari yapıda değişiklikler ve yenilikler yapılmasını gerekli görmüş ve bu yönde yaptığı çalışmalarla vergi mükelleflerinin tespitine, vergi adaletinin sağlanmasına ve devletin gelir-gider dengesini kurmaya çalışmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çerkeş, Osmanlı Devleti döneminde sancak merkezi, Cumhuriyet döneminde ise vilayet merkezi olan Çankırı’nın 11 ilçe merkezinden birisidir.

Çerkeş ilçesi dün olduğu gibi bugün de önemli yol güzergâhında bulunmaktadır. 1261/1845 tarihli Çerkeş temettuat defterine göre XIX. yüzyılın ortalarında ilçenin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Gerek kasaba merkezi ve gerekse köy yerleşim yerlerinde toplam olarak 983’e ulaşan hane reislerinin ekonomiye katkıları farklı oranlarda olmuştur. Hatta kimi hane reislerinin çeşitli sebeplerle ekonomiye katkıları olmamıştır.

Hane reislerine ait mal varlıkları, yetiştirilen hayvanlar, tarım alanları ve diğer mal varlıkları olarak sınıflandırılabilir. Tarım alanları zayıf bir bitki örtüsü ile kaplı bulunduğundan tarım topraklarının bir kısmı nadasa bırakılıyordu. Daha ziyade tarım ürünleri yetiştiriyorlardı. Toplam olarak 17.625,5 dönümlük arazinin 8.029,5 dönümü (% 45,5) mezru ve 9.586 dönümü gayrimezrudur. 114 hanenin arazisi orta işletme tipinde, 57' si (% 50) küçük işletme, 6'sı (% 5,26)ise büyük işletme tipindedir. Büyük işletmelerin 2' si (% 1,75) Saçak köyünde bulunuyor.

Osmanlı insanının ekonomik hayatında zirai faaliyet ve hayvancılık önemli yer tutmaktadır. Genelde tarım, ailelerin kendi ihtiyaçları için; et, süt ve süt ürünleri ihtiyacı için zirai faaliyet yaparken veya çevrenin şartlarına göre büyük ve küçükbaş hayvancılık yapıyordu. Bu mal varlıklarından başka 17 dükkân, 7 değirmen, 3 kahve, 2 nısf kahve bulunmaktadır. Bunlardan 16 dükkân, 1 değirmen, 3 kahve ve 2 nısf kahve şehir merkezindedir.

38 adet köy ve bir adet çiftlikten oluşan Çerkeş Kasabasının tüm yerleşim yerlerindeki büyükbaş hayvancılık durumu (baş olarak); sağman inek(724), boz sağman inek(114), boz inek(248) döllü merkep (146), döllü kısrak (113), kısrak (2), boz sağman camış (1), sağman camış (90), karasığır camış (0), karasığır öküzü (718) camış öküzü (63) olmak üzere toplam büyükbaş hayvan adedi 2219'a ulaşmaktadır.

17.625,5 dönümlük Çerkeş arazisinin çoğunluğu orta büyüklükte işletme tipinde arazidir. Arazilerini icara vermiş olanların 42' si de şehir merkezindeki mahallelerde yaşayan hane sahipleridir. Başkasının arazisini icar ile tutarak zirai faaliyet yapanlar toplam 45 hanedir. Bunun 31'i şehir merkezinde yaşamaktadır. Çeşitli nedenlerle 60 hane reisi arazisini boş bırakmıştır. Bunlardan 4'ü şehir merkezindedir. Zirai faaliyet yapmaya güç ve kudretlerinin olmaması, erkek evlatlarının olmaması, askerlik, özür ve sakatlık gibi nedenlerle arazilerini boş bırakmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan vergi sistemi şer'i ve örfi vergi diye ikiye ayrılmaktadır. Şer'i vergiler esas olarak Müslümanların vermek zorunda oldukları zekât ve öşür, Gayr-i Müslimlerin vermek zorunda oldukları vergiler ise cizye ve haraçtır. Örfi vergiler, ortaya çıkan mali sıkıntılar sebebiyle kanunlarla zaman ve şartlara göre konulmaktaydı. Zamanla Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmeye başlamasıyla ortaya çıkan ayan ve mültezimler vergi toplamaya başlamışlar ve halkı canından bezdirmişlerdi.

XIX. yüzyıl ortalarında mali sıkıntıyı giderebilmek için yeni vergi düzenlemesine gidilmiştir. Bunun altyapısı olarak da halkın mal, emlak ve arazisinin tespit edilmesine yönelik olan temettüat sayımları yapılmış ve temettüat defterleri oluşturulmuştur. Temettüat sayımları 1840 ve 1845 yıllarında yapılmıştır. Bu çalışma da 1260-1261 (1845) yılında yapılan temettüat sayımlarından olup Çerkeş Kasabasına aittir. Söz konusu Çerkeş temettüat sayımı sonucunda toplam 469.953 kuruş gelir ve bunun üzerinden 181.171 kuruş (% 38,55) vergi tahakkuk ettirilmiştir. En fazla geliri olan yerleşim yerleri toplam 36.300 kuruş (% 7,72) ile İdris Mahallesi, 32.722 kuruş (% 6,96) ile Kınık köyüdür. En az geliri olan yerler 725 kuruş (% 0,15) ile Çiftlik Basmul ve 1.841 kuruş (% 0,39)ile Virancık köyüdür. En fazla vergi veren yerler ise 114.480 kuruş (% 0,8) ile İdris Mahallesi, 31.200 kuruş (% 7,1) ile Saçak köyü ve en az vergi veren yerler de 289 kuruş (% 0,15) ile Çiftlik Basmul ve 624 kuruş (% 0,34) ile Elpirek köyüdür.

Tazimat döneminde örfi vergiler, 1840 yılında “ancemaatın vergi” adında birleştirilmiştir. Daha önce sadece tarım kesiminden alınan vergilere esnaf gurubu da dâhil edilmiştir. Toplumun tüm kesimleri ödeme gücüne göre vergiye tabi tutulmuştur. Mültezimler vasıtasıyla vergi toplamaya son verilmiştir. Mahallin ileri gelenlerinden oluşan “Muhassıllık Meclisi” 1840 yılında uygulamaya konuldu. Sıkıntılar yüzünden 1842 yılında kaldırıldı ve “ Müşirlik Nizamı” kuruldu.

Bilgiler sınırlı ve karmaşık olsa da, şehrin genel yapısı ile ilgili bir sonuç çıkarabiliriz. O dönemde Osmanlının diğer kazalarında olduğu gibi temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Tarım dışı sanayi ve ticaretin ise gelişmediği anlaşılmaktadır.

Emlak olarak zirai alanların dışında çok az varlık bulunmaktadır. Hatta yok denecek kadar azdır. Çerkeş Temettuat defterindeki kayıtlara göre kasaba genelinde 17 adet dükkân, 7 adet değirmen, 3 adet kahve, 2 adet de nısf kahve bulunmaktadır.

Çerkeş Kasabasının ekonomik yapısı ziraat ve hayvancılığa dayanmaktadır. Halkın tamamına yakın kısmı çiftçilikle geçimini sağlamaktadır. Aslında sanayi öncesi toplumların en belirgin özelliği tarım ve hayvancılıktır. Çerkeş kazasında hayvan yetiştiriciliği zirai faaliyetin yanında hanelerin hayvansal ürünleri ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak yapıldığı izlenimi vermektedir.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Vesikaları

I- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları:

BOA., ML. VRD. TMT. d./ 00666. (Temettuat Defteri)

B- Kitaplar Ve Makaleler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Güran, Tevfik, “Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910”, İÜİF, Türk İktisat Ve İctimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, Türk İktisat Tarihi Yıllığı, Yıl 1987, S.1, İstanbul, 1988, Ss.225-303.

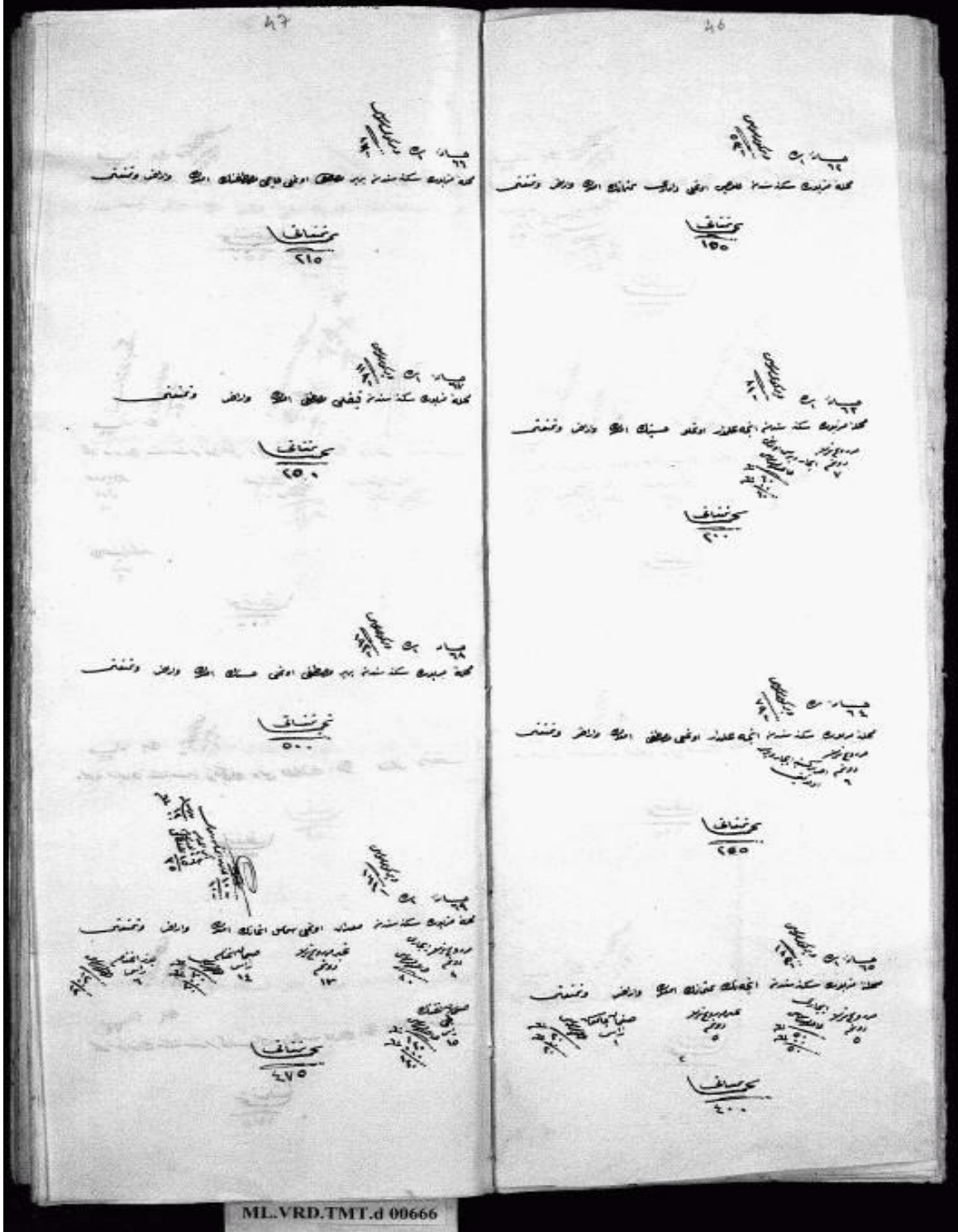
Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda İhtisap Müessesesi (Ekonomik, Dini Ve Sosyal Hayat), Kültür Basın Ve Yayın Birliği Yayınları, İstanbul, 1987.

Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Osmanlı Sosyal Ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, Ss 395-412.

Parlatır, İsmail, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınları, Ankara, 2006.

Belge 2: 1261 Tarihli Çerkeş Temettüat Defterinin 46. ve 47. sayfaları

ML.VRD.TMT.d 00666